Lolland Falster

2016

LOLLAND-FALSTERS HISTORISKE SAMFUND

LOLLAND-FALSTERS HISTORISKE SAMFUND

Årbog 2016 – 104. årgang

Redaktør: Heidi Pfeffer
Tryk: OAB-Tryk ApS, Odense
© 2016 Lolland-Falsters Historiske Samfund
ISBN 978-87-91059-16-2

Indholdsfortegnelse

Jesper Munk Andersen
En kongelig visit
Christian VIII og dronning
Caroline Amalies besøg
på Lolland-Falster 1843 5

Thomas Tram Pedersen
og Helle Ålsbøl
Den Kolde Krig på spidsen
Historien om
Marinestation Gedser 28

Ole A. Munksgaard
Handel og søfart på Lolland-Falster
med særligt henblik på
Vestlolland i perioden ca. 1250-1660
– første del. 53

Hanne Christensen
Bag om "Czarens Hus"
Falsters Minders gamle bygård
i Nykøbing 74

Lars Ewald Jensen
Vejleby – en ensom kirke og
en flyttet landsby. Kongen
og handlens magt i middelalderen . . . 105

Thomas W. Lassen
Tre Nakskov-historier
Nyt om gammelt fra
Sankt Nikolai Kirke 115

Thorvald Bertelsen
Sophus Claussen, Stormfloden,
Forfatningsstriden og
Lolland-Falsters Folketidende 132

Dorte Tissot Hansen
& Erik Elkjær Koch
Mediehøsten 2015
Bibliografi over lokalhistoriske
udgivelser om Lolland-Falster-egnen
i 2015 156

Ole A. Munksgaard
Årsberetning 2016. 166

Lolland-Falsters
Historiske Samfund. 168

Vedtægter for Lolland-Falsters
Historiske Samfund. 169

Person- og stedregister 170

En kongelig visit

Christian VIII og dronning Caroline Amalies besøg på Lolland-Falster 1843

Af Jesper Munk Andersen

Officielle besøg af de kongelige er bestemt ikke hverdagskost på Lolland-Falster. Alligevel ser vi i dag langt mere til regenten på Sydhavsøerne, end man gjorde i enevældens sidste dage. Årets besøg af H.M. Dronning Margrethe d. 1.-2. juni 2016 i Lolland kommune er således den foreløbige kulmination på tilbagevendende visitter fra majestætens side. I 2012 var hun i selskab med Prins Henrik på besøg i Guldborgsund kommune, i 2010 var Fejø målet for en kongelig visit, og Nakskov kunne i både 1996 og i 2008 byde Dronningen med følge velkommen – blot for at nævne et par af de senere års besøg.

Går vi tilbage til tiden under den sidste enevoldskonge i Danmark, Christian VIII (1786-1848), så forholdt det sig som sagt noget anderledes med de kongelige besøg. Dengang var kongebesøg så uvante, at det gav genlyd over begge øerne, da det i sommeren 1843 forlød, at kongeparret ville indfinde sig på Lolland-Falster i dagene fra d. 20. til d. 27. juli. Hvor uvant en oplevelse det var, fremgår bl.a. af Lollands-Posten d. 26. juni, hvor avisen kunne berette, at: *"Hs. Majestæts agtende allernaadigst Besøg i Rødby minder om, at denne By, saavidt vi vide, ikke har været besøgt af nogen Konge siden Christian den 4de"*.[1] Selv om andre byer som Nykøbing F. havde haft besøg af Frederik VI i 1833,[2] og Christian VIII som prins må have været i Nysted,[3] så var besøg af kongefamilien og særlig regenten langt fra hverdagskost i midten af 1800-tallet, hvilket forberedelserne op til begivenheden også afspejler. Der blev gjort store anstrengelser, som det fremgår af en reportage fra Nykøbing F. i den liberale Kjøbenhavnsposten d. 5. juli 1843, hvor en anonym falstring ironiserede over besøget:

"Her seer man Birkedommeren ile med ligesaa hurtige Skridt over Gaden, som naar han i en Justitssag skal opdage den Skyldige, eller uddele Lov og Ret til den Fattige, hist løber hans Fuldmægtig med en stor Pakke Papirer, hvorpaa et hurtigt Blik vil kunne opdage Ordene "Thomsens Have"; "stor Æresport", "Fyrværkeri" osv.; her seer man det imponerende Syn af Borgercorpset opstillet i sluttede Colonner med en sand krigerisk Holdning, og beundret af den talrige Mængde, der i ærbødig Afstand bag ved Amtmanden seer paa Byens Hæder og Stolthed […] *kort sagt her er Overflødighed af* common spirit*, af Liv og Røre, af inderlig Samdrægtighed, af en ægte demokratisk Ligelighed, der endog gaaer saa vidt, at Justitsraadens Frue nikker ganske ugeneert til Adjunktens Kone uden at finde sin Ære compromitteret i nogen Maade,*

Det var langt fra hverdagskost at se det danske kongepar rundt i riget i 1843. Kendskabet til Christian VIIIs og dronning Caroline Amalies ydre begrænsede sig for hovedparten af den danske befolkning til mønter, stik og kisteblade som dette farvelagte blad fra 1840. Christian VIII og dronning Caroline Amalie, trykt kisteblad 1840, venligst udlånt af Ole Weischer, Nakskov.

Overflødighed af Enighed og Harmoni, af Forsamlinger og Tilberedelser efter en storartet Maalestok. – Jeg hører dem spørge: "hvad er det da, dette Bjerg vil føde? " – Svaret er kort: "Kongen kommer! ".[4]

Motiverne for en kongelig visit

Som det var tilfældet med besøget af Christian VIII i 1843, skabte Dronning Margrethes tilstedeværelse i år også fest i gaderne og travlhed på kommunekontorerne og rundt på besøgsstederne, hvor alle sejl blev sat til for at give hende et positivt indtryk af Lolland. Til forskel fra nutidens kongelige sommertogter, der alene er foranlediget af et ønske om at besøge udvalgte lokaliteter i det danske rige og lade sig hylde og se, så forholdt det sig anderledes i 1843, da Christian VIII og Caroline Amalie indfandt sig med følge på Sydhavsøerne. Kongens skrantende helbred foranledigede dengang rejsen, hvis endemål, vadehavsøen Føhr, var udvalgt, da kongen her kunne styrke helbredet ved bade i Vesterhavet.[5] Var rejsen dengang således kommet i stand af private hensyn, så fik den alligevel en officiel karakter, der næsten tilsvarer nutidens kongelige sommertogter, da det besluttedes at lægge vejen fra Sorgenfri til Føhr over Sydøstdanmark for her at inspicere de lokale forhold i denne del af riget og for lade sig hylde og ikke mindst se.

Er der sammenfald mellem kongelige besøg dengang og i dag, så er der også flere væsentlige forskelle mellem Christian VIIIs og Dronning Margrethes visit. Mens det kongelige besøg i dag alene har en ceremoniel og repræsentativ karakter, hvor Dronningen nærmest som en turist besøger områdets seværdigheder, lokale virksomheder og offentlige institutioner,[6] så udfyldte Christian VIIIs tilstedeværelse på Lolland-Falster i 1843 langt flere funktioner. Han skulle ikke alene som i dag opleve, hvad denne del af riget kunne tilbyde af herligheder, men han skulle også som landets øverste leder inspicere de lokale forhold, imødekomme det voksende folkelige krav om at se majestæten samt måske vigtigst af alt dæmme op for den voksende politiske utilfredshed med det enevældige styre.[7] 1840'erne var præget af politisk uro og voksende nationale spændinger mellem dansk og tysk – forhold, der for længst også var nået til Sydhavsøerne. Besøget i 1843 havde således helt andre undertoner og funktioner end i dag, som tydeligt træder frem, når Christian VIIIs tilstedeværelse på øerne undersøges nærmere.

En regent alene på arbejde

Som det var tilfældet ved årets kongelige besøg, så hvilede den officielle del af kongebesøget i 1843 også dengang primært på én persons skuldre – nemlig regentens egne. Havde Christian VIII modsat Dronning Margrethe selskab af sin ægtefælle under besøget på Lolland-Falster, så afslører arkivalierne fra 1843 alligevel, at Christian VIII var alene om at varetage de officielle pligter. Dronning Caroline Amalie (1796-1881), der under opholdet i Nykøbing F. var upasselig i fire dage, ledsagede kun kongen på de officielle besøg i Stubbekøbing, Maribo og Bandholm, og det alene fordi disse besøg lå på kongeparrets rejse mellem deres opholdssteder. Og selv her gjorde hun ikke meget væsen af sig, men overlod hovedparten af de officielle gøremål til ægtemanden. Som det fremgår af Lollands-Postens beskrivelse af besøget i Bandholm, forholdt dronningen sig ganske passivt i parrets vogn under det meste af besøget. Mens kongen inspicerede havnen og de mange industritiltag, forblev dronningen: *"... i Kongens Vogn medens 4 af de for samme spændte Heste vare tagne fra... ".*[8]

Dronningens tilbagetrukne rolle afspejlede sig ikke blot i hendes passivitet under købstadsbesøgene, men skinner også igennem under forberedelserne – bl.a. til besøget i Nysted d. 22. juli. Forud for besøget gennemgik stiftamtmand Mathias Reinhold von Jessen (1780-1853) i et brev til overhofmarskal Joachim Godsche von Levetzau (1782-1859) forløbet for dette og noterede, at mens kongen kørte til Nysted, kunne: *"... Hendes Majestæt Dronningen allernaadigst* […] *tage directe fra Nyekjøbing til Aalholm for der at forenes med Hans Majestæt Kongen"* [9] og dermed undgå deltagelse i besøget i byen.

De to gange, hvor dronningen, uden kongens tilstedeværelse, var aktiv i et officielt ærinde under opholdet, var det asyler og skoler, der havde hendes bevågenhed. I Nykøbing F., hvor hun på parrets sidste dag i byen var kommet sig over sin upasselighed, befandt hun sig: *"... saa vel, at hun har kunnet besøge Asylet, hvor hun modtoges af Formanden, Hr. Catechet Schierning med en kort Tale og af Børnene med en Sang. Efterat have underholdt sig med den tilstedeværende Bestyrelse om Indretningen og tilkjendegivet sin Tilfredshed med samme, forlod Hendes Maj. Asylet... ".*[10] Det andet officielle ærinde fandt sted et par dage senere i Opager Skole under grevskabet Christianssæde, mens kongeparret opholdt sig på Juellinge, og også her tilkendegav dronningen sin:

" ... allernaadigst Tilfredshed i Anledning af Børnenes gode Svar og Læsning, der indeholdt et glædeligt Beviis for Hr. Thomsens udmærkede Duelighed som Lærer".[11]

Dronningens meget tilbagetrukne rolle skal formentlig ses som udtryk for flere forhold. Rejsens dobbeltfunktion – på en gang en privat rejse med det formål at bringe kongeparret til deres feriedestination og en officiel rejse, hvor kongen inspicerede de lokale forhold og blev set – afspejlede sig i hendes virke, der bortset fra de to mindre besøg knyttede sig til den private del. Dronningen var således under opholdet til tider nærmest usynlig, godt hjulpet på vej af den tidligere omtalte upasselighed i Nykøbing F., hvor hun modtog behandling af den medfølgende rejselæge Edvard Dahlerup (1812-1882) og formentlig indtog medikamenter erhvervet hos den lokale apoteker i Nykøbing F., Ole Ferdinand Dyrlund (1817-1902), der d. 25. september sendte en regning til overhofmarskallatet på 1 rigsdaler, 2 mark og 6 skillinger for de: *"Medicamenter, der efter Hans Reiselæge Dahlerups Recepter ere udleverede fra mit Apotek".*[12]

Kongens komme – et eksempel fra Nakskov

Fik indbyggerne på Lolland-Falster ikke dronningen meget at se, så forholdt det sig anderledes med kongen, der under opholdet nåede at besøge alle øernes købstæder. Besøgene antog en næsten skematisk form og forløb mere eller mindre identisk i alle byerne. Christian VIII besigtigede rådhuse, arrester, tugthuse, hospitaler, skoler, brandsprøjter og kirker i fuld overensstemmelse med den praksis, som han også lagde for dagen i bl.a. Slesvig.[13] Kongens besøg i Nakskov kan via arkivet for Nakskov bystyre belyses på en indgående måde, hvorfor dette besøg vil være udgangspunktet i det følgende.

Christian VIIIs beretning

Torsdag d. 25. juli om aftenen satte Christian VIII sig til rette ved et skrivebord på Juellinge – vore dages Halsted Kloster – som kongeparret aftenen før var ankommet til, og som i fire dage skulle danne ramme om anden del af deres ophold. Første del af turen var henlagt til Stiftamtsgården i Nykøbing F. Ved skrivebordet på Juellinge nedfældede kongen dagens oplevelser i sin dagbog. Dagens program havde været stort og omsiggribende, og det må antages, at der var tale om en træt konge, uagtet han var kendt for sin utrættelige energi og ihærdige flid.[14] Dagens oplevelser havde bl.a. budt på følgende:

"Kiørt til Nakskov Kl 11. Modtaget af ridende Borgere, Æreport uden for Byen, ved Byen selv med levende Statuer. Stor Jubel ved Ankomsten, givet Audienzer, seet Byens off. Indretninger, Havnen, Inddæmnings Arbejde presenteret. Vendt tilbage til Juellinge Kl 4. […] *I Nakskov ladet mig det vel uniformerede Borger Corps præsentere af Stadshauptmand Clausen, ligeledes seet Brand Anstalterne, tre Sprøjter, upaaklagelige, men ingen Commando ved Øvelserne. Raadstuen rummelig, Raadstuetiener og Arrestforvarer boe altfor prægtig, Arresterne lyse og faste, men bemærket, at Luger fejle mod Gaden. Kirken er en skiøn, hvelvet Kirke, noget mørk ved Prædikestolen, Choret fornyet, gammel Altertavle; en Bombe vises, som er skudt ned igiennem Hvelvingen i Belejringen af de Svenske 1659. Skolelocalerne smaae, i Realskolen, som er traad istedet for den lærde Skole, bemærket som en Mangel, at der ikkun gives een Time ugentlig i Naturhistorie, ingen Underviisning i Naturlære. Havnen er i god Stand, men kræver et langt Bolværk, man ønsker at opføre eet paa den anden Fiordbred for at vinde Tømmerplads m.m.; anbefalet at fordybe Udløbet og giøre det ligere for at lette Dampskibfarten.* […] *En Kiøbmand Fogh klagede i Arresten over, at han ej blev løsladt mod Caution og over den ham af Byfoged Hammerich overgaaede Behandling. Jeg svarede ham, at det første kun kunde skee under Dommerens Ansvar, og at det sidste kunde paatales af hans Defensor.*[15] *Byfoged Hammerich har det sletteste Lov paa sig. Iøvrigt er det øjensynligt, at Tonen gandske har forandret sig i Nakskov. Kiøbmand Hage kan ikke mere dy sig der, og Borgerne giøre sig Umage for at vise deres loyale Sindelag, for at det forrige udviste Sindelag skal glemmes".*[16]

Baroniet Juellinge, som Christian VIII og dronning Caroline Amalie beboede i sommerdagene i 1843, er i dag ændret til ukendelighed. Ikke blot har stedet skiftet navn tilbage til Halsted Kloster. I 1847-1849 blev den lave hovedfløj, hvor husets selskabsrum fandtes, nedrevet til fordel for den nuværende hovedbygning. Kun Dronning Sophies Hus til højre har ikke ændret sig nævneværdigt siden Christian VIIIs besøg. Hovedbygningen på Juellinge ca. 1750, Halsted Kloster

Som det fremgår af dagbogen, så var Christian VIII både observerende, omhyggelig og ikke mindst yderst effektiv. På fem timer havde han nået at modtage folkets hyldest, holde audiens, besigtige offentlige institutioner, aflægge besøg på skolen og der overvåge undervisningen, inspicere borgervæbningen samt give råd og vejledning om alt fra skodderne i arresten til udgravning af havnen. Med det efterfølgende taffel med 60 deltagere om aftenen på Juellinge og et fakkeltog fra Nakskov må kongen uden tvivl have været træt, da han satte det sidste punktum i dagbogen.

Ikke kun kongen havde d. 25. juli haft en strabadserende dag, også borgmester Laurits Gerhard Fasting (1796-1876) og bystyret i Nakskov, må vi have lov at antage, kunne gå trætte til sengs denne aften – tilfredse med kulminationen på halvanden måneds forberedelser.

Forberedelserne

D. 8. juni 1843 kunne stiftamtmand von Jessen, der formelt var vært ved kongeparrets besøg på Lolland-Falster, for før-

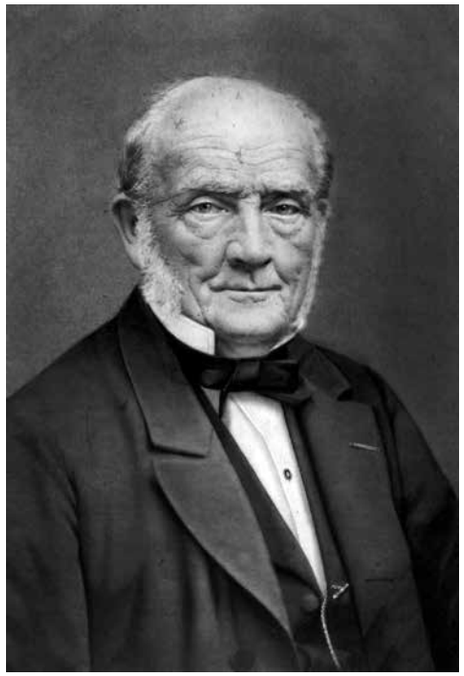

Borgmester Lauritz Gerhard Fasting (1796-1876) spillede en stor rolle under Christian VIIIs besøg i Nakskov. Han lagde ikke blot hjem til kongens aftrædelsesrum i byen, men stod også bag koordineringen af besøgets program i samråd med stiftamtmand von Jessen. Borgmester Lauritz Gerhard Fasting – Borgmester og herredsfoged, Nakskov lokalhistoriske Arkiv.

ste gang orientere borgmester Fasting og bystyret i Nakskov om, at kongeparret i næstkommende måned agtede at besøge Lolland-Falster, og at kongen: *"... den 6de Dag om Formiddagen til Nakskov, eftersee der alle offentlige Indretninger... "*.[17] Ni dage senere var der møde i kommunalbestyrelsen, hvor det blev besluttet: *"... at samtlige Udgifter i Anledning af Hans Majestæts Ankomst skulle udredes af Kæmnerkassen"*.[18] Med finansieringen på plads kunne forberedelserne nu tage sin begyndelse, og i takt med at datoen for besøget nærmede sig, intensiveredes korrespondancen med stiftamtmanden, ligesom mødeaktiviteten i kommunalbestyrelsen tog til.[19]

D. 18. juni fik bystyret den endelige besked om, at besøget blev til noget, og forberedelserne kunne gå ind i en ny fase. Nu skulle bl.a. rådhussalen – indviet i 1841 – have en opfriskning. På mødet d. 24. juni blev det vedtaget: *"... at Raadhuussalen i Anledning af hans Kongelige Majestæts komme her til Byen, skulde males, Væggene smuk decoreret med Lindfarve og Vinduerne og Døre samt Fodpanel med Oliefarve. Dette Arbeide paatage H. Hansen sig at udføre for den Summa omtrent 30 rdl. med det Tilbud af Hansen, at naar Decoreringen maatte overlades til ham selv at bestemme da vild han nok sørge for at udføre det til Bestyrelsens Tilfredshed"*.[20]

Ikke kun indvendigt skulle rådhuset friskes op. Også den udvendige fremtoning skulle gås efter. D. 1. juli vedtog kommunalbestyrelsen ved et nyt møde, at vinduerne i rådhuset nu også skulle have en omgang udvendigt med to lag maling, ligesom hoveddøren mod torvet skulle males. Pengene hang imidlertid heller ikke dengang på træerne, og nederst i referatet fra mødet er noteret et: *"NB kun for de store, de mindre og Døren derimod saa billigt som muligt"*.[21] På sidste rådstuemøde forud for besøget d. 13. juli var alt mere eller mindre på plads – tilbage stod blot rengøringen, som rådstuebetjent Frederich Christian Melchior (f. 1795) fik: *"... 3 rdl. som en Extrabetaling for den større Rengiørelse i alle Localerne, 'saavelsom særdelhed efter Raadstuesalens Mahling'"*.[22]

Aftrædelsesrum

D. 9. juli kunne stiftamtmanden meddele hoffet, at der var arrangeret aftrædelsesværelser i alle købstæderne – også i Nakskov, som det også fremgår af stiftamtmandens brev til borgmesteren d. 17. juli, hvori det oplyses, at ikke kun kongen ville få aftrædelsesværelser hos borgmester Fasting, men også dronningen skulle logere der, i fald hun kom med. Der må have været trangt i borgmesterens bolig, da Christian VIII og eventuelt dronningen ikke var de eneste, der skulle have mulighed for at træde af. Kongen blev under sit besøg ledsaget af et større følge, som ligeledes skulle have aftrædelsesrum. Hvor stort dette følge var, fremgår af stiftamtmandens brev d. 18. juni, hvori han i forbindelse med fremsendelsen af programmet for kongeparrets ugelange besøg også fremsendte: *"... en Fortegnelse over Allerhøistsammes Følge.* […] *De paa Listen med Blyant inklamrede Personer, ledsage ikke Hans Majestæt til Nakskov"*.[23] Af listen fremgår det, at kun dronningens personlige tjenere samt køkkenpersonalet blev tilbage på Juellinge – resten af det 60 personer store følge ville være tilstede i Nakskov med majestæten.[24]

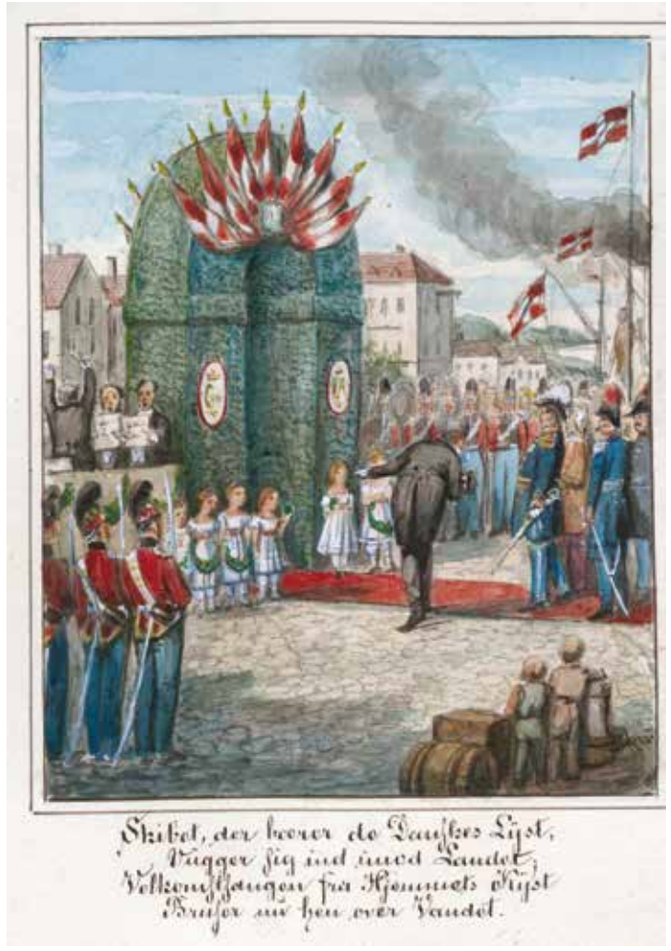

Overalt hvor Christian VIII kom, var der lagt an til fejring og fest. Dannebrogsflag, menneskemængder og æresporte bidrog til festligholdelsen. Også på Lolland-Falster, hvor kongen blev mødt af forskellige typer æresporte – fra gotiske borgporte på torvet i Nakskov til levende skulpturer iklædt hvide gevandter ved indgangen til Søllestedgårds jorder. Illustration af P. C. Klæstrup, 1875, Hendes Majestæt Dronningens Håndbibliotek, Kongernes Samling.

Et væsentligt element i Christian VIIIs købstadsbesøg var besigtigelse af byens brandsprøjter. Det kan i dag virke besynderligt, at majestæten var så optaget af netop brandslukning. Men i 1843 kunne brand i byerne være altødelæggende, hvorfor det lå kongen på sinde, at sprøjterne var velfungerende. Illustration af P. C. Klæstrup, 1875, Hendes Majestæt Dronningens Håndbibliotek, Kongernes Samling.

Alt imens dagsprogrammet i ugerne op til besøget faldt på plads, blev de sidste tvivlsspørgsmål udredt. D. 21. juli blev muligheden for offentlig audiens afklaret, idet kongen: *"... gjerne giver Audiens saafremt Tiden og Omstændighederne maatte tillade det"*.[25] Samme dag kunne stiftamtmanden meddele, at programmet for dagen endelig var lagt til rette, og – antog von Jessen: *"... at Hans Majestæt til Dagen begiver sig omkring i Byen"*.[26] Det eksakte tidspunkt for kongens ankomst til Nakskov var dog endnu uafklaret, og det forblev antageligt sådan frem til aftenen før besøget, idet stiftamtmanden kunne oplyse, at: *"Ved Hans Majestæts Ankomst til Juellinge den 24de dennes om Aftenen, vil Magistraten og* […] *Borgerrepræsentanterne erholde Audients og da erfare til hvilken Tid Hans Majestæt bestemmer at komme den følgende Dag til Nakskov"*.[27]

Inspektion

Rygterne om Christian VIIIs pertentlige, nidkære og omhyggelige inspektion nåede bystyret i Nakskov i dagene op til kongebesøget. Bystyret blev bl.a. gjort opmærksom på, at majestæten under sine inspektioner altid ønskede at få forevist det arkivskab, hvori byens protokoller og brevarkiv opbevaredes. Da Nakskov ikke ejede et sådant skab, måtte et nyt hurtigt snedkereres. Måske grundet hastværket blev skabet angiveligt fra starten for lille til byens mange protokoller og dokumenter, hvorfor en del blev placeret på loftet, hvor de i 1930'erne blev fundet.[28]

Besigtigelse af byens protokoller og regnskab var et væsentligt element i kongebesøget, hvilket også fremgår af korrespondancen forud for besøget i Nakskov, hvor bystyret d. 19. juli blev bedt om, at: *"... Byens Embedsmænd og Borgerrepræsentanter* […] *ere tilstede ved Hans Aftrædelse, ligesom de, der have Embeds- og Regnskabsprotokoller, bedes anmodet om, at møde med disse paa Raadstuen til Foreviisning for Hans Majestæt"*.[29] Kongen gik bogføringen grundigt igennem, mens embedsmændene blev udspurgt, og faldt arbejdet ikke i hans smag, blev det bemærket og kommenteret, som det bl.a. skete i Nykøbing F., hvor kongen ikke fandt indføringerne i by- og herredsprotokollerne i orden.[30] I Stubbekøbing vakte kongens indsigt og grundighed beundring, og: *"... De Tilstedeværende forbausedes over den ualmindelige Sagkundskab, som Hs. Majestæt ved dette Eftersyn lagde for Dagen"*.[31] Selv enevældens modstandere som godsejer Laurits Jørgensen (1809-1889) på Søllestedgård benovedes over kongens viden om forholdene på øerne: *"Jeg sagde ham* [kongen] *nu, at det var ved Søllestedgaard, han befandt sig. "Søllested", sagde Kongen, "det er altsaa her, der bliver bygget en ny Præstegaard; kan man see den herfra? " – "Nei", svarede jeg "men Kirken kan man see! " – Det forbausede mig, at han saaledes kunde orientere sig og vidste Besked om, at der her byggedes en Præstegaard"*.[32]

Landsfaderlig omsorg

Når Christian VIII gik så grundigt til værks under købstadsbesøgene og ikke blot kontrollerede bystyrets bogføring men også inspicerede alt fra arresternes indretning over borgervæbningens mønstring til brandsprøjternes tilstand, hang det utvivlsomt sammen med hans ønske om at udvise landsfaderlig omsorg for sine undersåtter. Ligeledes skal det ikke undervurderes, at Christian VIII netop ved sine inspektioner havde mulighed for at udvise og ikke mindst udøve den enevældige magt, som han besad, og hvormed han kunne uddele såvel ros og donationer som reprimander og kritik.[33] Inspektionerne kom, i takt med at udviklingen af den lokale administration og selvstyre tog til fra omkring år 1800, til at fylde mere og mere i kongebesøgene, kulminerende med Christian VIII. Hvor Frederik VI's provinsbesøg endnu havde fokuseret på pragtudfoldelse og militærinspektioner, var det militære under Christian VIII trådt helt i baggrunden til fordel for kontrol af de offentlige myndigheder og forvaltningen.[34]

Rækkevidden i kongens kontrol gik fra enkeltpersoner til bygningsanlæg, og både gode og dårlige forhold fandtes på Lolland-Falster. Byfoged Johan Jacob Buntzen (1805-1856) i Stubbekøbing blev beskrevet som: *"... en ung virksom Embedsmand"*, mens havnen i Bandholm: *"... giør Administrationen og nu Grev Knuth megen Ære"*.[35] Skolen i Nysted manglede undervisning: *"... Student Friess, synes meget duelig, men det er at beklage, at han tillige skal være Lærer i indbyrdes Underviisning Classen. Én Lærer skulde endnu ansættes"*, mens arresten i Maribos ellers smukke råd-

hus ikke svarede: *"... til Nutidens Fordringer, især er Gangen for smal, og Arresterne kunne ej isoleres; jeg giorde Byfogden og Representanterne opmærksom*[m]*e paa, at det Offentlige maatte fordre mere hensigtsmæssige Arrester, at der var Plads til at bygge samme i Arrestgaarden, som kunde udvides"*.[36]

Stort som småt

Udvisningen af landsfaderlig omsorg for og beskyttelse af undersåtterne på Sydhavsøerne spændte vidt og gjorde sig gældende i såvel store som små forhold. D. 20. juli blev majestæten præsenteret for pladsen, hvor det kommende rådhus i Stubbekøbing var påtænkt opført: *"I Stubbekiøbing er intet Raadhuus, dets Opførelse afhænger af Jurisdictions Forandringer i Falster Birk, men Pladsen til dets Opførelse er udseet og kiøbt"*.[37] En præsentation, der vakte Christian VIII's glæde – *"... og Kongen bifaldt opmuntrende at et Raadhuus opførtes paa denne Plads lige for Torvet"*[38] – og som formentlig var medvirkende til, at han to dage senere i Nykøbing F. følte det nødvendigt at pålægge*: "... Stifts Amtmanden at fremme Sagen om Falster Birks Deling... "*.[39] Også over for enkeltpersoner kunne kongen udvise landsfaderlig omsorg og handling, som

Besøg i fattighuse og asyler hørte med til Christian VIIIs købstadsinspektioner. I Rødby var Christian VIII mindre begejstret for det ellers velholdte fattighus, da det kun var indrettet for gamle og: "... ej bygget paa Arbejde... ". Trods et stort engagement for gamle og svage var den landsfaderlige omsorg i 1840'erne ikke større, end at fattigforsorg og ældrepleje helst ikke måtte ligge kommunekassen for meget til last! C.C.F. Wentorf, Radsted Hospital, 1891, Museum Lolland-Falster.

det bl.a. skete under den offentlige audiens i Nakskov, hvor han tog imod en række folk, der bad om understøttelse og almisse. To ansøgninger og en taksigelse er bevaret fra Christian VIII's besøg fra henholdsvis en 76-årig tidligere fuldmægtig ved toldkammeret, Conrad Georg Calmer (1767-1855), der på grund af: *"... Næringssorgen for Fremtiden ... "* ansøgte kongen om understøttelse og fik 15 rigsdaler bevilliget, samt fra den unge tidligere bagersvend, Søren Christian Bierregaard (1822-1884), der pga. en nytårsulykke havde fået sprængt sin ene hånd af og derfor ansøgte: *"... allerunderdanigst – til Oplærelse i et eller andet – om en Understøttelse, en gang for alle"*.[40] Den tidligere svend fik bevilliget fem rigsdaler. Alle beløbene, som blev udbetalt, gik gennem borgmester Fasting, efter at der havde været vidner på, at indholdet i ansøgningerne var sande.

Mellem censur og politik

Kongens besøg i Nakskov er ikke kun muligt at følge i Christian VIII's dagbog. Også i de lokale aviser blev der sat ord på begivenhedernes gang i den vestlollandske by. Lollands-Postens beskrivelse, der var underlagt periodens almindelige censur og derfor bragte en kongetro og positiv beretning, giver et indtryk af, hvorledes tilstedeværelsen af Christian VIII blev oplevet:

"Den 25de Juli ankom Hs. Majestæt til Nakskov. Allerhøistsamme holdt sit Indtog under Klokkernes Ringning, Kanonsalver og gjentagne Hurraraab, efter at være modtaget udenfor Byen af et ridende Corps af Byens Indvaanere, og ved Byens Port, hvor en smuk Æresport var opført, af Communalbestyrelsen og henved 50 Flagbærere. Hs. Maj. steeg af hos Hr. Cancelliraad Borgermester Fasting. Efter at have stedet Embedsmændene med flere til Cour, inspicerede Hs. Maj. Byens offentlige Ind-

Det var ikke kun blandt hovedstadens intellektuelle og embedsværk der var politiske røre i 1840'erne. Også på Lolland-Falster havde tankerne om en fri forfatning og medbestemmelse i skattebevillingsretten for længst forplantet sig i byerne og blandt øernes bønder, godt hjulpet på vej af bl.a. kritiske artikler i de lokale aviser og ikke mindst Orla Lehmanns berømte tale. Illustration af P. C. Klæstrup, 1875, Hendes Majestæt Dronningens Håndbibliotek, Kongernes Samling.

retninger, og ved Afreisen Kl. 5 om Aftenen erklærede Allerhøistsamme sig særdeles Tilfreds med Alt".[41]

Æresporten ved byens indgang var langt fra den eneste dekoration, borgerne i Nakskov havde udfærdiget. Som det fremgår et par dage efter i Lollands-Posten, hvor en længere reportage fra kongebesøget blev bragt, så stod der ved indkørslen til byen bl.a.: *"... en med Grønt udsmykket Piedestal... "* udsmykket med flag og byens våben. I byens gade mødte kongen bl.a. en mængde: *"....*

De liberale på Lolland talte bl.a. godsejer Laurits Jørgensen (1809-1889) på Søllestedgård. Han var ikke begejstret for Christian VIII og tog kun modvilligt imod ham, da han kørte over herregårdens jorder. Kort før sin død nedfældede Laurits Jørgensen sine erindringer, bl.a. fra Christian VIIIs besøg i Nakskov. Herfra kender vi til kongens raseriudbrud og stampen i gulvet, da gårdejerne i Nørreherred fremkom med deres ønske til en fri forfatning. C.A. Kølle, Godsejer Laurits Jørgensen, 1857, Søllestedgård.

festlig klædte Søfolk […]*, Alle med danske Flag i Haanden",* der på foranledning af toldinspektør Frederik Wilhelm rigsgreve Rantzau (1798-1859), dannede espalier frem til Nytorv*: "... hvor der var opført en gotisk Borgportal, paa hvis øverste Tinde en gylden Kongekrone prangede".*[42] Portalen var forsynet med vers og i nicher figurer af fredens gudinde og Merkur.

Avisen kunne desuden gengive teksten til en sang, der blev afsunget, efter at kongen havde modtaget folkets hyldest fra trappen i borgmester Fastings gård. Det fremgår tydeligt af beskrivelsen, at Nakskov, som alle de andre steder kongen besøgte, havde anstrengt sig for at give ham et positivt indtryk af byen og ikke mindst en varm velkomst. Ikke mærkeligt, at han om aftenen i sin dagbog noterede, at han ved ankomsten var blevet modtaget med stor jubel.

En politisk undertone

Trods jublen ved ankomsten afsluttede Christian VIII alligevel, som ovenfor citeret, sin beskrivelse af dagen i Nakskov med ordene: *"... Tonen gandske har forandret sig i Nakskov".*[43] Mens de lokale aviser helt forbigik beskrivelsen af baggrunden for denne bemærkning, så kom han selv kort ind derpå, da han beskrev sogneforstanderskabernes foretræde for ham. Her fremlagde de en:

"... Takke Adresse for Communal Anmodningen, hvis Forfatter igien havde betient sig af de sædvanlige Floskler, at jeg derved havde villet føre Folket en friere Forfatning imøde og give dem mere Deel i de offentlige Anliggender, kort, der manglede kun at Ordet Skattebevilgnings ret var bleven anvendt for at forstaae Meningen. Jeg svarede, at det var mig kiert, at de erkiendte Gavnligheden af Communal Anordningen, hvorved det havde været min Hensigt at give dem Lejlighed til at virke for de dem nærmest vedkommende offentlige Anliggender, ej for Statens i det hele, hvilket jeg nok selv skulde passe, men for deres egne Sognes Anliggender, og disse ventede jeg, at de ville virke for i Samdrægtighed og efter bedste Indsigt, havende Tillid til Kongen, der vil deres Vel".[44]

Den liberale Laurits Jørgensen fra Søllestedgård erindrede mange år senere samme begivenhed, og som det fremgår af hans beretning, så var kongens afsluttende bemærkning i dagbogen om stemningsskiftet i Nakskov affødt af stor irritation, der også kom tydeligt frem under mødet med sogneforstanderskaberne – mere tydeligt, end hvad kongen selv gav udtryk for:

"... Adresse skulde oplæses for Kongen; hertil var udvalgt en Gaardeier i Nørreherred, saavidt jeg husker, Stænderdeputeret Jørgen Frederiksen. Han traadte forlegen, dog ret rask frem for Kongen, der spurgte: "Hvad vil De, min gode Mand?" "Med Deres Majestæts Tilladelse", sagde han og udfoldede Adressen, som han begyndte at oplæse saa slet, saa knudret og saa langsomt, at Kongens Taalmodighed næppe kunde tillade, han læste den til Ende. – Kongen svarede strax: "Jeg vil nu sige Dem og alle Underskriverne, at jeg har givet mit Folk en ny Communallov og Forfatning; brug nu denne vel! Statens Sager skal jeg nok passe! "Han sagde dette i en saa vredladen Tone og var næppe fri for at stampe i Gulvet, saa at det gjorde et meget uhyggeligt Indtryk paa Alle, og ikke mindst paa mig. Der blev nu en almindelig Forstyrrelse i Raadhussalen, og man blev ikke, som man havde ventet, opstillet til Cour. Nogle fortalte, at Herredsfogeden, Hammerich, der, ligesom saamange andre Embedsmænd, havde underskrevet Adressen til Kongen, blev kaldt ind i et Værelse og fik en Irettesættelse".[45]

Det irriterede tilsyneladende åbenlyst Christian VIII, at han endnu engang skulle lægge øre til ønsker, der var uforenelige med hans politiske kurs. Siden sin tiltrædelse i 1839 havde han været under pres fra de liberale, og hans stampen i gulvet i Nakskov skal måske ikke kun ses som en direkte reaktion på sogneforstanderskabernes ønske, men som en generel frustration over det voksende pres, kongen oplevede. Som det fremgår af Th. J. Hansens erindringer, tyder det i hvert fald på, at Christian VIII generelt var velinformeret om den politiske stemning på Sydhavsøerne, som han bestemt: *"... ikke var helt tilfreds med adskillige Lollikers Forhold til Orla Lehmann og til Ønskerne om Skattebevillingsret, Konstitution o.s.v.".*[46]

Orla Lehmann og dragonerne

Orla Lehmanns (1810-1870) popularitet på Sydhavsøerne stod i perioden ikke tilbage for borgerskabets dyrkelse af den unge liberale politiker i København.[47] Særligt i embedsværket i Nykøbing F. var Lehmann ikke blot en feteret stjerne, men også en fortrolig ven og et forbillede. Blandt Lehmanns fortrolige fandtes adjunkt ved Katedralskolen, Niels Hansen (1813-1872), der i perioden var en af Lolland-Falsters ledende politiske skikkelser og: *"... en fortrolig Ven af "Stiftstidendens" Udgiver Vilhelm Laub (Biskoppens Tvillingbroder), der var brystsvag, hvorfor min Broder* [adjunkt Hansen] *og Faktoren Chr. Jørgensen* […] *væsenlig ledede Redaktionen".*[48] Adjunkt Hansen førte i ugerne op til kongebesøget en forfatningsvenlig kampagne i Lolland-Falsters Stiftstidende – bl.a. forsideartiklen *Om Festligheder for Kongen* bragt d. 24. juli, alt imens kongeparret var på øerne. Det åbenmundede og regeringskritiske skriveri udløste ikke kun en række irettesættelser til adjunkt Hansen, [49] men kastede også flere advarsler og næser til borgmester, justitsråd Mathias Møller (1770-1857) i Nykøbing F. af sig for ikke at have varetaget censuren. Stiftamtmand von Jessen, der var konservativ, var blandt adjunktens politiske modstandere, idet han ikke forsømte en lejlighed til at: *"... indsmigre sig hos Kongen ved at angive Demokraterne i hans Stift".*[50]

Enevælden forsøgte ihærdigt at tøjle pressen i perioden gennem censur, bøder og overvågning uden det store held. De liberale kræfter lod sig ikke kue, og på Lolland-Falster var der generelt politisk røre i krogene, hvilket Christian VIII ikke blot

Ved Christian VIIIs ankomst til Nakskov d. 25. juli 1843 blev han ikke blot hilst velkommen af æresporte og hurraråb, men også af kanonsalutter fra byens volde. Kanonerne omkring mindesmærket over svenskekrigene i Jernbaneanlægget i Nakskov er de selv samme kanoner, der blev affyret i 1843. Kanon i Jernbaneanlæg, Foto: Jesper Munk Andersen.

mærkede under besøget i 1843, men som allerede ved hans tronbestigelse fire år før havde vakt hans mistro. Som den eneste af de bondeadresser, han i 1839 modtog, indeholdt adressen fra Nørre Herred på Vestlolland et ønske om en fri forfatning à la den norske.[51] Da sådanne ønsker primært kom fra borgerskabet og akademikerne i hovedstaden, skabte adressen fra Lolland angiveligt bekymring i regeringskontorerne, og d. 19. december 1839 pålagde Christian VIII derfor stiftamtmand von Jessen: *" ... at skaffe mig at vide, hvorledes Nørre Herreds Adresse (ihvilken den norske Constitution forlanges) er kommet istand? "*.[52] Hvad stiftamtmandens undersøgelse kastede af sig er uvist, men at Christian VIII og hoffet var agtpågivende over for befolkningen på Sydhavsøerne afsløres i overhofmarskallatets arkivkasser.

Forud for kongebesøget ville et rygte, der havde bredt sig hele vejen fra Lolland-Falster til hovedstadens aviser, vide, at Christian VIII ville være eskorteret af dragoner under besøget på Lolland-Falster: *"... særdeles mærkelige Efterretning om de noksom omtalte 20 Dragoner, som det havde behaget Hs. Majestæt at lade udgjøre hans Geleide paa Møen, og som sagdes at skulle følge ham herover"*.[53] På Møn havde dragonernes tilstedeværelse skabt en misstemning: *"... fordi Hs. Maj. tvertimod al Sædvane havde anseet det fornødent at sende en Commando Dragoner til Landet... ",*[54] hvilket stiftamtmand von Jessen nu frygtede også ville ske på Lolland-Falster: *"Det virkede paa Amtmanden som et spansk Trækplaster..."*.[55] Han tilskrev derfor d. 18. juli – to dage før besøget indledtes – til overhofmarskallen, at: *"Det er en Sandhed, for hvilken jeg indestaaer under min Embedseed og under Fortabelse af min Stilling, at Deres Majestæter Kongen og Dronningen ventes her med den oprigtigste Kjærlighed og undersaatlig Troskab. Jeg tør derfor forsikre, at denne Provindses Indvaanere ville modtage Allerhøistsamme med den største Jubel,* […] *Det vilde derfor nedtrykke denne lige saa naturlige som glædelige Stemning, om det Rygte, der i aften her har udbredt sig, skal bekræftes, at Hans Majestæt Kongen vilde lade Vagttjenesten forvalte af Dragoner, og jeg anseer det for Pligt, med fuldkommen Tillid og uden Frygt for Miskjendelse, at bede Deres Høivelbaarenhed om den Bevaagenhed at forestille Hans Majestæt Kongen mit Ønske, at Allerhøistsamme ikke hertil vil sende Militair i Anledning af Deres Majestæters Ophold her i Stiftet"*.[56]

Uden at han direkte nævner muligheden for misstemning, ligger der i stiftamtmandens forsikring om hengivenhed og undersåtlighed en skjult antydning om, at det modsatte kunne opvækkes hos beboerne, såfremt kongen medbragte egen bevogtning. Christian VIII fulgte da også henstillingen, og dragonerne blev efter opholdet på Møn sendt retur. Nok var han endnu enevældig af Guds nåde, men befolkningens tillid fik i stigende grad indflydelse på hans valg og beslutninger – og med kendskabet til den politiske stemning på Lolland-Falster undgik han at opildne til politisk røre.

Synlighed

Havde rygterne om dragonerne bidraget til bekymring i Nakskov forud for kongebesøget d. 25. juli, så havde den folkelige uro for længst lagt sig, da Christian VIII endelig nåede frem til byen. Selv om han i sin dagbog noterede, at tonen i byen var skiftet, så var det dog stadig en stor hyldest, der mødte ham, hvor han kom frem i byens gader. Så stor, at den til tider blev for meget. D. 22. juli – tre dage før kongen indfandt sig i byen – indløb der brev til borgmester Fasting fra stiftamtmanden, der kunne berette, at det var kommet Christian VIII for øre, at en gruppe kongetro borgere ville spænde heste fra hans vogn ved ankomsten til byen for at trække hans karet rundt i gaderne. En idé, som Christian VIII ikke brød sig om, hvorfor stiftamtmanden nu anmodede borgmesteren om at få aflyst tiltaget: *"... paa en Maade, som ikke er stridende for vedkommendes Sindelag..."*.[57] Kunne tilstedeværelsen af dragoner skabe uro, kunne for åbenlys afstandtagen til folkelig glæde tilsyneladende også støde – og begge ting måtte undgås. For Christian VIII og hoffet må det til tider have været en hårfin balancekunst at manøvrere rundt mellem folkestemning, politiske udmeldinger og et voksende behov for synlighed og tilstedeværelse.

Det var ikke kun karetturen gennem byen, der affødte folkelige tiltag. Rundt om i byen rejstes på foranledning af private grupperinger forskellige dekorationer, ligesom skibene i havnen blev forsynet med flag og anden udsmykning. Hvorvidt de meget positive beskrivelser i aviserne således alene er et produkt af den censur, som aviserne i perioden var underlagt, eller om deres beskrivelser vitterligt gengiver

den rette folkestemning, er i dag svært at vurdere. Men taget de mange forskellige tiltag i betragtning, er det nærliggende at antage, at ikke kun i Nakskov, men overalt hvor Christian VIII lod sig se, blev han omsluttet af en positiv og kongetro folkeånd. I mødet med kongens høje person blev den daglige kritik glemt til fordel for hyldest og sammenhold på tværs af byens skel, hvilket Christian VIII uden tvivl også var ganske bevidst om. Han kendte til betydningen af sin egen tilstedeværelse og vidste, hvor vigtigt det var at lade sig se og gøre væsen af sig på rejsen rundt i landet. I Nakskov lod han sig bl.a. se af folket ved borgmester Fastings gård, hvor han: *"... Paa Trappen hilsede* […] *det forsamlede Folk... "*.[58] Senere samme aften, da kongen var vendt tilbage til Juellinge, modtog han med dronningen et fakkeltog fra byen i herregårdens have, og her blev mødet med folket næsten helt religiøst, da kongeparret trådte frem for folket, der kvitterede med:

"... et "Længe Leve" for Deres Majestæter, der ledsagedes af et tusindtunget 9 dobbelt Hurra; og i samme Moment tændtes en bengalsk Ild, som udbredte en effectfuld Belysning over hele Pladsen. Alt blev saa lyst at endog den ringeste Gjenstand blev synlig; Faklerne tabte ligesom ved et Trylleslag deres Glands, medens den uhyre Menneskemasse, som i forskjellige Grupper havde trængt sig sammen, deels imellem Træerne og deels paa de opreiste Tilskuer-Tribuner, paa eengang, kom tilsyne, og dannede i Forening med Folkenes mørke, hvirvlende Røgmasser, hvorigennem de røde Flag skinnede, et malerisk Skue. Hs. Majestæt traadte med blottet Hoved længere ud paa Pladsen, og tolkede i de naadigste Udtryk med stor Hiertelighed sin særdeles Tak for den Glæde, som ved de her givne Beviser paa Kiærlighed og Hengivenhed, var beredt Deres Majestæter".[59]

Beskrivelserne fra øernes andre købstæder gengiver samme folkelige eufori og begejstring ved synet af de kongelige. Efter besøget i Maribo d. 24. juli kunne Lollands-Posten berette: *"I Dag, da Deres Majestæter Kongen og Dronningen ankomme hertil, ere Byens Borgere og Indbyggere i fuld Bevægelse, for paa muligst værdig undersaatlig Maade at modtage det elskede Kongepar"*.[60] Ikke kun under, men også efter, besøget ville befolkningens begejstring ingen ende tage. I en tid med vigende popularitet må det have glædet majestæten at læse reaktionen på besøget i Stubbekøbing, som Lolland-Falsters Stiftstidende beskrev: *"Vi have aldrig før havt noget Kongepar i vor Midte; men aldrig have vi troet det muligt for en Konge og Dronning saaledes at kunne fængsle Alles Hjerter til sig som vi i Dag have havt umiskjendelige Prøver paa"*.[61]

En konge blandt sit folk

Om aftenen efter kongens besøg i Nakskov fandt som nævnt en slags genvisit sted på Juellinge, hvor: *"... noget over 200 Fakkelbærere, hvoraf omtrent de 100 bestod af Nakskovs Borgervæbning i Uniform; efter Fakkelbærerne* […] *noget over 50 Flagbærere"*[62] indfandt sig i herregårdens have for at hylde kongen. Fejringen af kongeparret rakte for Nakskovs borgere således ud over selve det officielle besøg i byen, som det også var tilfældet for indbyggerne i Nykøbing F. Af avisernes reportager fra de andre købstadsbesøg på Lolland-Falster fremgår det ikke, om folkefesten der også fortsatte, efter kongen havde forladt bygrænsen.

Der er i arkivmaterialet og i aviserne kun vidnesbyrd om folkefester på Juellinge, på Christianssæde – arrangeret af Christian Detlev greve Reventlow (1775-1851) – og i Nykøbing F., hvor der d. 23. juli blev holdt et bal, hvortil kongeparret blev indbudt. Indbydelsen til festen blev afsendt d. 5. juli til kongeparret: *"... af et Selskab af Indvaanere heraf Byen og fra Landet... "* der håbede at: *"... Konge og Dronning ville skjænke os Deres allerhøiste Nærværelse ved et Bal, som afholdes den 23de dennes om Aftenen i een her ved Byen liggende Lysthave... "*.[63] I hoffourerkontorets arkivs brevliste blev indbydelsen bekræftet modtaget d. 12. juli.[64] På dagen for ballet var dronningen endnu upasselig, og derfor var det alene kongen, der mødte op til festen ved havepavillonen i Thomsens have, hvor der tidligere havde været afholdt baller ved kongelige mærkedage som kongens fødselsdag i 1840.[65] D. 23. juli om aftenen: *"... behagede det Hs. Majestæt, ledsaget af Fakkelbærere, at kjøre ud til Ballet i Gjæstgiver Thomsens Have. Paa Volden udenfor Friseport brændte bengalsk Ild og Haven var paa det smagfuldeste oplyst med couleurte Lamper. Ligefor Dandse-Pavillonen brændte Deres Majestæters Navnetræk med Krone i Transparent"*. Kongen blev mødt af hurraråb og: *"... staaende ved det nederste Trin... "* på trappen modtog han: *"... en hjertelig Velkomsthilsen, som Festcomiteens Medlem, Kammerraad Schierbeck, bragte Ham i den talrige Forsamlings Navn... "*. [66] Kongen beklagede dronningens fravær, hvorefter han åbnede ballet. Flere sange for kongen, dronningen og kronprinsen blev afsunget, før Christian VIII indtog nogle forfriskninger og, ledsaget af hurraråb, forlod festlighederne igen. Festen fortsatte efterfølgende, og den må have været særdeles lystelig, for i dagene efter bragte Lolland-Falsters Stiftstidende efterlysninger på tabte genstande fra ballet – d. 27. juli: *"Et Kammerdugs Lommetørklæde med Blonder og broderet Navn..."*[67], mens avisen to dage senere bragte endnu en efterlysning, denne gang på: *"Et Haar-Armbaand med Guldlaas, hvori en blaa Steen, er tabt paa Ballet i Thomsens Have i Søndags..."*.[68]

Også ved fakkeltoget til Juellinge, der: *"Med et Musik- og Sangchor i Spidsen*

Alle sejl var sat til i Nakskov for at give Christian VIII det bedste indtryk af byen. Særlig på havnen. Her blev kongen ifølge Lolland-Falsters Stiftstidende mødt af: "... forskjellige Flag, udenfor hvilke Søfolkene vare opstillede, og hvor det allernaadigst behagede Hs. Majestæt at udbringe et Hurra for Nakskovs Handel og Søfart, hvilket levende besvaredes". Tegner & Kittendorff, litografi gengivende Nakskov set fra Stensø, 1855, Nakskov lokalhistoriske Arkiv.

Til erindring om sin visit forærede Christian VIII efterfølgende alle de besøgte købstæder sin kroningsmedalje i sølv. Medaljen skulle opbevares i kæmnerkassen: "... som et Tegn paa Allerhøistsammes allernaadigste Tilfredshed med den Ham, under Hans allerhøistes Nærværelse her i Byen viste undersaatlige Hengivenhed...", som der står skrevet i takkebrevet fra Nysted. Kun medaljen herfra er bevaret og opbevares i dag indrammet på Nysted Lokalhistoriske Arkiv. Kroningsmedalje 1843, Nysted Lokalhistoriske Arkiv.

satte det af flere hundrede bestaaende Tog sig i Bevægelse, 2 og 2 efter hinanden, der dannede en meget lang og høist imposant Skare",[69] var der musik og festlig stemning. Aftenen på Juellinge var på en gang både højtidelig og festlig med fællessang for kongeparret. Stemningen var rørende og tilsyneladende ganske speciel, hvilket kongens adfærd understøttede. Menneskemassen trak sig nu tilbage, og folk lagde deres fakler i et stort bål uden for hovedbygningen. Besøget på Juellinge var forløbet over al forventning: *"At ikke den mindste Uorden eller Tumult opstod iblandt den store Menneskemasse, som her paa en lille Plads havde trængt sig sammen, men at Alt var roligt og stille, bidrog ikke lidet til at give det hele Festtog et høitideligere Anstrøg".*[70] Angsten for uro lurede tilsyneladende lige under overfladen, for også beskrivelsen af besøget i Bandholm havn d. 24. juli blev i Lollands-Posten ledsaget af en afsluttende bemærkning om fraværet af uroligheder: *"Saaledes endtes denne for hele Egnen saa festlige og herlige Dag paa det Glædeligste, uden at noget Uheld var tilstødt eller nogen Uorden begaaet blandt de talrige Skarer, der paa flere Steder havde flokket sig for at see Landets elskede Kongepar... ".*[71]

En kongelig visit

To dage efter den højtidelige aften i haven på Juellinge kørte kongeparret med følge for sidste gang igennem Nakskov d. 27. juli for at stige ombord på kongeskibet Ægir. På havnen i Nakskov takkede kongen: *"... for den hjertelige Modtagelse, De havde nydt...",*[72] før kongeparret tog afsked med den officielle vært, stiftamtmand von Jessen, bystyret og en række honoratiores og gik ombord på det kongelige dampskib, der lettede anker og stævnede ud gennem fjorden. Til minde om besøget i Nakskov overrakte von Jessen kort efter kongeparrets afrejse byens styre den kongelige kroningsmedalje i sølv: "*Som et Tegn paa Hs. Majestæts allernaadigste Tilfredshed, og som et Minde om Allerhøistsammes Besøg…* "[73] – en gave som øernes andre købstæder ligeledes modtog. Medaljen til Nakskov blev på førstkommende møde i rådstuen d. 29. juli: *"... nedlagt i Kæmnerkassen, for sammesteds at opbevares".*[74] D. 26. august var kongebesøget i Nakskov dog endnu ikke glemt, og mindet fra besøget, kroningsmedaljen, måtte for en stund igen forlade kæmnerkassen for at: *"... forevises de af Borgerne, der ønske at se den. "* [75] Den euforiske glæde, der havde gennemsyret afskeden med kongeparret på havnen, og som fik den ellers til tider meget liberale Lolland-Falsters Stiftstidende til at kaste sig ud i floromvundne beskrivelser af afskeden, der nok: "*... drog Danmarks elskede Kongepar ud af vor Bye, men ikke ud af vore Hjerter!* "[76], fastholdtes, længe efter at røgen fra kongeskibets dampmaskine havde fortonet sig over Nakskov Fjord. At udgifterne så langt oversteg kæmnerkassens beholdning, så: *"... Deteqrentomkostnin-*

173 år efter Christian VIII og dronning Caroline Amalie besøgte Lolland-Falster skulle Nakskov endnu engang lægge rammer til en kongelig visit, da dronning Margrethe II gæstede Lolland Kommune i juni 2016. Christian VIII vil uden tvivl kunne nikke genkendende til meget af det program som dronningen oplevede – bl.a. den officielle modtagelse og folkets hyldest. For trods de mange år imellem har besøg af landets øverste regent ikke ændret sig væsentlig fra dengang til i dag. Dronning Margrethes modtagelse på havnen i Nakskov d. 1. juni 2016, Foto: J.P-Foto/Lolland Kommune.

gerne [delinkventomkostninger, sagsomkostninger der opstår ved strafforfølgning] *næste Aar særskilt lignes paa Indvaanerne"*[77] – ja, det er jo prisen, der må betales, når de kongelige skal hyldes.

Havde Christian VIII undervejs på turen over Lolland-Falster i sommeren 1843 fornemmet, at ikke alt var, som det plejede at være, og tog han sig i agt over for befolkningen, så kunne han alligevel se tilbage på et vellykket ugelangt besøg med sin hustru på øerne, hvor han med sine inspektioner, hyldestscener og tilstedeværelse havde formået at samle øerne og for en stund skabe sammenhold og glæde for høj såvel som for lav. 173 år senere var det H.M. Dronning Margrethe, der en varm sommerdag, d. 2. juni 2016, stævnede ud af Nakskov Fjord og formentlig med lige så stor glæde kunne se tilbage på et par vellykkede dage på Lolland. Besøget i 2016 efterlod sig uden tvivl også en styrket relation mellem regent og befolkning, ligesom Dronningen fik mulighed for at opleve de lokale forhold i kommunen. Oplevelser, der, trods ændrede politiske vilkår og ændrede magtbeføjelser, alligevel minder umiskendeligt om Christian VIII og dronning Caroline Amalies kongelige visit i dagene d. 20. til 27. juli 1843.

Artiklen er en bearbejdning af årets særudstilling En kongelig Visit på Reventlow-Museet Pederstrup, der blev vist i perioden d. 21. maj til 30. september 2016, og som onsdag d. 1. juni havde H.M. Dronning Margrethe på visit.

Jesper Munk Andersen (f. 1979). Cand. mag. i historie, museumsinspektør på Museum Lolland-Falster med ansvar for Reventlow-Museet Pederstrup. Forskningsfelt inden for familien Reventlow, landboreformerne og herregårdskulturen på Lolland-Falster.

Kilder og litteratur:

Utrykte kilder:
Rigsarkivet (RA)
13-7 Baroniet Juellinges Gods, Breve fra Grev J.C.C.K.J.V. Frijs til Godsforvalter Rostrup 1807-1845
13-9 Baroniet Juellinges Gods, Breve fra Grevinde C:F.K.J.V. Frijs 1821-1845
212 Overhofmarskallatet K. Sager vedr. kongeliges rejser. 1843 Christian VIII & Charlotte Frederikke Sager vedr. Kongeparrets rejser
212 Hofmarskallatet, Hoffourerkontoret, Sager vedr. kongens rejser 1840-1863. Christian VIII 1843-1844
BA-022 Nakskov Rådstue. Rådstueprotokol 1816-1846 m.m.
BA-022 Nakskov Rådstue. Magistratens korrespondance 1841-1844
BA-023 Nykøbing Falster Rådstue. Kæmnerregnskaber med bilag 1841-1843
BA-027 Stubbekøbing Rådstue. Rådstueprotokol 1821-1856

Utrykte eksamensopgaver:
Seirup, Nina: *Kongernes købstadsbesøg, komparativ analyse af Frederik V, Christian VIII og Christian X's besøg i jyske og slesvigholstenske købstæder 1746-1947*. (Aarhus: upubliceret speciale fra Aarhus Universitet, 2006). (Forkortet Seirup, 2006).

Aviser og tidsskrifter, årbøger m.v.:
Kjøbenhavnsposten d. 5. juni 1843
Kjøbenhavnsposten d. 1. juli 1843
Lolland-Falsters Stiftstidende d. 22. juli 1843
Lolland-Falsters Stiftstidende d. 24. juli 1843
Lolland-Falsters Stiftstidende d. 27. juli 1843
Lolland-Falsters Stiftstidende d. 29. juli 1843
Lolland-Falsters Stiftstidende d. 31. juli 1843
Lollands-Posten d. 26. juni 1843
Lollands-Posten d. 24. juli 1843
Lollands-Posten d. 30. juli 1843
Lollands-Posten d. 31. juli 1843
Lollands-Posten d. 3. august 1843

Trykte kilder og litteratur:
Boeskov, Signe Steen: Herregårdsliv 1855-68, de store besøg og historien om herregården og familien Tang. in: Anders Bøgh (m.fl.) (red.): *Nørre Vosborg i tid og rum, Herregård i lyst og nød,* bind 2. (Aarhus Universitetsforlag, 2014). (Forkortet Boeskov, 2014).
Carlsen, Olaf: Da Nakskovs Arkiv blev reddet. in: *Lolland-Falsters historiske Samfund Aarbog XXVI*. (Nykøbing F., 1938). (Forkortet Carlsen, 1938).
Damsholt, Trine, Børnene i haven – dragt, krop, barndomsopfattelse og iscenesættelse omkring år 1800. in: Sidsel Maria Søndergaard (red.): Øregaard – tiden, kunsten og den vestindiske forbindelse. (Øregaard Museum, 2010). (Forkortet Damsholt, 2010).
Hansen, Carl Adam: *Nysted 1409 – 7. december – 1909.* (Nysted, 1909). (Forkortet Hansen, 1909).
Hansen, Mourits Mørk: *Livs-erindringer*, Historisk Samfund for Sønderjylland. (1968). (Forkortet Hansen, 1968).
Hansen, Th. J.: Træk af dagligt Liv i en lollandsk Landsby 70 Aar tilbage. in: *Lolland-Falsters historiske Samfund Aarbog VI 1918.* (1918). (Forkortet Hansen, 1918).
Henningsen, Lars N.: Kongebesøg i 1700 og 1800-årene, pragtudfoldelse og statskontrol. in: D.P. Küssner (red.): *Slesvigland.* (Slesvigland Verlags G.mbH. Flensborg, 1999). (Forkortet Henningsen 1999).
Hoff, Annette: *Boller Slot i 650 år, en godshistorie om mennesker, magt og muld ved Horsens Fjord*. (Landbohistorisk Selskab, 2012). (Forkortet Hoff, 2012).
Jørgensen, Laurits: *Mine Erindringer.* (Kjøbenhavn, 1891). (Forkortet Jørgensen, 1891).
Langslet, Lars Roar: *Den glemte konge, Christian VIII.* (Gyldendal, 2000). (Forkortet Langslet 2000).
Laursen, Jesper: *Herregårdsjagt i Danmark.* (Gads forlag, 2009). (Forkortet Laursen, 2009).
Møller, Anders Monrad: *Kong Christian VIII.s dagbøger og optegnelser,* bind IV, 1. del, 1839-1843. (København, 1995). (Forkortet Møller, 1995).
Nørregaard, Georg: *Nykøbing på Falster gennem tiderne, anden del, Demokratiets vækst.* (Nykøbing F. Kommune, 1982). (Forkortet Nørregaard, 1982).
Nørregaard Petersen, Kirsten: *Pompejanske rumudsmykninger i 1800-tallets Danmark,* bind 1. (Forlaget Rhodos, 2011). (Forkortet Nørregaard, 2011).
Rasmussen, Carsten Porskrog: Indledning, mellem Grundlov og Lensafløsning. in: Britta Andersen (m.fl.) (red): *Herregårdenes Indian Summer, fra Grundloven 1849 til Lensafløsningsloven 1919.* (Skipperhoved, 2006). (Forkortet Rasmussen, 2006).
Simonsen, Asger Th.: *Husmandskår og Husmandspolitik i 1840'erne, sociale forhold blandt husmænd og indsiddere og den politiske rejsning af husmandssagen* på Lolland-Falster ca. 1840-46. (København, 1977). (Forkortet Simonsen, 1977).

Noter:

1. Lollands-Posten d. 26. juni 1843
2. Nørregård, 1982, p. 41
3. Jævnfør Lolland-Falsters Stiftstidende d. 27. juli 1843 skal Christian VIII ved besøget i Nysted have udtalt: *"... sin Tilfredshed med de Forandringer og Forbedringer, der vare foregaaede i Byen, siden Hs. Maj. for flere Aar tilbage havde været i Nysted..."*.
4. Kjøbenhavnsposten d. 5. juni 1843
5. Hoff, 2012, p. 251
6. Boeskov, 2014, p. 252
7. Seirup, 2006, p. 47
8. Lollands-Posten d. 30. juli 1843
9. RA, 212 Overhofmarskallatet, brev fra stiftamtmand til overhofmarskal d. 18. juni 1843. I samme brev blev besøget i Rødby d. 26. juli gennemgået, og igen fremgår det tydeligt, at stiftamtmanden fra starten var klar over den klare rollefordeling mellem kongen og dronningen. Mens kongen kørte til den lille købstad og derefter til Christianssæde, kunne: *"... Majestæt Dronningen* […] *komme directe fra Juellinge"* til familien Reventlows herregård.
10. Lolland-Falsters Stiftstidende d. 24. juli 1843
11. Lollands-Posten d. 31. juli 1843
12. RA, 212 Overhofmarskallatet, brev fra apoteker Dyrlund til overhofmarskallen d. 25. september 1843

13. Henningsen, 1999, p. 59
14. Seirup, 2006, p. 46
15. For yderligere information om købmand Foghs liv og retssag se Heiberg, Peter, Den stridbare købmand fra Nakskov. in: Heidi Pfeffer (red.): *Lolland-Falsters historiske samfund, Årbog 2015 – 103. årgang* (Odense, 2015).
16. Møller, 1995, p. 344-345
17. RA, BA-022 Nakskov Rådstue. Magistratens korrespondance 1841-1844, brev fra stiftamtmand til magistrat og borgerrepræsentation d. 8. juni 1843
18. RA, BA-022 Nakskov Rådstue. Rådstueprotokol 1816-1846 m.m., d. 17. juni 1843
19. Hvorvidt beslutningerne forud for kongebesøget i Nakskov blev uddelegeret til en særlig gruppe borgere, som det skete i Stubbekøbing, er uvist. Var det tilfældet, fremgår det ikke af arkivalierne fra Nakskov Rådstue. I Stubbekøbing besluttedes det d. 16. juni 1843, efter at beskeden om kongebesøget officielt var kommet, og kommunalbestyrelsen holdt møde: *"... at danne en Fest Committe som hertil skal giøre det fornødne Forslag og Overslag til nærmere Forhandling og da Major Toldmester Koch og Kjøbmand Kietz antages at have den fornødne Sagkundskab hertil besluttede man at anmode disse Herrer i Forening med fraværden for Borgerrepræsentationen Wulff og Byfogeden at danne saadan en Committe"*. RA, BA-027 Stubbekøbing Rådstue. Rådstueprotokol 1821-1856, d. 16. juni 1843
20. RA, BA-022 Nakskov Rådstue. Rådstueprotokol 1816-1846 m.m., d. 24. juni 1843. Det er uvist, om rådhussalen før 1843 var dekoreret, eller om tiltaget i 1843 skal ses som en opfølgning på en aldrig igangsat dekorering af det to år gamle rådhus. Også rådhusstuen i Nysted blev hvidtet forud for kongebesøget, Hansen, 1909, p. 31. Venligst oplyst af Det Lokalhistoriske Arkiv i Nysted, ligesom døren til rådhuset i Nykøbing F. blev istandsat og rådstuesalen malet. Her blev selv rådhusets lokum forsynet med nye brædder, RA, BA-023 Nykøbing Falster Rådstue. Kæmnerregnskaber med bilag 1841-1843, regning fra C.J. Philipsen d. 30. juli 1843.
21. Ibid., d. 1. juli 1843
22. Ibid., d. 13. juli 1843
23. RA, BA-022 Nakskov Rådstue. Magistratens korrespondance 1841-1844, brev fra stiftamtmand til magistrat og borgerrepræsentation d. 18. juni 1843
24. Måske hofdamerne von Krogh og von Zytphen blev tilbage på Juellinge på dagen sammen med kammerfrøken von Walterstorff og dronningens hofchef greve Blücher-Altona, da det blev afgjort, at dronningen ikke deltog i besøget i Nakskov.
25. RA, BA-022 Nakskov Rådstue. Magistratens korrespondance 1841-1844, brev fra stiftamtmand til magistrat og borgerrepræsentation d. 21. juli 1843
26. Ibid., brev fra stiftamtmand til magistrat og borgerrepræsentation d. 21. juli 1843
27. Ibid., brev fra stiftamtmand til magistrat og borgerrepræsentation d. 3. juli 1843
28. Carlsen, 1938, p. 26
29. RA, BA-022 Nakskov Rådstue. Magistratens korrespondance 1841-1844, brev fra stiftamtmand til magistrat og borgerrepræsentation d. 19. juli 1843
30. Møller, 1995, p. 341-342
31. Lolland-Falsters Stiftstidende d. 22. juli 1843
32. Jørgensen, 1891, p. 241
33. Seirup, 2006, p. 51
34. Henningsen, 1999, p. 55
35. Møller, 1995, p. 344
36. Ibid.
37. Ibid., p. 339
38. Lolland-Falsters Stiftstidende 22. juli 1843
39. Møller, 1995, p. 341
40. RA, BA-022 Nakskov Rådstue. Magistratens korrespondance 1841-1844, ansøgninger til kongen
41. Lollands-Posten d. 31. juli 1843
42. Ibid., d. 3. august 1843
43. Møller, 1995, p. 345
44. Ibid.
45. Jørgensen, 1891, p. 240-241
46. Hansen, 1918, p. 98
47. Se bl.a. Nørregaard Petersen, 2011, p. 187
48. Hansen, 1968, p. 83
49. Simonsen, 1977, p. 250
50. Hansen, 1968, p. 68
51. Simonsen, 1977, p. 252
52. Møller, 1995, p. 26. 140 ejendomsbesiddere, spredt ud over Nørre Herred – med undtagelse af Sandby – havde skrevet under på adressen til Christian VIII med ønske om en fri forfatning á la den norske, Simonsen, 1977, p. 252
53. Kjøbenhavnsposten d. 3. august 1843
54. Ibid., d. 2. august 1843
55. Ibid., d. 3. august 1843
56. RA, 212 Overhofmarskallatet, brev fra stiftamtmand til overhofmarskal d. 18. juli 1843
57. RA, BA-022 Nakskov Rådstue. Magistratens korrespondance 1841-1844, brev fra stiftamtmand til borgmester d. 22. juli 1843
58. Lollands-Posten d.3. august 1843
59. Ibid.
60. Ibid., d. 24. juli 1843
61. Lolland-Falsters Stiftstidende d. 22. juli 1843
62. Ibid., d. 29. juli 1843
63. RA, 212 Overhofmarskallatet, brev fra borgere i Nykøbing F. til overhofmarskal d. 5. juli 1843
64. RA, 212 Hofmarskallatet, Hoffourerkontoret, brevliste
65. Nørregaard, 1982, p. 41
66. Lolland-Falsters Stiftstidende d. 24. juli 1843
67. Ibid., d. 27. juli 1843
68. Ibid., d. 29. juli 1843
69. Ibid., d. 31. juli 1843
70. Ibid.
71. Lollands-Posten d. 30. juli 1843
72. Lolland-Falsters Stiftstidende d. 31. juli 1843
73. Ibid. Kun medaljen tildelt Nysted har været mulig at lokalisere på Nysted Lokalhistoriske Arkiv. Det tyder på, at de andre uddelte medaljer til bystyrerne i Stubbekøbing, Nykøbing F., Rødby, Sakskøbing, Maribo og Nakskov er forsvundet.
74. RA, BA-022 Nakskov Rådstue. Rådstueprotokol 1816-1846 m.m., d. 29. juli 1843
75. Ibid., d. 26. august 1843
76. Lolland-Falsters Stiftstidende d. 31. juli 1843
77. RA, BA-022 Nakskov Rådstue, Rådstueprotokol 1816-1846, før d. 2. september 1843. For udlægning og tolkning takkes Heidi Pfeffer og Ole Munksgaard.

Den Kolde Krig på spidsen Historien om Marinestation Gedser

Af Thomas Tram Pedersen og Helle Ålsbøl

I anledningen af 25 året for verdensbegivenheden Murens Fald fik Museum Lolland-Falster mulighed for at lave en udstilling for Guldborgsund Kommune på den tidligere Marinestation Gedser. Udstillingen skulle handle om Den Kolde Krig og tage udgangspunkt i hverdagen på Marinestation Gedser, der ligger på Gedser Odde, Danmarks sydligste punkt. Koldkrigsmuseum Stevnsfort var historisk konsulent på udstillingen, som blev til i et tæt samarbejde mellem Koldkrigsmuseet og Museum Lolland-Falster.

Meget symbolsk for den opblødning, som verden har set gennem de sidste 25 år blev udstillingsåbningen også scene for fejringen af et venskabsbånd mellem kommunerne Guldborgsund og Rostock.

Udstillingen blev indviet i november 2014 og blev vist i den sidste tilbageværende del af den tidligere marinestation i sommeren 2015, hvor masser af danske og udenlandske gæster fik mulighed for at få et indblik i marinestationens historie som et lille, men vigtigt hjørne af de verdenshistoriske begivenheder under Den Kolde Krig. Udstillingen blev taget godt imod af publikum, og såvel dansk som tysk TV dækkede udstillingen og temaet gennem flere TV-indslag. Også lokalt blev udstillingen taget godt imod, da den gav et indblik i et vigtigt aspekt af områdets lokale historie, som mange har kendskab til og er fascineret af. Marinestationen havde i næsten to generationer været en betydelig lokal arbejdsplads, selvom de færreste havde indblik i, hvad der egentlig var foregået på stedet.

Denne artikel er en bearbejdet udgave af de udstillingstekster, som gæsterne havde mulighed for at se på Danmarks sydspids.

Den dag fjenden kom til byen

Der blev vendt op og ned på verdensbilledet den 12. november 1989, da østtyskere pludselig indtog Gedser. Fra marinestationen på spidsen havde man holdt øje med fjenden i mere end 40 år. Nu var de her pludselig.

Tunge regnvejrsskyer trak ind over Falster torsdag den 9. november 1989. De østtyske myndigheder erklærede, at man ikke ville gribe ind overfor borgere, som ville forsøge at forlade landet. Jerntæppet mellem øst og vest havde fået sin afgørende og mest symbolske sprække, mens verden vantro så til.

I dag forbinder de fleste Berlinmurens fald med noget positivt. Dengang var billedet dog ikke helt så entydigt. Begivenheden markerede opbruddet i et øst-vest verdensbillede, som havde præget generationer, og der opstod usikkerhed om, hvad der nu ville ske.

Opbruddet i øst i 1989 havde været på vej gennem et stykke tid. Den Kolde Krig havde fået en ny kulmination i midten af 1980'erne, hvor verden havde været tættere på en global krig, end man havde været i mange år. Moderne teknologi med bedre kommunikationsmidler og mere præcise våben havde sammen med meget hård retorik mellem øst og vest fået den militære konflikt mellem øst og vest til at spidse til. Det gjorde modstanden mod krig imidlertid også, og gennem sidste halvdel af 1980'erne tog de folkelige protester mod den konstante krigstrussel til, og også politisk begyndte de to sider at nærme sig hinanden gennem en serie af nedrustningsaftaler.

Det var dog ikke mindst den sovjetiske generalsekretær Mihail Gorbatjovs reformprogrammer, der fra 1985 blødte fronterne meget op og gav befolkningerne i Sovjet og Østeuropa en større frihed. I sommeren 1989 viste de første sprækker i jerntæppet sig, da Ungarn og Tjekkoslovakiet begyndte at åbne deres grænser og gav en større bevægelighed mellem øst og vest. Sådan var det ikke i det kommunistiske mønsterland DDR, hvor styret opretholdt sit stramme greb og ikke syntes at være indstillet på forandringer.

Hele efteråret 1989 tog protesterne i DDR dog til, og flere tusinde østtyskere havde søgt tilflugt på de skandinaviske ambassader i Østberlin. I Danmark var forsvaret meget opmærksom på situationen og ikke mindst på Sovjets reaktioner. Samtidig begyndte man så småt i Civilforsvaret at forberede en situation, hvor østtyskere i tusindvis – eller måske endda i hundredtusindvis – begyndte at flygte til Lolland-Falster. Situationen var spændt, og i Civilforsvarsstyrelsen begyndte man – i samråd med indenrigsminister Thor Peder-

Paskontrollen i Gedser Havn den 12.11. 1989. Foto: Folketidende, Anders Knudsen.

Østtyskere i Gedser den 12. november 1989. Foto: Folketidende, Anders Knudsen.

sen – for alvor at planlægge registrering, indkvartering og bespisning af mange østtyske flygtninge. Civilforsvarskolonnerne i Næstved og Hillerød begyndte at sende de første folk afsted med telte og feltkøkkener, så man kunne være klar.

Så mens østtyskerne låste adgangen til vesten op, låste mandskabet på Marinestation Gedser sig inde i forhøjet beredskab, da ingen anede, hvordan Sovjet ville reagere. Også på Stevnsfort og i Søværnets Operative Kommando blev beredskabet forøget, ligesom NATO's militære stab i Europa indtog sit krigshovedkvarter for at kunne følge nøje med i situationen.

Sovjet reagerede netop ikke, og søndag den 12. november 1989 brugte mange østtyskere deres nyvundne frihed til at tage en tur med færgen til Gedser. Her var Civilforsvaret klar og serverede kakao og kage til de nye gæster. Det blev begyndelsen til enden for Marinestation Gedser.

"Vi fik meldingen på færgen fra stationsbestyreren, at den var fuldstændig fyldt op, og personbilsantallet var langt højere end andre gange. Vi tænkte det måtte være en fejl, så der blev skrevet tilbage til dem, om de var sikre på, at der var så mange personbiler ombord? Vi kunne ikke få det til at hænge sammen med antallet af meter på færgen. – Det var Trabier, de fyldte ikke en skid, de kunne stå fem ved siden af hinanden ... jeg kan huske da vi åbnede bovvisiret, hold da kæft med biler, og da de så startede med deres totaktsmotorer, så forsvandt styrmanden. Der var fuldstændig tåget derinde. Det var helt surrealistisk". Tidligere terminalleder, Scandlines.

Med "Aktuelle Kamera" i Gedser

En beretning om en østtyske journalists møde med Gedser efter rejseforbuddets ophævelse. Mødet blev til en reportage i nyhedsudsendelsen Aktuelle Kamera på DDR´s statslige fjernsyn den 12. november 1989.

Det første møde med Gedser var ikke noget rigtigt møde. Som DDR-borger, der boede i Rostock og som journalist, der til stadighed berettede om forhold også udenfor Überseehafen, vidste jeg naturligvis at Gedser var den by, der var færgehavn og lå på den anden side af Østersøen. På skilte og sejlplaner kunne man læse bynavnet, men hvordan så der ud i Gedser? Var det en livlig havneby? Eller bare en færgekaj og ikke andet? Et blik i atlasset gav lidt flere oplysninger – Gedser var bare en lille prik. Og så alligevel uopnåelig. For hvem i alverden havde et DDR-rejsepas? Men den 12. november 1989 kunne jeg danne mig et virkeligt billede af Gedser. I tre dage havde den vestlige statsgrænse været gennemtrængelig, Mure i Berlin slog revner, og man kunne som rejsende erobre nyt terræn. Vesttyskland, den gamle Forbundsrepublik, havde i dagene efter den 9. november ikke haft den store tiltrækningskraft på mig og min kone. I øvrigt kunne vi ikke rigtig forbinde os med de konstante udråb – Vanvid, vanvid – ved den tysk-tyske grænse, det var bare for irrationelt. Og de lange Trabant-køer mod vesten holdt også min rejselyst i ave. Men mod norden, mod det lille nabokongedømme, det havde vi lyst til. For man må ikke glemme, at som for talrige andre DDR-folk, så var min kone og jeg også fan af Egon, Benny og Kjeld, altså fra Olsenbanden. Helt store mestre i improvisation, var de. Måske endda bedre end vi DDR-folk! Fantastiske film! Så intet ville være som at tage til Gedser. I det mindste kunne man da lige snappe noget dansk luft. Da jeg som journalist arbejdede på DDR-TV, ville jeg berette om denne udflugt. Mine chefer i Berlin syntes godt om ideen. Endelig kunne man vise billeder af DDR-borgere der ikke var til fods, i Trabant eller Wartburg på vej over grænsen til vesten. I stedet kom de med færgen over Østersøen! Om formiddagen den 12. november 1989 gik det løs. Sammen med mit kamerahold og min kone kørte vi til Warnemünde. Hundredevis af mennesker var allerede ved færgeterminalen. Og alle i det bedste humør. Endelig – en rigtig rejse til søs – og så med fantastisk blå himmel. Det kunne ikke have været en smukkere søndag. Alle myldrede fornøjet rundt på skibet. Nu begyndte det.

Hvad færgen hed aner jeg ikke. Men det var en munter rejse. Overalt på dækket stod og sad mennesker, hele familier. De fleste havde tasker og kurve fulde af proviant med. Selvfølgelig, havluft giver god appetit, og vestlig valuta, kroner eller D-mark, var der nærmest ingen der havde. Storslået var det endelig at se molen i Warnemünde fra vandet. Alene det var en oplevelse. Og naturligvis var vi spændte på, hvordan vores nordlige nabo ville præsentere sig.

Overfarten på ca. to timer fløj af sted. Med mit kamerahold filmede vi de afslappede og glade landsmænd, vi lavede interviews. Selvfølgelig blev der talt om den åbne grænse og om de utrolige forandringer, der var sket de seneste dage. Men først og fremmest om denne eventyrlige udflugt, som man bare en uge før havde forestillet sig som helt umulig. Ganske passende til denne atmosfære havde det danske rederi indsat det helt rigtige personel. Den danske kaptajn hed Hans Christian Andersen! Nej, det kunne ikke være et tilfælde.

Og så, efter knapt to timer kom den danske sydkyst i sigte. Vi hang alle sammen ude på dækket for ikke at gå glip af noget. Men ærlig talt, så storslået var kulissen for vores øjne heller ikke. Kun tårnene fra teglstensbanegården i Gedser ragede op. Aha… det var altså Gedser. Det så jo meget pænt ud. Men der var ikke så meget at se. Vigtig erkendelse: provinsen ser lidt ens ud alle vegne – om det er i Øst- eller Vesttyskland,

Polen eller Danmark. Men der var også hyggeligt i Gedser. Så, vi kom hurtige fra borde og hen til kontrollen. Ja den fandtes jo stadig den gang. Meget venlige grænsetoldere, som også gav flotte stempler i vores DDR-papirer. Et stempel med en krone. Det ubestridte bevis for at vi nu gennemførte en rejse til vesten. Eller var det en rejse til norden.

Ligegyldigt – vi var endt hos venlige naboer. Meget tid var der ikke. Vi ville tilbage til Rostock med den samme færge. Og hvad skulle vi også lave? Uden vestlig valuta og uden bil? Desto mere overraskede det mig, da jeg så et par DDR-biler kommer rullende fra Gedser og ombord på færgen. Først en Lada. Familien inde i bilen måtte jeg interviewe. Hvor kom de fra? Det viste sig, at folkene i bilen allerede havde taget færgen den foregående dag. Derefter var de kørt til København – og så tilbage – på én tank. Om aftenen i København havde der heller ikke været det helt store på færde, men det var lige meget. Hovedsagen var, at de nu havde været der. Nærmest ikke til at tro – familien havde marcheret rundt i timevis gennem den natlige by, de havde set Rådhuset, Tivoli, Amalienborg, og så havde de sat sig ind i bilen igen og var kørt til Gedser. Ingen penge på lommen, men med desto mere eventyrlyst.

Sent om eftermiddagen kom vi tilbage til Rostock-Warnemünde. Det var vores første rejse til vesten. Ikke særlig langt væk, og med et fyldt skib, der ikke var for individualister. Men skønne oplevelser får man jo alligevel mest i fællesskab med andre. Jeg overspillede hurtigt filmen fra den lille, enestående stiktur til TV, og om aftenen kunne man kl. 19.30 se nyhedsudsendelsen fra "Aktuelle Kamera" med en kort reportage fra vores rejse. Ironisk nok skulle Erich Honecker faktisk have været på statsbesøg i Danmark i slutningen af september. Men ikke alene var DDR-statschefen syg; hele landet var gået i brædderne, og der blev ikke noget ud af dette besøg. I stedet for ham kom tusinde østtyskere. Og jeg var nu rigtig blevet nysgerrig. Dette Danmark måtte vi hurtigst muligt og i ro og mag se nærmere på. Og dette forsæt har vi lige siden fulgt trofast hvert år.

2.10.2014, Michael Schmidt, Rostock,
Norddeutscher Rundfunk.

Den Kolde Krig og truslen fra øst

I over 40 år var dansk militært forsvar indrettet på, at fjenden var i øst. Warszawapagtens interesser og Danmarks strategiske placering gjorde landet til en vigtig brik i øst-vest-konflikten. Og her lå Gedser i forreste linje.

Berlinmurens fald i 1989 rokkede afgørende ved det verdensbillede, som siden 2. Verdenskrig havde delt verden mellem øst og vest med truslen om en global krig, som meget nemt kunne have taget sin begyndelse i de danske farvande. Her lå NATO umiddelbart overfor Warszawapagten, og begge sider havde store interesser i Østersøen i fredstid, mens farvandet i tilfælde af en krig ville komme til at være én af de første frontlinjer.

Sovjetunionen og Warszawapagten havde af både militære og økonomiske årsager brug for adgang til verdenshavene. Warszawapagten havde op til 80% af sin flåde liggende i Østersøen og måtte derfor passere gennem Øresund eller Storebælt på vej til og fra verden. Her lå Danmark som en prop, hvilket både Danmark og dets NATO-allierede – men også Warszawapagten var meget bevidste om. Fra Sovjetisk side blev den danske overvågning af farvandet og NATO's muligheder for i givet fald at spærre for gennemsejlingen betragtet som et offensivt tiltag fra NATO's side mod Sovjet og Warszawapagten; Østersøen og de danske stræder blev betragtet som

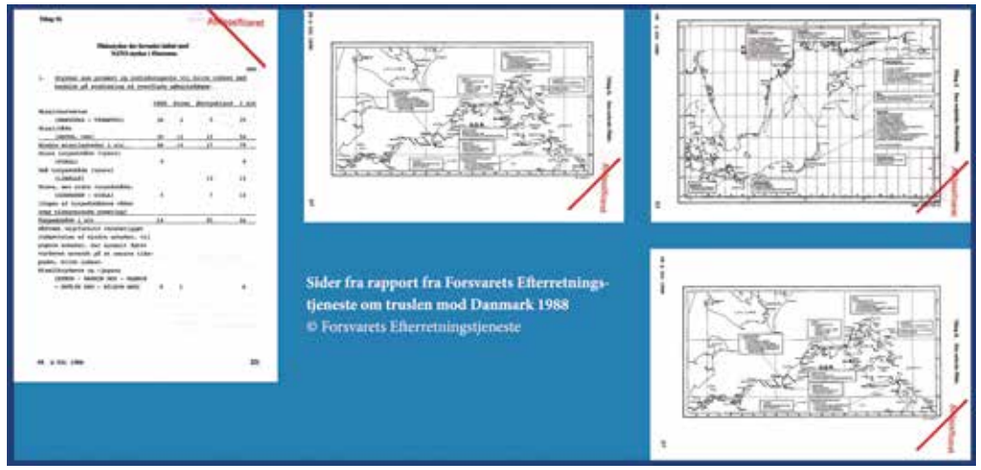

Sider fra rapport fra Forsvarets Efterretningstjeneste om truslen mod Danmark, 1988.

internationalt farvand, hvor alle frit skulle kunne passere. Kontrollen var derfor et stadigt stridspunkt mellem Danmark og Sovjetunionen.

Allerede i fredstid lagde begge sider derfor krigsplaner og opretholdt et højt beredskab rundt om Østersøen, som dermed blev et brændpunkt i konflikten mellem øst og vest med en enorm opbygning af militær styrke på begge sider.

Langs de polske og østtyske kyster blev der opbygget store flåde- og flybaser – bare ét minuts flyvetid og én times sejltid fra Gedser. Herfra kunne militære styrker hurtigt rykke ud mod Danmark. Tilsvarende opbyggede Danmark og NATO et forsvar, som i fredstid skulle kontrollere – og i en krig skulle standse Warszawapagten på vej ud af Østersøen.

Intet tyder på, at nogen af siderne havde planer om at indlede en krig. Men begge siders krigsplaner viser med al tydelighed, at skulle krigen komme, var begge sider klar. Uanset om truslen var reel eller ej, blev den opfattet sådan, og Gedser blev også i fredstid en vigtig brik i konflikten.

"Det tænkte vi ikke på dengang, overhovedet ikke. Det var en opgave vi havde. Vi skulle holde øje med de russere, og det … vi havde en helt almindelig hverdag. Man tænkte ikke dybere over det".

Tidligere korporal ved marinestationen.

Bygningen af Marinestation Gedser

Der er en formidabel udsigt over havet fra spidsen af Falster, og derfor var det oplagt at bygge en observationspost netop her. Herfra kunne man holde styr på, hvilke skibe der sejlede forbi.

Den tyske værnemagt havde allerede under besættelsen haft øje for Gedser Oddes potentiale for at overvåge og kontrollere skibstrafikken i den vestlige del af Østersøen og adgangen til de danske stræder. Værnemagten udbyggede derfor fra 1941 i flere omgange et kanonbatteri og en radarstation på Gedser Odde, hvorfra man kunne overvåge og eventuelt standse et allieret forsøg på at sejle ind i Østersøen eller et sovjetisk forsøg på at bryde ud af Østersøen. Ingen af delene blev dog nogensinde aktuelt, da Østersøen – og ikke

mindst den vestlige Østersø – under hele 2. verdenskrig forblev et tysk kontrolleret farvand. Først mod slutningen af krigen, fra efteråret 1944, blev det igen aktuelt at sikre farvandet forbi Gedser i takt med at fronterne og de sovjetiske tropper rykkede nærmere. I sidste ende blev det dog ikke sovjetiske tropper, der kom over Østersøen til Danmark, men i hundredetusindvis af civile tyske flygtninge på flugt fra de sovjetiske styrkers fremmarch gennem Østpreussen og det østlige Tyskland. Ved krigens slutning var de tyske kanonbatterier og radarinstallationer ikke længere aktuelle og godt på vej til at blive ædt af havet, som hele tiden gnaver løs af den lave klint ved Gedser Odde.

I den begyndende kolde krig mellem øst og vest, umiddelbart efter krigen, var området dog fortsat strategisk interessant for Danmark og de vestlige magter. Allerede i 1947 begyndte Søværnet derfor byggeriet af en marinestation på Gedser, selvom forsvaret stadig kun var ved at beslutte, hvordan forsvaret af Danmark skulle indrettes. Gedser blev dog anset som et vigtigt punkt i forhold til at kunne overvåge skibstrafikken i Østersøen.

Den 27. marts 1948 kunne den nye marinestation tages i brug og blev officielt indviet som Marinestation Gedser – forkortet MAS GED. Marinestationen omfattede på det tidspunkt en ny hovedbygning i røde mursten og med rødt tegltag. Det var en enkel men elegant bygning. Marinestationen rummede indkvartering, kontorerog køkken, og hvad den lille besætning ellers skulle bruge for at kunne opretholde et beredskab i døgndrift. Marinestationen blev et af de første mange nye militære anlæg, der i de kommende mere end 40 år blev døgnbemandet som led i forsvaret af Danmark.

De første radarer på stationen havde en begrænset rækkevidde og præcision, og de blev senere udskiftet med mere moderne typer. I 1967 kom en helt ny radar til. For at give radaren en større rækkevidde, blev den opstillet på et 30 meter højt betontårn, som blev et markant og meget synligt vartegn for marinestationen. Det nye høje tårn med de langt mere avancerede radarer gjorde det muligt for marinestationen at overvåge et langt større område, og man kunne se Warszawapagtens skibe, så snart de forlod deres havne i DDR og det vestlige Polen.

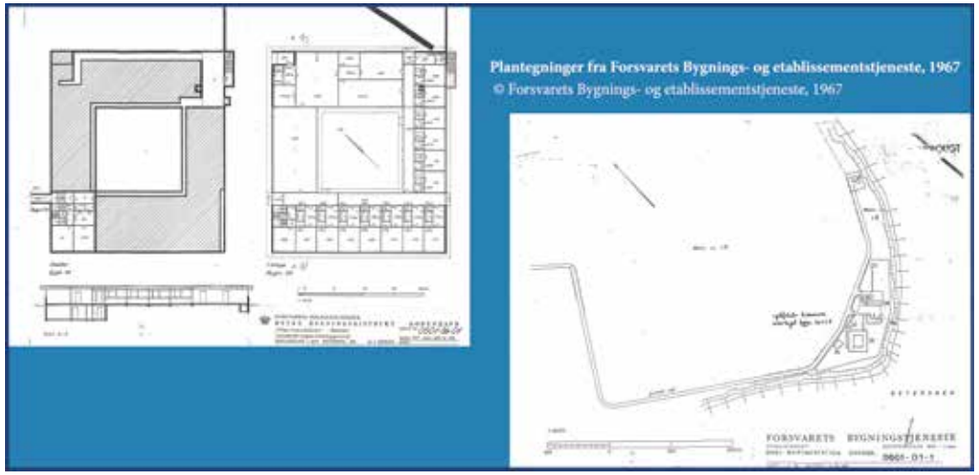

Plantegninger fra Forsvarets Bygnings- og etablissementstjeneste, 1967.

Marinestationen som den så ud i begyndelsen af 1970'erne. Foto: Hans Kiehn.

I 1967 var besætningen vokset ud af den gamle bygning, og samtidig havde soldaternes krav til beboelse ændret sig. Marinestationen fik derfor denne bygning til indkvartering. Bygningen blev opført efter forsvarets nye "kollegieprincip" med større, lysere og mere åbne arealer, der skulle være mere attraktive for både værnepligtige og kontraktansatte. Byggeriet gav Forsvaret nogle vigtige erfaringer med moderne kasernebyggeri, som senere blev lagt til grund for f.eks. Antvorskov Kaserne ved Slagelse og Skive Kaserne. Samtidig fik marinestationen i kælderen et helt nyt operationsrum med et stort operationsbord med et kort over farvandet omkring Gedser. Operationsrummet var bygget til at kunne modstå luftangreb og atomsprængninger på lidt større afstand, og det kunne lukkes af, så det var gastæt. Marinestationens placering i forreste frontlinje gjorde dette nødvendigt.

"Marinestation Gedser er blevet udvidet for 1¼ million kroner. Selv om den officielle indvielse først finder sted om en måneds tid, er de ca. 30 mand på stationen allerede rykket ind i de nye, næsten luksuriøse omgivelser og marinerne bor nu næsten som på hotel".

Fra scrapbog, 1969.

Forsvaret på spidsen

Gedser ligger kun ca. 35 km fra det tidligere DDR. Stedet blev derfor en af NATO's forreste forposter, hvorfra man kunne se og høre, hvad der foregik hos den formodede fjende.

Luftfoto af Marinestation Gedser, 1987. Foto: Flyvevåbnet.

Marinestationen kom til at spille en vigtig rolle for dansk forsvar på grund af sin placering tæt på Warszawapagtens sejlruter gennem Østersøen og til og fra Storebælt. Fra stationen kunne man på radar observere alle de skibe, som sejlede forbi. Samtidig lå sejlruterne tæt ind under land, så man også fra stationen havde en god optisk observation, så man kunne genkende og registrere de enkelte skibe.

Et af formålene med overvågningen var at holde styr på, hvilke skibe der sejlede ud, og hvilke der sejlede ind i Østersøen. Det gjaldt ikke mindst for de store sovjetiske krydsere og atomubåde, som nøje blev fulgt og registreret, så man hele tiden havde et overblik over "hvad der var ude, og hvad der var inde". Der var ikke altid lige mange krigsskibe i farvandet, men i 1980'erne var det ikke ualmindeligt, at 30-35 krigsskibe fra Warszawapagten passerede forbi hvert døgn.

Døgnet rundt – året rundt – holdt man øje med alle skibe og registrerede både civile og militære fartøjer. Alt blev noteret og fulgt indenfor marinestationens sektor af Østersøen på stationens store plotterbord. Her blev skibenes positioner, kurs og hastighed markeret, så man hele tiden havde et overblik. Overblikket blev løbende formidlet videre til marinedistrikterne på Langeland og Stevns, hvor de blev sammenholdt med observationer fra andre observationsposter, så man hele tiden havde et samlet overblik over skibenes kurs og fart. Dette blev så samlet til et komplet billede af Warszawapagtens flådebevægelser i de danske farvande i Søværnets Operative Kommando i Aarhus og hos NATO's hovedkvarterer i Karup og Kiel.

Marinedistrikterne var dog ikke de eneste, der benyttede sig af marinestationens unikke observationer. Også længere inde i land holdt forsvaret grundigt øje – eller rettere: lyttede med. Ved Gedesby ganske få kilometer mod nord byggede Forsvarets Efterretningstjeneste en avanceret lyttepost – i daglig tale kaldt "lytten". Herfra kunne man både aflytte radiokommunikation mellem Warszawapagtens skibe og langt ind i DDR og Polen. Lytteposten kunne derved få vigtige efterretninger om, hvad Warszawapagten foretog sig. Det karakteristiske tårn står stadig i Gedesby, men er lukket for offentligheden. Samarbejdet mellem de to myndigheder bestod i praksis i, at marinestationen hver dag sendte en kurer til Gedesby, hvor han afleverede en liste med alle stationens observationer fra det foregående døgn sammen med billeder af de Warszawapagt-fartøjer, som man havde fotograferet fra stationen. Hvordan disse lister og billederne nærmere blev anvendt, ved vi stadig ikke; det er klassificeret. Der er dog ingen tvivl om, at materialet blev brugt til at holde et overblik over omfanget og typen af flådeaktiviteterne, mens billederne gav NATO vigtig ny viden om ny teknologi på skibene.

Allerede i fredstid spillede marinestationen en vigtig rolle i forhold til at bedømme, hvornår freden var ved at tippe over til krig.

"Vi havde jo en allieret partner nede i Gedesby. Efterretningstjenesten lå der nede med nogle store ører. Og dem havde vi en varm linje til, og de ringede somme tider og spurgte, om vi havde noget i den og den pej-

Det karakteristiske tårn på Station Gedesby – i daglig tale kaldet "lytten". Foto: Thomas Tram Pedersen.

ling. Og så kunne vi godt sige: 'At det har vi, jamen så er det nok sådan og sådan'. Og det var så envejs kommunikation".

Tidligere leder af operationsrummet.

NATO's alarmkæde

Marinestation Gedser spillede en vigtig rolle – ikke bare for dansk forsvar, men for NATO. Stationen var en af de første poster i en lang overvågningskæde – ikke bare i Danmark, men kloden rundt.

Marinestationen i Gedser havde til opgave at følge Warszawapagtens skibe indenfor en nøje afgrænset sektor af Østersøen. Når et skib dukkede op i marinestationens sektor, skulle det identificeres og følges til det enten sejlede videre til en anden sektor eller sejlede i havn. Sejlede skibet videre, blev det overdraget til en ny sektor og en ny marinestation. De næste marinestationer i rækken var Føllesbjerg på Langeland, Marinestation Møn og Marinestation Bornholm, afhængigt af, hvilken rute skibet valgte.

Marinestation Gedser hørte først under Langelandsfort, hvor Langelands Marinedistrikt stod for at holde overblikket over alt, hvad der sejlede gennem Storebælt. Derfor blev alle observationer fra Gedser indberettet til Langeland. I 1986 gennemførte Søværnet en større organisationsændring, der hang sammen med dels et ændret trusselsbillede, dels nye militære doktriner i øst og ikke mindst med indførelsen af ny digital teknologi. Antallet af marinedistrikter blev skåret ned fra syv til tre, og fra 1986 overtog Stevnsfort ansvaret for overvågningen af al trafik gennem bælterne, og Marinestation Gedser kom derfor til at ligge under Stevnsfort.

Kort over Søværnets vigtigste observationsposter på Sjælland og øerne.

To danske skibe eskorterer et polsk landgangsskib ud af dansk farvand lige øst for Gedser. Foto: Flyvevåbnet.

Der var dog også direkte forbindelser med NATO-partnerne i Vesttyskland fra marinestationen. Det gjaldt ikke mindst til søsterstationen på den anden side af Femern Bælt, i Staberhuk på Femern. Her lå en marinestation med præcis de samme opgaver, og de to stationer havde direkte kommunikationsforbindelser, som man brugte flittigt. Tilsvarende arbejdede lytteposten i Gedesby tæt sammen med en tilsvarende station i Marienleuchte på Femern.

Det var dog ikke kun omkring observationerne på land, at man samarbejdede mellem Vesttyskland og Danmark. Gennem Femernbælt og ved indsejlingerne til Øresund og Storebælt var der udlagt undersøiske mikrofoner, sonarbøjer og et net af ubådsdetektorer, der kunne holde øje med alt, hvad der foregik under vandet. Disse anlæg blev betjent fra begge sider af bæltet i et tæt samarbejde. Omfanget af de tekniske og operative detaljer i dette samarbejde er endnu ikke blevet klarlagt, da en stor del af dem stadig er klassificerede.

Alle marinestationerne og kystudkigsposterne langs de danske farvande gav vigtige informationer til NATO om, hvor Warszawapagtens skibe befandt sig. Nogle skibe – især de store sovjetiske atomubåde – blev fulgt jorden rundt af NATO's fly, skibe og undervandsbåde, så snart de danske marinestationer havde fået øje på dem. Det var Den Kolde Krigs hverdag.

"De var faktisk rigtig gode ovre på Staberhuk. De havde det her kæmpe udkigstårn. Så, hvis noget sejlede vestpå og sigten var til det, så kunne vi sige til vores tyske venner: 'Det her ser spændende ud. Er det noget vi skal kigge på?' Så kunne de bekræfte det eller afkræfte det".

Tidligere værnepligtig.

I operationsrummet. 1969-70. Foto: Jørgen Land Truelsen.

Korporalens bord i O-rummet. Foto: Jørgen Land Truelsen.

En dag på vagt

Marinestation Gedser var altid bemandet: døgnet rundt – året rundt – fra 1948 til 1991. Den var arbejdsplads for en fast besætning af værnepligtige og professionelle soldater.

Marinestationen i Gedser blev i daglig tale kaldt "Geden". Der var faste rutiner, og opgaverne ændrede sig ikke meget i de 43 år, som marinestationen nåede at være bemandet og i funktion. Alle kendte deres opgaver eller lærte dem hurtigt, og dagene varierede ikke meget. Og så alligevel, for situationen kunne ændre sig med timers eller endda minutters varsel, hvis der opstod særlig skibsaktivitet. Det var netop derfor, man opretholdt et bemandet beredskab på marinestationen døgnet rundt.

Det var dog bestemt ikke døgnet rundt, at aktiviteten var lige hektisk. Selvom der passerede mange skibe, var det relativt enkelt at holde overblikket. Mange timer var derfor præget af en udbredt kedsomhed blandt mandskabet – og ikke mindst blandt de værnepligtige. Der blev spillet kort, læst og hørt musik, og ikke alle var lige vågne på vagten.

Der var som regel 20 mand på vagt. De værnepligtige, der kom til stationen syv ad gangen, blev sat til vagttjeneste eller arbejdede som observatører, plottergaster eller som radaroperatører. De blev lært op i funktionerne af det faste personel, der kendte systemerne og procedurerne og fungerede som specialister.

Der var ansat konstabler, befalingsmænd og officerer, som gjorde tjeneste på stationen i flere år. De fleste arbejdsdage fulgte et fast mønster af vagter i de forskellige funktioner.

Hverdagen forløb som regel i et roligt gear, fortæller tidligere tjenestegørende. På frivagter blev der spillet fodbold og billard eller windsurfet. Der var hobbyrum, fotorum og filmaftener. At Gedser Odde lå midt i den potentielle slagmark, lod ikke til at påvirke stemningen synderligt. Lokale tjenestegørende fortæller dog, at de måske havde et tydeligere billede af Den Kolde Krig, fordi de selv havde været tæt på nogle af de afhoppere, der dukkede op på kysten.

Der var ikke meget kontakt til det omgivende samfund. Man hentede og afleverede mandskab på Gedser Station og fik varer leveret fra Brugsen. Civilansatte fra lokalområdet sørgede for alle dagligdagens fornødenheder. Måltiderne hørte til dagens højdepunkter, og de blev indtaget i tre messer: en for de menige, en for befalingsmændene og en for officererne. Selvom marinestationen var en lille og uformel arbejdsplads, holdt man på formerne – som regel.

Marinestationens mandskab var soldater fra Søværnet. En del af dem kom til marinestationen som værnepligtige og boede i indkvarteringsbygningen. I denne nye bygning delte fire mand et lukaf (stue) – i den gamle havde man været otte. Alligevel var det trange kår på den afsides station. De værnepligtige nåede som regel at være 6 måneder i tjeneste i Gedser, inden de igen blev hjemsendt.

"Jeg havde som korporal to menige med på en firetimersvagt. De menige skiftede hver time mellem udendørs vagt og observation af radar. Når man havde vagten fra 24 til 04, kunne det være svært at holde sig vågen. Der var en stor jerndør til bunkeren,

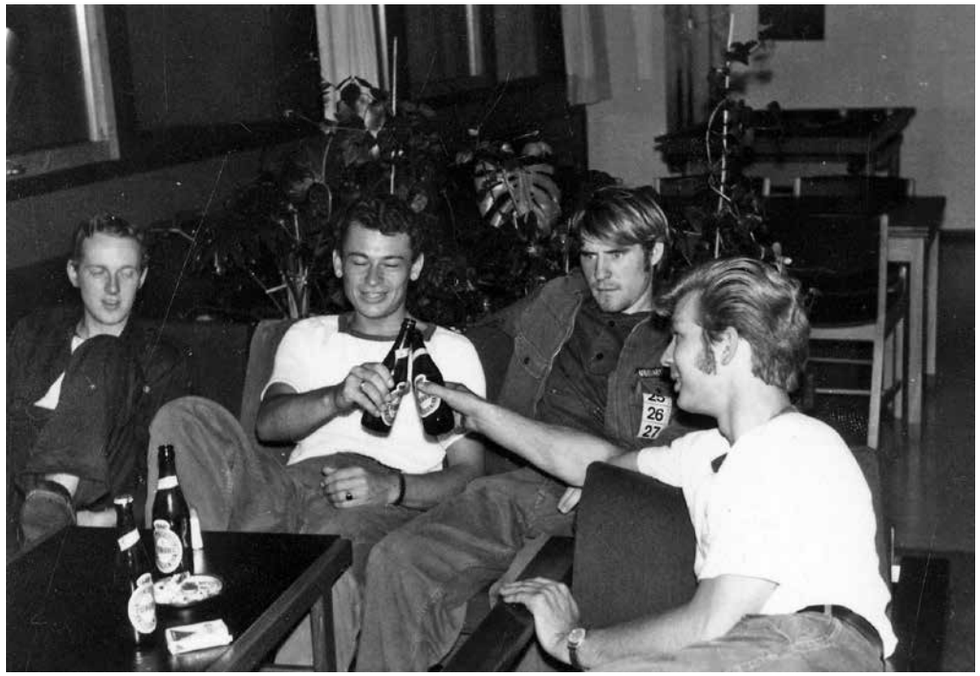

27 dage tilbage…, 1969-70. Foto: Jørgen Land Truelsen.

som normalt stod åben, men om natten lukkede vi den, for så kunne vi høre, når der kom en officer. Hængslerne knirkede.

Det skete, når man lige var kommet på vagt, at der kom en meddelelse om en østtysk fiskekutter fra Langeland. Tit beregnede vi kurs og fart og meddelte, at den var sejlet til Rostock. Så havde vi fred så længe. Det var bare ikke så smart, hvis den pludselig dukkede op ved Møn."

Tidligere korporal.

Broen mellem øst og vest

Da DDR ikke umiddelbart blev anerkendt af vestlige stater, var det nødvendigt med en ekstra indsats. DDR gik målrettet efter samarbejde med Danmark, Sverige og Finland for på den måde at opnå anerkendelse.

I 1949 blev DDR grundlagt som den tyske demokratiske republik. Staten havde en hård start og blev de første mange år ikke anerkendt af andre lande. I 1954 anerkendte Sovjetunionen DDR, men først i 1970´erne blev DDR anerkendt af Vesten. På sin vej mod anerkendelse som stat søgte DDR at målrette henvendelser til NATO's svageste led i Norden – først og fremmest frontstaten Danmark. Også neutrale stater som Sverige og Finland var interessante partnere. Målet var ad bagvejen at udvide de etablerede handels- og transportrepræsentationer til et officielt diplomatisk samarbejde.

I 1956 kunne DDR oprette en handelsrepræsentation i København, og handelsdelegationer rejste nu til Danmark for at forhandle med erhvervsorganisationer, og samhandlen steg betydeligt. Selv om det politiske samarbejde gik trægt, må man betragte handelsrepræsentationen som det første diplomatiske brohoved i Danmark. I hvert fald gav repræsentationen DDR indblik i den danske stats opbygning og også mulighed for – om end uofficielt – at føre en charmeoffensiv for Arbejder- og Bondestaten ved at tage kontakt til danske politikere og embedsmænd. I 1959 oprettedes et visumkontor på færgen Danmark, hvor danske statsborgere kunne søge transitvisum, hvilket hidtil havde skullet foregå via den sovjetiske ambassade.

Det havde ikke krævet den store indsats for DDR at få fat på nordiske kommunister, men for at opnå generel anerkendende omtale, måtte spekteret udvides. At inddrage store fagforbund var næste strategiske

Østersøugen, 1958. Landesarchiv Greifswald.

Reklameplakat fra Deutsche Reichsbahn. Gedser Lokalhistoriske Arkiv.

skridt, og desuden blev den årlige, storslåede sommerfestival – Østersøugen, der blev afholdt fra 1958-1975 i DDR´s havnebyer – tillige et springbræt for formidlingen af et positivt billede af DDR. Der blev gjort ihærdige indsatser for at opnå deltagelse af kulturpersonligheder og politiske ledere fra Østersølandene for på den måde indirekte at mobilisere velvilje og anerkendelse.

Under mottoet: Østersøen – Fredens Hav, blev sport, kultur og beliggenheden ved Østersøen trukket frem som fællesnævner, og snart sneg DDR sig kulturelt og politisk ind på Norden.

I 1976 udkom Turen går til DDR fra Politikens Forlag. Guiden indledes med at redegøre for, at "den grå plet på landkortet", den anonyme statsdannelse, DDR, nu var åbnet som et nyt turistland med seværdigheder af verdensry: Museer, kunstskatte, teatre, messer – og badeferie langs Østersøkysten. Trods råstofmangel blev DDR et af verdens 10 førende industrilande og omtaltes i guiden som et økonomisk mirakel med stålindustri, skibsværfter, olieraffinaderier, maskin- og kemikaliefabrikker.

"Man kan ikke ligefrem påstå at Østtyskland er blevet mere turistminded. Men der er måske ved at ske noget i den retning. De mange billige ting der er at købe på Gedser-Warnemünde færgen er naturligvis attraktivt i sig selv, men derudover er en endagstur til Warnemünde ganske udbytterig".

Ny Dag. Juli, 1971.

Flugten over Østersøen

I tiden mellem 1961 og 1989 flygtede mere end 6000 østtyskere over Østersøen. Ca. 1000 personer blev fanget i flugtforsøget, og flere end 150 personer druknede.

Da den østtyske grænse blev lukket i 1961, blev nye udveje opsøgt. På den tid var det muligt for DDR-borgere at tage på turistsejlads fra Warnemünde til Gedser – de måtte dog ikke gå i land. Dette afstedkom skæbnesvangre hændelser på Gedser Havn, hvor østtyske passagerer kropsliggjorde begrebet afhopning. Det lykkedes adskillige personer at flygte ved at hoppe over bord ved Gedser Rev Fyrskib eller direkte ved havnekajen. De lokale aviser dækkede disse hændelser tæt med overskrifter som "Østtyskere mishandlet da de ville hoppe af"- " Efterlod sin kone i Øst-Berlin" – "Østtyskere sprang i havet fra rutebåden Seebad Binz ved Gedser Rev". Artiklerne beskrev i vanvittige scener, hvordan afhoppere risikerede liv og førlighed, når de hoppede fra borde og direkte ned på hav-

Østtyskere mishandlet da de ville hoppe af

Folkepoliti om bord på østtysk skib i Gedser satte brutalt stopper for afhopningsforsøg

Endnu 2 østtyskere hoppede af i gaar - Den ene efterlod sin kone i Øst-Berlin

Tillende hjalp afhopperen

Torsdag den 17. august 1961

Efterlod sin kone i Øst-Berlin

Stands den østtyske færge

Politist optager rapport om sagen

Fik at per sko forsøget

Scrapbog med udklip om afhopning i Gedser, 1961. Gedser Lokalhistoriske Arkiv.

nekajen eller i vandet. På havnen samledes lokale borgere og turister i hobetal for at overvære hændelserne og om muligt hjælpe nødstedte afhoppere. Omkring skibenes anløbstidspunkter samledes endda folk i småbåde, så eventuelle afhoppere nemmere kunne bjærges.

DDR svarede omgående ved at sætte masser af håndfaste sikkerhedsfolk på bådene, de såkaldte VOPO´er, Volkspolizisten, der tydeligt civil-forklædte holdt øje med passagerernes gøren og laden og greb ind ved enhver mistanke. Danskernes genmæle var at demonstrere talrigt på havnen og starte en debat om, hvorvidt de østtyske skibe overhovedet skulle have lov at anløbe Gedser. En parole lød: Keine VOPO-Methoden auf dänischen Boden". Fra Østtysk side gjorde "Seebad Warnemündes" kaptajn indvendinger mod demonstrationerne, men da DDR endnu ikke var anerkendt af den danske stat, blev det horrible drama aldrig et officielt politisk tema. Og så lukkede DDR turistruten.

Endnu et hul ud af DDR var lukket, og nye, farligere flugtveje blev taget i brug. Østtyskere søgte med stor kreativitet og livet som indsats at forcere Østersøen på deres vej til Vesten. De flygtede i kajak, i gummibåd eller på surfbræt, med vindkraft eller specialbyggede undervandsmotorer – nogle svømmede i hjemmelavede våddragter, da neoprendragter var meget svære at opdrive. Det hændte et par gange, at fiskere fik en druknet person i nettet, men oftere blev forkomne overlevende flygtninge fundet på kysten. En tåget dag fandt Marinestationens folk to stærkt forkomne personer ude ved bundgarnspælene. De blev hentet ind, pakket i tæpper, fik varm kakao og iført tilgængeligt tørt tøj, inden de blev overgivet til politiet. Lokalt i Gedser er der mange intense historier om mødet med de flygtende, og det har gjort store indtryk på begge parter at finde og blive fundet.

Langt fra alle flugtforsøg kunne gennemføres lykkeligt, og når flygtninge blev samlet op af egne landsmænd ventede en ofte ydmygende håndtering og årelang fængselsstraf for republik-flugt.

"'Vi fik et opkald fra Lyngby Radio om at et russisk handelsskib havde set to personer i en gummibåd, men de ville ikke ombord. Så vidste vi godt, hvad det var. Så vi sejlede ud i en hurtig redningsbåd. Vi fandt de to – et ungt kærestepar – på en bøje. Vi fik dem hurtigt ombord for vi kunne se østtyske patruljebåde. De forfulgte os helt til Rødsand Rende'".

Tidligere tjenestegørende.

Hvis fjenden kommer

Hverdagen på marinestationen kunne nemt blive brudt, når Warszawapagtens skibe kom tæt på. Og det gjorde de jævnligt. Her var Den Kolde Krig lidt skarpere.

Marinestation Gedser oplevede alle de store internationale kriser, hvor man frygtede, at en 3. verdenskrig kunne bryde ud; Berlinkrisen i 1961, Cubakrisen i 1962, Pragkrisen i 1968, Yom Kippur-krisen i 1973. Det er dog ikke kun de store og oplagte kriser, der var nærværende i Gedser, og som fik mandskabet i alarmberedskab. Med marinestationens placering ved Warszawapagtens største øvelsesområder og bare 35 kilometer fra DDR, er det også andre begivenheder, de tidligere tjenestegørende husker.

Der var observationer af skibe helt tæt på hver eneste dag. Ofte provokerede østtyske og polske patruljefartøjer ved at sejle ind i dansk farvand eller meget tæt på. Man skulle lige prøve det danske beredskab af, og marinestationens mandskab måtte hver gang slå alarm, så danske eller vesttyske skibe kunne følge de indtrængende ud af dansk farvand igen.

Der var af og til episoder med flygtninge, som søgte til Danmark. Men eksempelvis under Solidaritetsstrejkerne i Polen i 1978-79 frygtede man i Danmark, at store strømme af flygtninge fra Polen skulle lande på Falster, og marinestationen holdt derfor særligt øje med aktiviteter til søs i den periode. Det samme gjorde man i 1989, da Berlinmuren faldt, og ingen turde spå om, hvordan det ville ende.

En østtysk patruljebåd ud for Gedser. Farvandet blev konstant patruljeret af begge sider. Foto: Søværnet.

Endelig var der de store flådeøvelser, hvor Warszawapagten havde hundreder af skibe til søs med tusindvis af soldater bare få kilometer fra kysten. Øvelserne blev nøje fulgt, da man aldrig kunne vide, om skibene ville fortsætte deres kurs mod Danmark som indledningen på et angreb. I givet fald ville man kun have haft få minutters reaktionstid.

Det var derfor ikke ualmindeligt, at Marinestation Gedser forstærkede beredskabet og indkaldte ekstra mandskab. Det var en del af at ligge i forreste linje, og det var et af dansk forsvars grundvilkår i hele perioden.

"Det var en sommermorgen. Det var ved at blive lyst og jeg var gået i udkiggen for at drikke en kop kaffe. Så ser jeg i kikkerten, at der ligger et krigsskib nede ved Warnemünde. Og så kom der et mere. Nede i o-rummet kunne vi se der kom en masse ud og vi sendte det hele til efterretningstjenesten. Så blev der sendt fly ud – og skibe. Så der fik jeg sat gang i en masse, den morgen. De skibe blev fulgt hele vejen ud af dansk farvand. Det var en ret stor armada, der sejlede der".

Tidligere tjenestegørende.

At holde øje med fjenden

Spioner og blå briller er tit noget vi forbinder med Den Kolde Krig. På Marinestation Gedser var spionage en naturlig del af hverdagen.

De danske farvande var en vigtig kilde for NATO, når det drejede sig om at spotte

nye våben, nye skibe og anden ny teknologi hos Warszawapagten. De fleste af østblokkens skibsværfter lå inde i Østersøen, og alle nybyggede skibe blev prøvesejlet i Østersøen og gennem de danske farvande. Nogle gange forsøgte Warszawapagten at skjule ny teknologi eller nye taktikker – andre gange blev det helt bevidst vist frem. Det var en del af spillet omkring våbenkapløbet og terrorbalancen mellem øst og vest.

Ofte sad Marinestation Gedser på forreste række til Warszawapagtens enorme flådeøvelser og magtdemonstrationer tæt på danske farvande. Marinestationens specialister blev gode til at spotte nye antenner, missiler eller kanoner på skibene i det fjerne. Eller de kunne observere nye taktikker for skibene ved at se, hvordan de bevægede sig rundt i farvandet. Det hele blev meldt videre gennem marinedistrikterne til alle de allierede i NATO.

Marinestationen var dog ikke alene om at observere. Fra lytteposten i Gedesby, blev der lyttet med på det hele. Og fra fyrskibet på Gedser Rev blev der observeret, lyttet og fotograferet på livet løs, når muligheden bød sig. Det samme skete fra de danske færger, der sejlede på ruten mellem Gedser og Warnemünde.

Warszawapagten lavede dog også numre med NATO. Blandt andet var det udbredt, at Warszawapagten malede ét nummer på den ene side af et skib og et andet nummer på den anden side. Eller at man simpelthen malede nye navne på skibene. Det hele for at lave rod i NATO's regnskab med, hvad der sejlede ud, og hvad der sejlede ind i Østersøen. Det var en daglig informationskrig på alle niveauer.

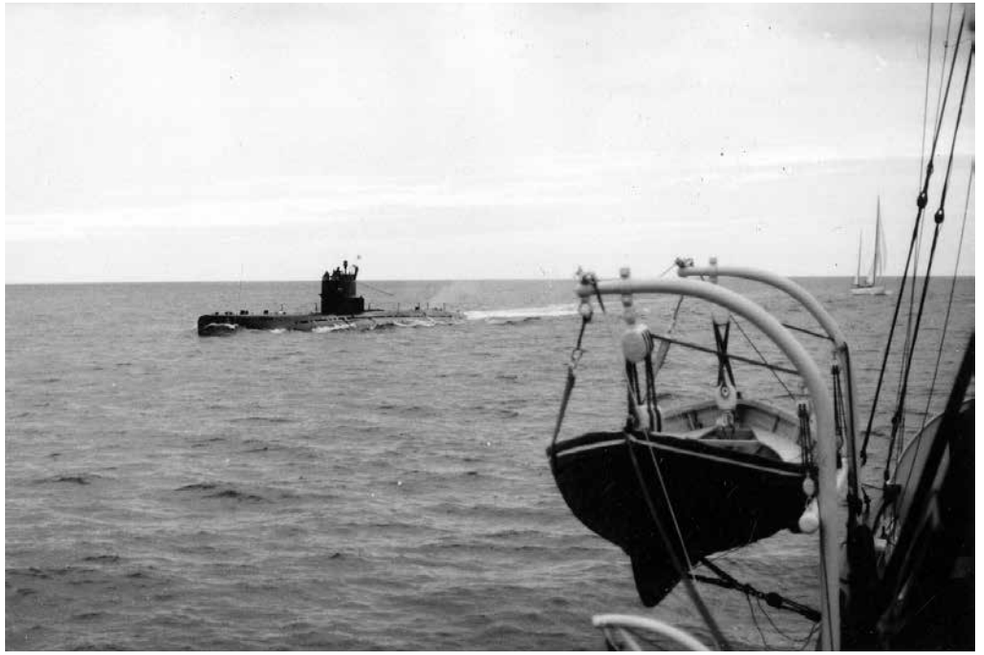

Sovjetisk undervandsbåd fotograferet fra Fyrskibet Gedser Rev. Foto: Jørgen Land Truelsen.

Engelske soldater har indtaget en indkørsel til et hus på Falster under en NATO-øvelse i 1987. Foto: Forsvaret.

"Vi så tit og ofte, at når et skib sejlede igennem Øresund fra østlandene, så havde det ét nummer på skibssiden, når det sejlede nordpå og et andet, når det sejlede sydpå".

Tidligere leder af operationsrum.

Hvis krigen var kommet

Det er næsten umuligt at føre en moderne landkrig på Lolland-Falster. Og det havde hverken NATO eller Warszawapagten derfor tænkt sig at gøre. Men krigen var kommet alligevel.

Alle observationerne fra Marinestation Gedser i fredstid tjente ét formål: at opdage et angreb fra Warszawapagten på NATO så tidligt som muligt og sende den advarsel videre. Når det var sket, var det sket, og så havde krigen allerede været forbi for marinestationens vedkommende.

NATO havde som udgangspunkt ikke planer om at indsætte et større landforsvar på Lolland-Falster. Øerne er simpelthen ikke store nok til, at man kan indsætte store landstyrker, og forbindelserne til resten af Danmark kunne hurtigt blive afbrudt. I stedet koncentrerede den danske hær sammen med styrker fra de andre NATO-lande indsatsen omkring et forsvar af Sjælland. Broerne mellem øerne ville blive sprængt af danske soldater for at forhindre fjenden i at trænge over dem.

Warszawapagtens planer skiftede hen gennem Den Kolde Krig, og Lolland-Falster spillede ingen stor rolle i de planer. For at forhindre NATO i at kunne bruge øerne som et brohoved for en invasion hen over Østersøen, ville Warszawapagten meget tidligt angribe Lollands og Falsters kyster med krigsgas og bombeangreb. Angrebene skulle blandt andet ødelægge diger og pumpestationer, så en stor del af øerne ville blive sat under vand og dermed blive ubrugelige.

Først i løbet af 1980'erne begyndte Warszawapagten at planlægge med en landsætning af soldater på Falster for at holde passagen gennem Øresund åben og holde de danske søværnsmissiler på afstand. Ingen af planerne havde været nådige for området.

På Marinestation Gedser var alle fuldt bevidste om, at placeringen i forreste linje var udsat i tilfælde af en krig.

"Jeg gik ikke og tænkte over at der kunne være noget farligt i at Ivan skulle komme over. Men i underbevidstheden var man jo opmærksom på, at det var en fjende og vi fik jo også at vide, vi måtte ikke tage færgen over og gå i land. Alene det giver jo en anledning til at tænke nærmere over det".

Tidligere tjenestegørende.

Da krigen blev væk

Den Kolde Krig blev aldrig varm på Marinestation Gedser. Truslen forsvandt dog ikke fra den ene dag til den anden. I dag holder en radar stadig øje med alt, hvad der sker i farvandet rundt om Gedser.

Berlinmurens fald i 1989 markerede nok begyndelsen til enden på Den Kolde Krig, men truslen om en krig levede videre i flere år efter.

Hvor konflikten mellem øst og vest på mange måder havde symboliseret en balance, om end den var ustabil, så gav østblokkens sammenbrud en ny usikkerhed, som ikke umiddelbart ændrede ved Marinestation Gedsers strategiske indsats. Først med Sovjetunionens sammenbrud i 1991 ændrede situationen sig så meget, at forsvaret kunne drosle beredskabet ned.

I efteråret 1991 lukkede Marinestation Gedser som selvstændig myndighed. Tilbage blev i endnu en tid nogle få teknikere til afvikling af stationen. De værnepligtige blev hjemsendt, og det faste personel blev flyttet til andre tjenestesteder eller forlod helt forsvaret. En æra var slut.

Kystobservationen blev opretholdt frem til 1994 og indrettede sig i nogle containere på området. Marinestationens bygninger stod tomme hen, og den nye indkvarteringsbygning blev i 1994 overtaget af Sydfalster Kommune. Gradvist forsvandt marinestationen. I 2007 forsvandt det høje radartårn, og efter den store storm i december 2010 var hovedbygningen tæt på at styrte i havet. På det tidspunkt havde havet allerede taget resterne af tyskernes gamle radarstation. Forsvaret valgte derfor med kort varsel at rive hovedbygningen ned. I marts 2011 var det endeligt slut for Marinestation Gedser og planerne for et nyt liv for området begyndte at tage form.

"Gennem længere tid har Forsvaret overvejet, hvad der skulle ske med den tidligere marinestation og udkigspost på Gedser Odde. På grund af faren for nedstyrtning blev stranden nedenfor bygningen allerede spærret af for 14 dage siden. – Hvis alt går som det skal, skulle alle spor af den gamle marinestation gerne være væk 11. marts".

Folketidende den 24.2.2011.

"Geden" går over i historien

Selvom mange af bygningerne på den tidligere Marinestation Gedser i dag er væk, emmer stedet stadig af historie og giver et klart indtryk af forsvaret på spidsen. Udstillingen om marinestationens historie bragte mange vigtige nye vidnesbyrd om marinestationens operative tid frem, da en del tidligere tjenestegørende bidrog til udstillingen med interviews, og endnu flere besøgte udstillingen og gav nye oplysninger om stedet. De mange nye beretninger og fotos har været med til at give ny viden om både marinestationen og om Danmarks operative rolle i Den Kolde Krig.

I slutningen af november 2014 kom der også beretninger fra den anden side af Østersøen, da en gruppe af tidligere tjenestegørende fra DDR's marine og flyvevåben i området omkring Rostock besøgte Danmark. Det var den tyske TV-station NDR, der sammen med Koldkrigsmuseum Stevnsfort havde arrangeret besøget for i alt 8 tidligere officerer fra DDR. I Danmark besøgte de blandt andet Stevnsfort og de øvrige militære anlæg på Stevns, ligesom de besøgte lytteposten i Gedesby for så at slutte af på Marinestation Gedser.

Marinestationens gamle bygning nedrives. Foto: Folketidende, Anders Knudsen.

Undervejs blev det også til en aften i selskab med tidligere danske officerer, hvor de danske og tyske officerer fik lejlighed til at udveksle historier, synspunkter og vurderinger af perioden under Den Kolde Krig. Samtalerne viste med al tydelighed nogle af de mekanismer, der havde holdt verden i et militært favntag i generationer: frygten for den anden side, men også en udpræget professionel stolthed ved soldaterfaget. Det var netop de mekanismer, der også holdt Marinestation Gedser skarp døgnet rundt i tæt på to generationer, og som på samme tid både udfordrede og sikrede verdensfreden.

Thomas Tram Pedersen er historiker og museumsfaglig chef på Koldkrigsmuseum Stevnsfort. Han har i mange år arbejdet med Den Kolde Krigs historie og særligt med periodens militære bygningsanlæg.

Helle Ålsbøl er etnolog og museumsinspektør på Københavns Museum. Arbejder især med kulturmiljøer, bygningshistorie og udstillinger. Skrev som ansat på Museum Lolland-Falster "Nykøbing F Kloster". Har tidligere været inspektør på Koldkrigsmuseum Stevnsfort/Østsjællands Museum.

Kilder og litteratur:

Bøger:

Clemmesen, Michael Hesselholt: Koldkrigsudredningen og Danmark i Den Kolde Krig. (Forsvarsakademiet 2005).

Danielsen, Jan (red.): Turen går til DDR. (Politikens Forlag 1977).

Friis, Thomas Wegener og Abraham, Niels: Verdens 10. stærkeste industristat? (Arbejderhistorie nr. 2. 2008).

Friis, Thomas Wegener: Den nye nabo, DDR´s forhold til Danmark 1949-1960. (Selskabet til Forskning i Arbejderbevægelsens Historie 2001).

Köhler, Siegfried: Die Staatssicherheit und der Fährverkehr über die Ostsee. (Die Landesbeauftragte für Mecklenburg-Vorpommern für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen DDR 2004).

Lammers, Karl Kristian: Danmark og DDR under den kolde krig. (Arbejderhistorie nr. 4 2006).

Pedersen, Thomas Tram og Stenak, Morten m. flere: Kold Krig. 33 Fortællinger om den kolde krigs bygninger og anlæg i Danmark, Færøerne og Grønland. (Kulturstyrelsen 2013).

Andre kilder:

Avisartikler i scrapbog fra Gedser Lokalhistoriske arkiv.

Handel og søfart på Lolland-Falster med særligt henblik på Vestlolland i perioden ca. 1250-1660 – første del

Af Ole A. Munksgaard

Ca. 1200-1350
Indledende bemærkninger

I denne artikel, der er den første af flere, afdækkes de første kendte spor af vestlollandske handels- og søfartsrelationer i østersøregionen med særligt henblik på perioden mellem ca. 1200 og 1350, hvor pesten og den senmiddelalderlige landbrugskrise slår igennem, mens de efterfølgende vil se nærmere på tiden mellem ca. 1350 og ca. 1660.

Når det centrale omdrejningspunkt for artiklerne er handel og søfart, så skyldes det, at handelen og søfarten er grundlaget for Vestlollands og ikke mindst Nakskovs vækst og betydning i hele perioden. Specielt i 1500-tallet rangerede byen som en af landets højst skatteydende købstæder og udviklede sig til fæstningsby med volde, grave og forsvarsbastioner for til slut efter Svenskekrigene i 1660 at befinde sig i en længerevarende stagnation.

Udgangspunktet for denne artikel er en indledende beskrivelse af de omfattende og betydningsfulde strukturelle ændringer, der finder sted i regionen i århundrederne før år 1200 med hovedvægten lagt primært på perioden ca. 1150 til 1250. Det drejer sig bl.a. om den kraftige befolkningstilvækst og de demografiske forskydninger i Vest- og Nordeuropa og vækstens og forskydningernes betydning for grundlæggelsen af en række byer – eksempelvis Nakskov og de senere så kendte hansestæder – på begge sider af Østersøen. Parallelt hermed bliver den stigende efterspørgsel efter ikke mindst brødkorn og andre dagligvarer af stor betydning. Denne efterspørgsel må samtidig ses i lyset af en række tekniske og dyrkningsmæssige forbedringer inden for landbruget, der via en stigende overskudsproduktion er medvirkende til at dække den voksende såvel lokale som regionale efterspørgsel og dermed i sidste instans medvirker til at fremme vareudvekslingen i området. Samtidig ændres i perioden vikingetidens handels- og søfartsmæssige strukturer, idet den gamle handelsrute fra Østeuropa over Hedeby/Slesvig, Hollingsted og Ejderen til Vesteuropa og retur langsomt mister sin betydning frem mod midten af 1200-tallet. De nordtyske byer overtager langsomt men sikkert en stigende del af vareudvekslingen mellem Øst og Vest og indtager efterhånden dermed den magtposition og dominans, som nordboere, slavere og frisere tidligere havde haft. Store dele af Danmark og ikke mindst de sydlige områder som Lolland-Falster bliver hermed over tid et økonomisk subsystem

I 1988 udgravedes resterne af et skibsvrag ved Gedesby. I 1993-95 rekonstrueredes skibet i et samarbejde mellem Nationalmuseet og Middelaldercentret i Nykøbing Falster. Det fik navnet Agnete. Foto: Middelaldercentret.

til østersøkystens tyske byer. Især Lübeck bliver i perioden marked for dansk og ikke mindst vestlollandsk landbrugseksport, mens de tyske byer til gengæld bliver leverandører af et bredt varesortiment til bl.a. Vestlolland og dermed også Nakskov. Denne vareudveksling og transport af varer får basal betydning for områdets økonomiske og kulturelle udvikling i de kommende århundreder, hvilket gerne klart skulle fremgå af denne artikel og den efterfølgende. Lad os derfor først se lidt nærmere på disse ændringer, der vedrører demografi, grundlæggelsen af byerne, landbrugsmæssige omlægninger og forbedringer og de ændrede handelsstrukturer.

Forudsætningerne for de ændrede forhold i østersøregionen ca. 1150-1250

Befolkningsvækst, folkevandringer og bygrundlæggelser

I det meste af Europa havde man i tiden før 900-tallet oplevet en begyndende befolkningstilvækst, der intensiveredes fra dette tidspunkt og frem til pestepidemierne omkring 1350[1]. Denne udvikling satte også sine spor i det nord- og vesteuropæiske område, hvor der tegner sig et billede præget af bebyggelsesekspansion, bygrundlæggelser og handelsopsving. For visse områders vedkommende resulterer det i overbefolkning. En overbefolkning, der igangsatte en kolonisering, hvis væsentligste årsager var manglen på jord, en udparcellering af jorden samt bøndernes mulighed for at frigøre sig fra afhængigheden af jordejerne. Denne problemstilling prægede specielt de overbefolkede områder i Nordfrankrig, Frisland og det nordvestlige Tyskland og medførte en veritabel folkevandring af bønder, købmænd og håndværkere fra disse områder og handelscentre i retning af de mere tyndt befolkede slaviske egne i eksempelvis Holsten, Mecklenburg, Pommern og videre østpå langs østersøkysten. Denne kolonisering understøttedes samtidig af de nordtyske fyrsters erobring af de slaviske områder fra midten af 1100-tallet.

Langs østersøkysten fandt man gamle slaviske handelscentre med internationale kontakter, der hurtigt udstyredes med diverse former for lovgivning og privilegier, og som blev grundlaget for anlæggelsen af byer som eksempelvis Lübeck, Wismar, Rostock, Stralsund og videre mod øst Danzig, Riga og Reval. I disse byer, der alle blev grundlagt mellem midten af 1100-tallet og ikke mindst i første halvdel af 1200-tallet, voksede skaren af tyske håndværkere og kapitalstærke købmænd, hvis betydning for de kommende århundreders handel og søfart blev markant. En udvikling, der i den første periode blev hjulpet godt på vej af den katolske kirkes udbredelse af kristendommen blandt befolkningen via kirker, klostre og andre institutioner og de hermed forbundne behov for varetilførsel af bl.a.

Lübeck set fra øst i sidste halvdel af 1400-tallet. Træsnittet illustrerer den vækst, som byen gennemløb fra omkring 1200. Byens profil er præget af de mange kirketårne med domkirken til venstre og Marienkirche i midten. Længst til højre ligger store skibe i havnen, der gennem århundreder var centrum for en livlig handel med det meste af Europa. Træsnit i Schedels Weltchronik fra 1493.

voks til kirkealtrenes belysning og forskellige former for fisk i fasteperioderne, der kunne strække sig til op mod 180 dage om året.

Parallelt med befolkningstilvæksten og grundlæggelsen af de nordtyske byer langs østersøkysten skete der i perioden fra sidste halvdel af 1100-tallet og frem til omkring 1350 i Danmark – ofte under kongelig overhøjhed – en tilsvarende grundlæggelse af købstæder, hvorved så at sige den anden bølge af grundlæggelser i Danmark fandt sted. Den første bølge begyndte i det små fra midten af 700-tallet omkring handelspladser, hvorefter der i de kommende århundreder hovedsageligt blev anlagt byer, hvis væsentligste rolle var at indgå som en del af kongemagtens og kirkens administrative centre.

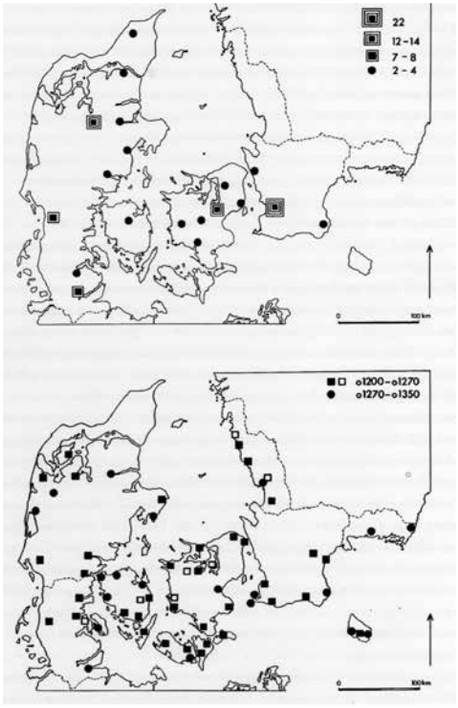

Øverst: Bygrundlæggelser i Danmark før 1200. Nederst: Nye bygrundlæggelser i Danmark i perioden mellem 1200 og 1350. De ikke udfyldte markeringer angiver en by, hvis byfunktion ophører i løbet af middelalderen. Illustration: Andrén s. 26-27.

Denne anden bølge af bygrundlæggelser – i perioden 1150-1300 firedobledes antallet af byer i Danmark fra 20 til ca. 80 – blev præget af de såkaldte torvekøbinger[2] (lat. villae forenses), der baserede deres eksistens på kongemagtens privilegier og beskyttelse som garant for opretholdelsen af by- og torvefreden. Kirken spillede ligeledes en væsentlig rolle via grundlæggelsen af kirker, klostre eller administrative centre. Ikke mindst det voksende befolkningstals stigende behov for varer, herunder specielt landbrugsprodukter som bl.a. brødkorn, gjorde det nødvendigt at oprette salgssteder som torvekøbingerne. Varerne transporterede bønderne ad elendige veje til byernes torve, hvor de kunne afsættes til bybefolkningen, der så til gengæld kunne tilbyde en voksende håndværkerstands produkter; altså en begyndende arbejdsdeling. Byerne blev hermed over tid mødestedet mellem opland og by, producent og forbruger, og på sigt mellem købmænd af såvel indenlandsk som udenlandsk oprindelse. Byerne udviklede sig altså til centrale steder. Først for en nærområdesætning, hvor en lokal overskudsproduktion – over kortere strækning – kunne afsættes til købedygtige konsumenter på byernes torve. Ret hurtigt derefter omsattes varerne også til købmænd af såvel lokal som indenlandsk og udenlandsk herkomst, der for store deles vedkommende deltog i den voksende handel på bl.a. Østersøen[3]. For sidstnævnte kategoris vedkommende var der tale om nordtyske købmænd, der i stigende grad vandt indpas i de danske byer, hvor kirkerne flere steder i kystbyerne, eksempelvis i Nakskov, som et vidnesbyrd om den voksende vareudveksling blev viet til de søfarendes og handlendes skytshelgen Skt. Nikolaus.

Vikingetidens handelsruter i Europa med angivelse af de vigtigste nordeuropæiske handelsbyer og handelsruter. Illustration: Bryld s. 20.

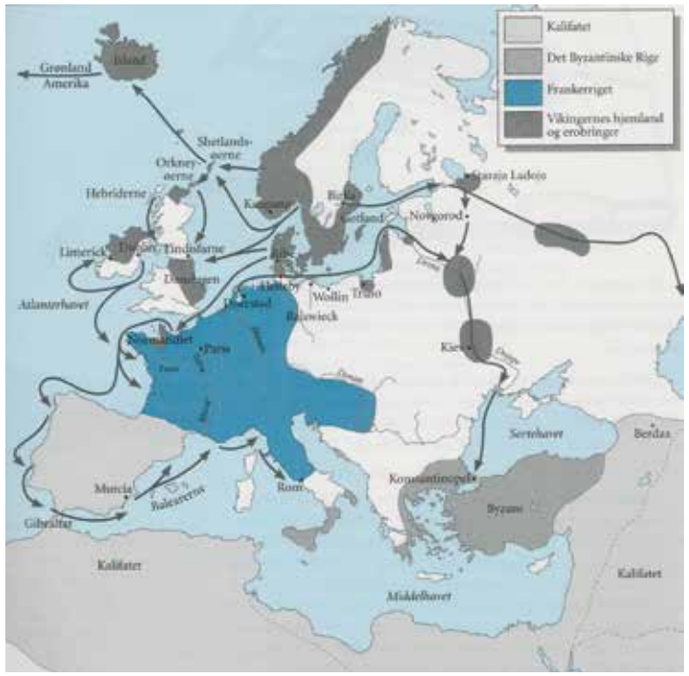

Det danske landbrugs omlægninger

Den førnævnte udvikling med befolkningstilvækst ville dog aldrig have kunnet finde sted, hvis der ikke allerede inden for landbruget var sket en forskydning af produktionen i retning af et voksende agerbrug med intensiveret korndyrkning[4]. Men en betingelse for denne udvikling i retning af korndyrkning var en opdyrkning af tidligere uopdyrkede jorde, en udflytning fra eller spaltning af de eksisterende landsbyer samt skovrydninger, hvor det var muligt. Noget, der alt sammen fandt sted fra 1000-tallet til 1200-tallet. Hermed opstod en række af de kendte landsbyer med bl.a. navneendelsen "-torp" og "-rød". Parallelt hermed skabtes en række tekniske forbedringer, bl.a. hjul- eller muldfjælsploven. I modsætning til tidligere tiders ard kunne muldfjælsploven med sit skær og langjern skære græstørven løs og med muldfjælen vende den rundt, hvilket med et moderne udtryk må karakteriseres som et innovativt tigerspring. Ændrede driftsmetoder og former f.eks. trevangsbruget, hvor to vange var tilsået med henholdsvis vinter- og vårsæd, mens den tredje lå brak og samlede næring, skabte ligeledes mulighed for ikke blot et større foldudbytte, men også nye afgrøder og fortsat mulighed for arealer til græsning af heste, kvæg og stude.

Grunden var hermed lagt til en forøgelse af det dyrkede areal, en stigende produktion og en introduktion af nye afgrøder, driftsmåder og teknik. Konkrete tal vedrørende den stigende produktion kender vi dog ikke, men et stigende antal møller i Danmark på dette tidspunkt må være et indicium for en sådan, ligesom det står klart, at en forøgelse af det dyrkede areal kan aflæses af

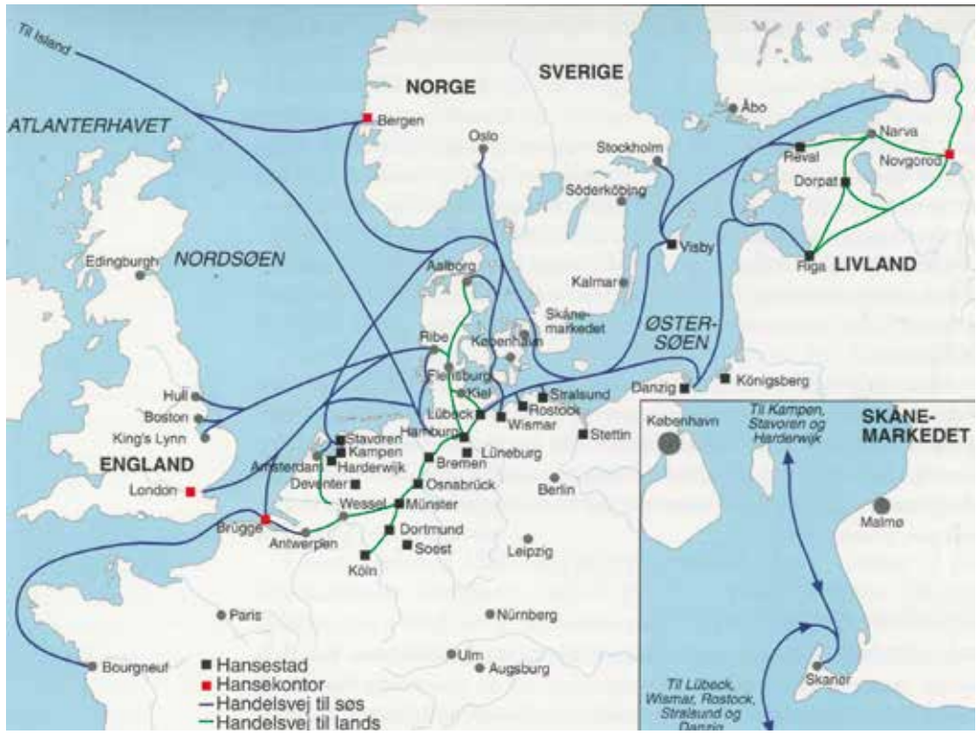

De væsentligste hansestæder og kontorer samt handelsruter i Nordeuropa fra ca. 1300 og frem gennem de efterfølgende århundreder. Illustration: Ingesman s. 164.

eksempelvis takseringerne på Falster, hvor det dyrkede areal formodes at være forøget med 50 % fra år 1000 til år 1200[5].

Omlægning af vikingetidens handels- og søfartsmæssige strukturer

De ovenfor skitserede samfundsomlægninger udgør nogle af årsagerne til, at tidligere tiders handels- og søfartsstrukturer blev omlagt specielt mellem 1200 og 1250.

Fra vikingetiden og frem til 1200-tallet havde handelen i Østersøen primært været domineret af danskere, svenskere, gotlændere, slavere og russere. Man mødtes enten på sæsonmarkedspladser langs den gamle handelsrute, der strakte sig fra den vestlige Østersø og via Ladogasøen, de russiske flodsystemer og byerne Kiev og Bulgar for sluttelig at opnå kontakt med Det byzantinske Rige i Konstantinopel, eller også mødtes man i Hedeby, der fra omkring år 800 blev centrum for udvekslingen af varer mellem Østeuropa og Vesteuropa. Fra Vesteuropa nåede bl.a. frisiske købmænd, der havde handelskontakter til eksempelvis Friesland, Rhinområdet og England, med transitvejen via Ejderen og over land fra Hollingsted frem til Hedeby, hvor man kunne udveksle primært luksusvarer. Hedebys fremtrædende position varede frem til omkring midten af 1000-tallet, hvor byen efter flere overfald og plyndringer måtte bukke under. Dette indebar dog ikke, at de eksisterende handelsstrukturer ophørte. Byens rolle som handelscentrum for udveksling af varer flyttedes blot til den nordlige side af Slien, hvor byen Slesvig blev grundlagt, og hvor besejlingsforholdene og mulighederne for havneudvidelse var bedre.

Denne geografiske omplacering medførte hurtigt, at Slesvig fra slutningen af 1000-tallet oplevede en vækst i handel og økonomi, som betød, at byen nu – i langt højere grad end tidligere – tiltrak tyske købmænd fra bl.a. Westfalen og Rhinområdet. Disse købmænd indgik i vareudvekslingen mellem Øst og Vest i Slesvig, men drog efterhånden selv længere ind i Østersøen, hvor de opsøgte de handelspladser, som nordboere, slaver og russere allerede gennem de seneste århundreder havde benyttet og fortsat benyttede[6]. Den tyske tilstedeværelse i Østersøen forstærkedes, samtidig med at frisiske, saksiske og westfalske købmænd via karolingerrigets nordligste grænseområde ved Bardowick – nordvest for Lüneburg – trængte frem til Østersøen omkring bl.a. den slaviske handelsplads Liubice (”Alt-Lübeck”). Efter ødelæggelser af Liubice blev byen ved midten af 1100-tallet genoprettet på dens nuværende beliggenhed af grev Adolf af Schauenburg og Henrik Løve, således at der på baggrund af byens centrale beliggenhed skabtes handelsmæssige forbindelser mellem Sachsen og Østersøen, hvorved Bardowick mistede sin betydning til fordel for Lübeck. I løbet af de kommende 100 år lykkedes det byen

Valdemar Sejrs Østersøimperium i begyndelsen af 1200-tallet. Herredømmet over den nordtyske Østersøkyst bestod primært i, at de lokale fyrster havde antaget kongen som lensherre. Estland forblev dog dansk indtil 1346, hvor området blev solgt. Illustration: Bryld s. 47.

at udbygge sin position og etablere sig som magtfuldt handelscentrum i østersøregionen og senere i Nordeuropa. Den position opnåede byen fra omkring midten af 1200-tallet, hvor nordboernes, slavernes og russernes betydning var blevet stærkt formindsket, og hvor Slesvig mistede sin rolle som handelscentrum bl.a. i forhold til det voksende Skånemarked, der efterhånden udviklede sig til en international varemesse[7]. Det kan altså konstateres, at Lübecks voksende betydning ikke udsprang af et kommercielt vakuum eller i et økonomisk ingenmandsland, men at man fulgte i de tidligere og førende handelsfolks fodspor[8].

Årsagerne til Lübecks voksende betydning og opnåelsen af den nævnte magtposition var mangfoldige. Nogle enkelte årsager skal dog nævnes. Det drejer sig eksempelvis om, at byen i forbindelse med dens genetablering i 1100-tallet blev integreret i de eksisterende handelsstrukturer i østersøregionen, og for at fremme handelen inviterede man nordiske og russiske købmænd til at besøge byen ved at give dem fri adgang. Samtidig erhvervede man sig en række handelsprivilegier i Sachsen og dermed adgang til en af tidens væsentligste handelsvarer i form af salt fra Lüneburg. Parallelt med dette tilførtes byen kapital fra den saksiske hertug og tyske købmænd fra Sachsen og Westfalen, der havde set mulighederne i at opnå kontakt med markederne i østersøregionen. Lübecks vækst under Knud 6.s og ikke mindst Valdemar Sejrs herredømme i perioden mellem 1201-1226/27 kom ligeledes til at spille en væsentlig rolle, idet byen opnåede samme rettigheder som andre danske købstæder i såvel Danmark som Vest- og Østeuropa. Byen oplevede dermed en markant vækst, der ved skæbnens ironi i de kommende årtier var medvirkende til at distancere ikke blot danske handlende men de øvrige nordboere i østersøhandelen. Opnåelsen af handelsrettighederne i Danmark fortsatte efter frigivelsen af Valdemar Sejr i 1225, der i 1223 var blevet taget til fange af grev Henrik af Schwerin under en jagt på Lyø og først løskøbtes i 1225. Dette kombineret med kongens nederlag ved Bornhöved i 1227 og de dynastiske problemer efter kongens død i 1241 resulterede i en stærkt svækket dansk kongemagt og formindsket magtpolitisk indflydelse i regionen. Til slut skal som årsag nævnes etableringen af handelsruten mellem Lübeck og Hamborg fra midten af 1230'erne og det tættere samarbejde mellem de nordtyske handelsbyer, hvor man via gensidige handelsaftaler og netværksdannelser samt udbredelsen af lybsk ret til de nye byer på den tyske østersøkyst fik skabt sig en betydningsfuld position.

Vestlollands og Nakskovs rolle i de nye handelsstrukturer og magtforhold

Hvilken rolle kom Vestlolland og ikke mindst Nakskov til at spille i ovennævnte ændrede mønstre og magtstrukturer? For at kunne besvare dette spørgsmål bliver det opgaven at undersøge og afdække ændringernes konsekvenser for området, handelen og de handelsmønstre, som det vestlige Lolland indgik i fra midten af 1200-tallet. En sådan afdækning besværliggøres dog af det faktum, at vi for perioden frem til ca. 1400 – på grund af bl.a. tabt kildemateriale – ikke er i besiddelse af et ret omfattende kildegrundlag, men må anvende de direkte eller indirekte spredte udsagn, der findes af såvel skriftlig som materiel karakter. Dette indebærer, at der vil blive foretaget udblik til ikke blot den øvrige del af Lolland-Falster, men også til den resterende del af riget.

Som tidligere nævnt indgik Nakskov i den såkaldte anden bølge af bygrundlæggelser i Danmark, men hvor gammel byen er, ved vi desværre ikke præcist[9]. Vi ved dog så meget, at de ældste – endnu bevarede – senromanske dele af Sct. Nikolai kirke kan dateres til første halvdel af 1200-tallet, og at kirken på daværende tidspunkt næst efter kirken i Sakskøbing var den største på Lolland. Omkring 1240 – ved slutningen af Valdemar Sejrs regeringstid – omtales byen for første gang, idet den sammen med 19 andre byer fra Sjælland og Smålandene optræder i købstadslisten i den såkaldte Kong Valdemars Jordebog[10]. Fra Lolland nævnes datidens to eneste købstæder, Nakskov og Sakskøbing, samt de beløb, der måtte svares i skat til kongemagten, under hvem de fleste købstæder hørte på dette tidspunkt. Den største skatteyder af de to lollandske byer var Nakskov, der dog sammenlignet med nogle af de sjællandske byer ydede et forholdsvis lavt beløb. Dette tyder på, at byen omkring 1240 befandt sig i en overgangsfase fra en mindre bosættelse, hvor beboerne ved skoven på nakken (Nacascogh) ernærede sig via en kombination af landbrug, fiskeri og småhandel, og frem mod en decideret købstad/torvekøbing. Meget peger derfor i retning af, at byen fra omkring 1240 er at regne for en købstad, men købstadsprivilegierne er imidlertid gået tabt for eftertiden.

Byens voksende betydning understreges også af, at kong Erik Plovpenning opholdt sig i Nakskov i 1242, hvor han kundgjorde en overenskomst, som han med samtykke af sine mænd i Estland indgik med den daværende biskop Torkil af Reval i Estland, der var blevet erobret i 1219 under Valdemar Sejr. Overenskomsten drejer sig primært om esternes diverse afgifter og skatter til kongemagten og biskoppen[11]. I de kommende årtier, 1250-70, ser vi samtidig, at de nordtyske stæder – Hamburg, Lübeck, Rostock, Wismar og ummelandsfarerne, altså de stæder, der vestfra rundede Skagen, vinder større handelsmæssig indpas i ikke blot det syddanske område men i hele Danmark, idet de opnåede privilegier og rettigheder på Skånemarkedet, men eksempelvis også på Møn og i det resterende Danmark, hvad angår handel, skibbrud og bjergning af gods[12].

Fra den 25. april 1266 kender vi det ældste bevarede privilegiebrev til Nakskov. Det er udstedt af Erik Klipping under et ophold i byen og stadfæster byens borgeres (lat. uillani = bymænd) ret til frit at "have den forte til græsning af kvæg, som på vor elskede faders tid plejede at ligge til deres by, sammen med marken Sigersege og den skov, vi har modtaget fra hr. Mads, forhenværende drost, idet vi strengt forbyder, at nogen i fremtiden hindrer eller forulemper byens borgere deri. Den, der i ubesindighed gør dette, vil ikke undgå vor kongelige hævn"[13]. Som det fremgår af brevet, var byen altså opstået før 1266. De omtalte græsningsrettigheder er altså en stadfæstelse af et tidligere, men nu tabt, privilegiebrev fra Erik Klippings far, Kristoffer 1.s (1252-59) regeringstid. Desuden kaster dokumentet lys over oprindelsen til det endnu kendte stednavn Madeskoven, som den omtalte Mads må have lagt navn til. Han havde været drost, dvs. den hirdembedsmand, som forestod kongens hofholdning, og som i 1200- og 1300-tallet var den fornemste af rigets embedsmænd og den, der trådte i kongens sted, hvis han var borte fra riget eller var mindreårig. Mads boede i Flårup på det sydøstlige Lolland og var ud af den højadelige Gøye-slægt. Kampen om græsningsrettighederne afsluttedes dog ikke med ovennævnte privilegiebrev af 1266. Den fortsatte gennem resten af 1200-tallet, idet den omtales ved den obligatoriske fornyelse af byens privilegier i 1293 i forbindelse med, at kong Erik Menved var blevet myndig og efterfulgte Erik Klipping som konge, samt året efter, hvor enkedronning Agnes genbekræfter brevet af 1293, efter at hun tilsyneladende har fået Lolland og Falster som enkesæde[14]. Stadfæstelserne af byens rettigheder synes hermed at have bragt ro omkring sagen, men den dukker dog op igen med fornyet kraft i 1451 og de efterfølgende årtier[15], hvilket vil blive taget op senere.

Når Nakskov fra midten af 1200-tallet voksede i betydning, hang det sammen med en kombination af flere faktorer. I landbruget skete der som tidligere nævnt en række tekniske og dyrkningsmæssige forbedringer. Derved forøgedes produktionen, således at der med tiden skabtes en overskudsproduktion, som via lokal og regional handel i østersøregionen kunne dække den stigende efterspørgsel efter bl.a. landbrugsprodukter og andre dagligvarer. Et begyndende, men nok langsomt voksende, gensidigt afhængighedsforhold mellem Nakskov, der hovedsagelig levede af handel og håndværk, og byens opland, der kunne levere landbrugsprodukter til byens torv, skabte over tid ikke blot vækst i næromsætningen, men også en gradvis erhvervsspecialisering. Byens borgere bevarede dog fortsat kvæg- og havebrug på den enkelte borgers egne jorder og i bymarken, ligesom der stadigvæk boede håndværkere i oplandets landsbyer.

Væksten forstærkedes på samme tid i og med, at der – som tidligere nævnt – langs den tyske østersøkyst fra omkring 1200 opstod en række byer – eksempelvis Wismar, Rostock og Stralsund – der fra omkring 1250 sammen med Lübeck udviklede sig til østersøregionens stærkeste handelsmagt med hensyn til vareomsætning. En voksende fjernhandel mellem Lolland-Falster og de nordtyske byer – populært kaldet hansestæderne – blev dermed en realitet, hvor øernes bidrag til handelen primært må have været salg af landbrugsprodukter som f.eks. heste, kød, huder, talg, fedt og korn. De nordtyske hansekøbmænd bragte til gengæld et bredt varesortiment frem til byens borgere og oplandets bønder, bestående af både luksusprægede varer og livsfornødne dagligvarer som f.eks. salt fra Lüneburg, klæde fra Flandern, øl, humle, pelsværk, vin, voks, krydderier, jern og meget mere.

Handelspartnere, politiske og økonomiske relationer i perioden ca. 1250 til ca. 1350

Lübeck, Wismar, Rostock, Stralsund, Greifswald og Kiel

Men hvem var så det vestlollandske områdes specifikke handelspartnere i nævnte periode? Som det allerede er fremgået, er der ingen tvivl om, at de syddanske handelsforbindelser primært var rettet mod de nyetablerede tyske byer langs østersøkysten. Allerede i perioden 1254-60 omtales – i Älteste Rostocker Stadtbuch – for Falsters vedkommende 4 personer med tilnavnet "de Nicopinge", altså Nykøbing Falster, og få år efter nævnes i samme bog enken efter "domini Thiderici de Sascopia" (Sakskøbing)[16]. Alle omtalte personer med tilnavnet "de Nicopinge" og "de Sascopia" må anses for at være tyskere, da deres fornavne "Geradus", "Hartmannus", "Hartwicus" og "Thiedericus", trods deres latinske form, alle må være af tysk oprindelse. Det samme gør sig gældende, hvis vi går til Wismar, hvor der i perioden 1260-1272 optræder to personer med tilknytning til Lolland og Nakskov[17]. Personerne omtales henholdsvis som "Herewici de Lalande" og "Bruno de Naxscoywe". Sidstnævnte Bruno optræder igen senere i årene 1273, 1274 samt 1286, hvor måden at stave Nakskov på dog optræder i flere forskellige varianter ("Naxoywe" og "Nakscho") og i 1282 og 1283 nævnes henholdsvis en "advocatus de Stubbecopinge" og en "advocatus Lalandie", hvor "advocatus" normalt er at betragte som en foged, der i disse tilfælde har været byens repræsentant med hensyn til handelsmæssige forhold vedrørende Stubbekøbing og Lolland[18]. Også Stubbekøbing og Nykøbing kan i denne sammenhæng fremvise eksempler på, at personer – i dette tilfælde fra Stralsund – har haft kontakt til byen, idet en " Alberto de Stubbekopinghe" samt

Forrest til højre for Sct Nicolaikirche ses rådhuset i Stralsund, der blev påbegyndt omkring 1250 og udført i den karakteristiske nordtyske teglstensgotik. Til venstre for rådhuset ses Sct. Nicolai Kirche, der er den ældste af byen tre middelalderkirker. Kirken omtales første gang i 1276.

en række andre personer med relationer til byen og Nykøbing omtales i perioden fra 1270-1342[19]. Eksempler af samme karakter møder vi ligeledes i Kiel, hvor en "Wedekino de Naxowe" omtales i henholdsvis 1311 og 1317[20], og hvor Wedekin på baggrund af sit fornavn må være af slavisk oprindelse.

De enkelte indførelser i byernes "Stadt- og Rentenbücher" siger ikke direkte noget om handelsforbindelser til Lolland-Falster, men indførelserne drejer sig primært om interne forhold i de nordtyske byer: køb og salg af jord og ejendomme samt pantsættelser af samme og anden form for gældsætning. Der må derfor være tale om tyske købmænd, der som borgere i Rostock, Wismar, Stralsund og Kiel har drevet handel på Nakskov, Nykøbing, Stubbekøbing og Sakskøbing, hvilket underbygges af præpositionen "de", der oftest tilkendegiver, at en person handler på eller er tilknyttet stedet, men ikke er bosiddende på stedet eller har sin oprindelse samme sted. Desuden indikerer det, at det efter alt at dømme er de nordtyske hansestæder, der tilsyneladende har været den opsøgende handelspartner, og som har afsat deres varer i de Lolland-Falsterske købstæder og samtidig aftaget byernes og eventuelt oplandets produkter.

Denne vareudveksling, hvor de tyske købmænd uden tvivl har spillet den førende rolle, medførte, at de tyske købmænd med tiden blev en normal del af bybilledet på Lolland-Falster. De opsøgte nemlig byens torv eller stranden, som de nuværende havneområder kaldtes, for her at sælge og opkøbe varer. Men Nakskov blev også med sin voksende betydning – byen fik de første kendte stadsrettigheder i 1274[21] – mødested for forhandlinger mellem repræsentanter for de nordtyske byer og den danske kongemagt. I 1280 mødtes kong Erik Klipping i Nakskov med repræsentanter for bystyret i Greifswald og Lübeck, hvor kongen stadfæstede de tyske byers privilegier og handelsrettigheder på henholdsvis Skånemarkedet – Nordeuropas største marked for vareudveksling mellem Vest- og Østeuropa

beliggende i Skåne ved Skanør og Falsterbo – og det øvrige Danmark[22]; rettigheder, der gentagne gange blev bekræftet gennem de sidste årtier af 1200-tallet. Senere i 1300-tallets første årtier, der var præget af interne oprør i landet, fortsatte uoverensstemmelser og krige med den norske konge, Håkon 5., og ikke mindst Erik Menveds ambitiøse, imperialistiske og omkostningstunge udenrigspolitik langs bl.a. den nordtyske østersøkyst, der blev finansieret via pantsættelser af landskaber, herunder dele af Lolland[23], finder vi et tilsvarende eksempel. I 1311 mødtes kongen i Nakskov med fyrst Henrik af Mecklenburg og dennes følge, hvor kongen indsatte Henrik som lensmand i fyrstendømmet Rostock som bestyrer af kongens borge samt området generelt betragtet[24]. Valget af mødested, Nakskov, mellem kongemagten og de to nordtyske hansestæder og fyrst Henrik, indikerer utvivlsomt byens voksende betydning, de relationelle forhold til de nordtyske byer og selvfølgelig byens praktiske beliggenhed.

I et brev af 1. april 1307, udstedt af Erik Menved i Nykøbing Falster, giver kongen bymændene (borgerne) i Nakskov det privilegium, at ingen fremmede må overtage værgemål for byens borgere. Årsagen til dette må være, at kongemagten på denne måde kunne forhindre fremmede i at kunne disponere over borgeres ejendom og agere vedrørende interne retsforhold. Det bestemmes endvidere, at "at ingen, undtagen de selv (bymændene) og de, som er pligtige at deltage i erlæggelse af ydelser til samme by og stadigt opfylder dette, må driste sig til at rejse bænke inden for den samme bys grænser for at sælge nogle af deres varer eller på nogen som helst måde udøve handel til skade for disse bymænd imod de gamle og hævdvundne privilegier, som hver enkelt stad og køb ing i vort rige nyder"[25]. Bestemmelsen er et tidligt eksempel på en begyndende protektionistisk handelspolitik, der ønsker at monopolisere handelen hos byens egne købmænd, idet kongen forbyder fremmede at rejse salgsboder ("bænke", lat. scabella) og herfra drive detailhandel på torvet i Nakskov til skade for byens egne handelsfolk. Kongens bestemmelse er derfor et forsøg på at dæmme op for krænkelser af datidens gæsteret, der forbød ikke mindst udenlandske købmænd at drive detailhandel, da de som gæster ikke havde kommunale rettigheder og ikke ydede skat til byen og i sidste instans til kongen[26]. En nærmere geografisk lokalisering af de fremmede købmænd er det dog ikke muligt at foretage, og det er ligeledes umuligt at sætte navn på de varer, man ønskede at afsætte, da kilden intet oplyser om dette, men alt tyder dog på, at der er tale om udenlandske købmænd, der med en vis sandsynlighed må være kommet fra de nordtyske østersøbyer.

Samme oprindelse gælder nok også for provsten af Lolland, Daniel, der i 1317[27] har givet to borgere i Lübeck fuldmagt til at sælge sin gård med tilhørende huse i Fleischhauerstrasse og gøre med disse bygninger, hvad de vil. Hvad angår den omtalte gård og husene er det vanskeligt at dokumentere, hvilke der er tale om i Lübeck, men måske kan der være tale om Fleischhauerstrasse nummer 82, 84 og 88. I 1297 møder vi nemlig arvingerne efter en kræmmerfrue ved navn Lyse. Disse arvinger opnår enighed om fordelingen af boet, således at sønnen Hans Daniel og en anden broder overtager ejendommene, hvorefter de på et senere tidspunkt overgår til Lyses svigersøn, Hermann Berekow[28]. Allerede to år tidligere møder vi – i forbindelse med salg af ejendomme – for første gang provsten Daniel, men denne gang som kannik i Roskilde, hvor han via sine nevøer i Lübeck, Dietrich Teste, der er præst, og Johan Stephani sælger et hus beliggende i Hartengrube ("fossa ducis") til Herman v. Sconenborne, der var præst i Lübeck[29], og som tilsyneladende ejede huset i en meget kort periode, inden det blev solgt igen. En del tyder altså på, at Daniel har haft sine rødder i Lübeck, og at han på et tidspunkt efter 1297 er ankommet til Danmark. Hvornår Daniel er blevet udnævnt til provst, ved vi ikke eksakt, men det må være sket mellem 1315 og 1317, hvor han må have afløst Godskalk, der var præst i Sandby og desuden provst på Lolland, idet Godskalk optræder i denne rolle så sent som i 1312, hvor der afholdtes konvent i Nakskov, og hvor han optræder som vidne i forbindelse med testamentering af gods til Dalum Kloster[30].

Med Erik Menveds død i 1319 og Kristoffer 2.s overtagelse af kronen forstærkedes efter et par års forløb rigets nedgang og senere opløsning. Udgangspunktet for hans herredømme var slet og ret, at landet stod i gæld til en række såvel udenlandske som indenlandske fyrster, grever og stormænd, og for løbende at kunne indfri lånene, måtte han ty til pantsættelser af dele af riget, herunder bl.a. Lolland, Falster og Møn, der i 1326 gled over på fyrst Henrik af Mecklenburgs og fyrsterne af Werles hænder med alle "borge, fæstninger, byer, landsbyer, øer og godser, vasaller og mænd og alt andet, der finder sig i samme lande, med fogderier, jurisdiktioner, indtægter, afkastelser, med al nytte og med alt deres tilliggende"[31]. Desuden prægedes tiden af oprør og utilfredshed hos store dele af befolkningen, således at Kristoffer senere på året måtte flygte til Nordtyskland, hvor han tog ophold hos fyrst Henrik af Mecklenburg. Hertug Valdemar af Sønderjylland, der blot var 11 år gammel, blev herefter indsat som konge under formynderskab af grev Gerhard af Holsten, kendt under navnet "Den kullede Greve", der satte sig på store dele af landet, mens grev Johan af Holsten ("Johan den Milde") bl.a. tog Lolland, Falster og Møn i sin varetægt og egenhændigt i 1328 i Nakskov bekræftede byens privilegier[32].

Efter et begyndende oprør i Jylland mod holstenervældets undertrykkelse og brandbeskatninger forsøgte Kristoffer fra 1329 – nu i alliance med Johan den Milde – at generobre riget, hvilket blot førte til yderligere pantsættelser i Johans favør. Men i 1330 lykkedes det dog Kristoffer at blive genindsat som konge, dog som Johans marionet, og efter at have samlet sig en større slagstyrke vendte han sig i 1332 mod grev Gerhard, hvis tropper han mødte ved Dannevirke, hvor han led nederlag. Resultatet blev, at Johan hurtigt allierede sig med grev Gerhard, med hvem han stort set delte riget. Kristoffer sad hermed tilbage som fallent og populært sagt som konge af et enkeltstående hus i Sakskøbing. Han døde samme år i Nykøbing efter et kortvarigt fængselsophold på Ålholm. Landet stod tilbage som et fallitbo, der var pantsat til de holstenske grever, og et land uden konge frem til 1340, hvor Valdemar Atterdag igangsatte den langsomme genindløsning af riget.

På trods af ovennævnte pantsættelser, interne og eksterne uroligheder, voksende gældsbyrder og møntforringelser samt den endelige opløsning af riget som en selvstændig enhed, gik handelen hen over Østersøen videre efter hanseaternes valgsprog: "navigare necesse est, vivere non est necesse", altså, at det er nødvendigt at sejle, ikke at leve. I 1328 udstedte Kristoffer under sit landflygtige ophold i Rostock forskellige privilegier til byen gældende for hele Danmark og specielt Skånemarkedet, hvor de fik lov til at sælge uld, klæde, linned, øl eller hvad som helst andet[33]. To måneder senere sluttede fyrst Henrik af Mecklenburg en overenskomst med rådet i Wismar om danske købmænds toldafgifter i byen[34]. Det drejer sig i dette tilfælde om indførsel af henholdsvis sild og huder af forskellig art og om udførsel af honning,

Ravnsborg borgruin på Nordlolland, der formodes anlagt i sidste halvdel af 1200-tallet. I forbindelse med pantsættelserne af Danmark i 1330erne og frem overgik Ravnsborg i 1332 til Johan den Milde, og borgen blev i de efterfølgende år udbygget kraftigt. Fra omkring 1510 mister borgen sin betydning og forfalder. Foto: Ove H. Nielsen.

kobber, tøj og lærred, som de danske købmænd måtte svare afgifter af, og mon ikke vi – med de tidligere nævnte handelsforbindelser mellem eksempelvis Nakskov og Wismar in mente – kan tillade at antage, at disse typer af varer må have indgået i vareudvekslingen mellem de to byer?

Som ovenfor nævnt igangsatte Valdemar Atterdag en reetablering af riget fra 1340, og udgangspunktet var for så vidt et nulpunkt. Processen var lang, besværlig, omkostningstung, krigerisk og med skiftende resultater. Den indebar samtidig skiftende alliancer med såvel interne som eksterne samarbejdspartnere – bl.a. de nordtyske hansebyer – i forsøget på erhvervelsen og indløsningen af det pantsatte rige.

I oktober 1342 indgav bl.a. Johan den Milde og Gerhardt 5. deres stridigheder med Valdemar Atterdag og Lübeck, Hamburg, Wismar, Rostock, Stralsund og Greifswald til voldgiftskendelse af nogle nordtyske grever og riddere[35]. Byerne fremsendte derfor i begyndelsen af december 1342 klageskrifter til voldgiftsmændene, og i denne forbindelse er klagerne fra Stralsund, Lübeck, Rostock og Wismar af speciel interesse, da de bl.a. indeholder forhold og begivenheder vedrørende handel og søfart med henblik på Lolland-Falster[36]. For at stå stærkere i voldgiftsforhandlingerne er der en del, der tyder på, at byerne har været ude at "støvsuge" alle kroge for at finde skyts mod de holstenske grever. Nogle af klagerne vedrører nemlig forhold, der rækker ca. 12 år tilbage i tiden.

Ser vi på klagerne enkeltvis, kan vi konstatere, at en købmand fra Stralsund, Eler Niendorf, i 1340 blev frarøvet øl, brød, linned og andet gods til en værdi af 30 mark stralsundisk af høvedsmændene på Ravnsborg, og to år senere var det gået ud over Herman Kranz, som i Nykøbing af høvedsmanden, Bertram Kule, blev frataget 1½ tønde sild, 3 læster sild, 3 stykker flandersk klæde fra Aardenburg og et skib til en værdi af 20 mark stralsundisk. – De øvrige klagepunkter vedrører eksempelvis forhold ved Møn og Saltholm.

For Lübecks vedkommende var der i såvel Danmark som Nordtyskland tale om nogenlunde tilsvarende forhold, som dog ikke dateres i klagen. Under Møn, i Femernsund og i Gedser havn hører vi igen om skibe, der er blevet udplyndret eller om besætningsmedlemmer, der blev skudt. Vedrørende skibet i Gedser var der tale om gods til en værdi af over 100 mark lybsk samt sild, så skibet har sikkert været på vej fra Skånemarkedet til Lübeck. Et interessant røveri er dog det overfald, der fandt sted på et lybsk skib, der var på vej ind i havnen ved Ellenboghen, og hvor tabet opgøres til 225 mark lybsk. Røveriet påkalder sig opmærksomhed, da redaktørerne af Diplomatarium Danicum stedfæster "Ellenboghen" til enten Malmø eller Albuen i Lollands Sønder herred. Hvis der er tale om sidstnævnte sted, er det første gang, at stedet nævnes i en skriftlig kilde, idet stedet tidligere er påvist omtalt første gang i 1416[37]. Men det er tvivlsomt, om der er tale om Albuen på Vestlolland, da Ellenboghen i 1342 og såvel tidligere som senere i det hanseatiske kildemateriale er ensbetydende med Malmø, og hvor Albuen fra 1416 og frem konsekvent omtales som Lalandes Ellenbogen[38].

Går vi videre til Rostocks klage, viser det sig, at den på indholdssiden ikke afviger meget fra de to førnævnte byers klager. Den er dog mere omfangsrig og detaljeret og nævner en række overgreb i Danmark helt tilbage til omkring 1330 samt en række overgreb med direkte relationer til Lolland-Falster. Der er igen tale om, at høvedsmændene på Ravnsborg og Nykøbing samt deres vasaller var den udfarende kraft over for Rostocks købmænd. De skiftende høvedsmænd på Ravnsborg, der omtales ved navns nævnelse (f.eks. Kreje Brockdorf, Otto Breyde, Heikendorp m.fl.), har røvet og konfiskeret store mængder gods, anseelige pengebeløb og skibe tilhørende en lang række navngivne købmænd fra Rostock, der har opereret i det vestlollandske område. Interessant i denne sammenhæng er den ret detaljerede omtale af det gods, der frarøves købmændene, idet det er muligt at skelne mellem gods til import og eksport til og fra det vestlige Lolland. For importvarernes vedkommende er der primært tale om nogle af de kendte varesorter, som hanseaterne afsatte i Danmark: øl, malt, humle, klæde, lærred, linned, rug, mel og salt, mens der for udførslens vedkommende er tale om ligeså typiske danske produkter, primært skabt gennem en overskudsproduktion: kød, flæsk, huder, okser, smør, heste og sild. Et tilsvarende billede tegner sig for Falsters og Sydsjællands vedkommende, hvor henholdsvis Bertram Kule, Nykøbing, og Markvard v. Stove, Vordingborg, i egenskab af høvedsmænd herskede med hård hånd såvel til lands som til vands.

Det er i forbindelse med de tre byers klager værd at bemærke, at der blandt de danske eksportvarer ikke nævnes korn, som endda synes at være blevet importeret, idet rug optræder i flere tilfælde. Årsagen til dette må være, at store dele af kornhandelen frem til omkring 1400 fortsat lå på hanseaternes hænder. Byer som Wismar, Rostock og Stralsund havde væsentlige kornavlsområder som bagland, der kunne forsy-

ne byerne med korn til eget forbrug og til eksport, mens situationen for Lübecks vedkommende næsten var den modsatte. Hanseatiske kornopkøb i Danmark synes ikke at være hyppige før 1400[39]. Handelen med heste var derimod anderledes. Gennem hele højmiddelalderen og frem mod middelalderens slutning i 1500-tallet var danske heste, udført til Tyskland og Vesteuropa, blandt de mest udbredte eksportvarer[40]. Det samme gør sig gældende for de forskellige specielt østdanske slagtningsprodukter og smør. De danske områder var så til gengæld stærkt afhængige af saltimport fra Nordtyskland med henblik på konserveringen af produkterne.

Den nære oplandshandel

Hvad angår oplandshandelen er der i perioden meget lidt at berette. De væsentligste grunde er, at kildegrundlaget er yderst begrænset, da meget er gået tabt gennem tiderne, og at oplandshandelen desuden ofte har været ret uformel og dermed ikke har efterladt sig skriftligt materiale. Men for at man kunne tilfredsstille såvel lokalbefolkningens som de udenlandske købmænds behov for varer, spillede byernes opland efterhånden en væsentlig rolle ikke mindst i de tilfælde, hvor handelen gik over byernes torv. Det må også have gjort sig gældende for Nakskovs vedkommende, da byen i 1300 rettede en klage til kong Erik Menved, fordi "nogle folk fra landet (lat. rurenses) ikke betaler den gæld, som de skylder dem (bymændene i Nakskov), således som de har lovet"[41]. Byens borgere fik derfor lov til at tilbageholde skyldnerne, indtil de havde renset sig ved lov via menedsmænd fra landet eller tilbagebetalt deres gæld. Årsagen til denne gæld er dog ukendt, men man kan sikkert formode, at oplandets bønders handelstransaktioner med byens handlende har bragt bønderne i gæld og et økonomisk afhængighedsforhold.

Materielle levn

Et kendt eksempel på forbindelserne over Østersøen, men i dette tilfælde af entydig handelsmæssig karakter, er Gedesbyskibet, der blev fundet i 1988, og som dokumenterer, at der fra det sydlige Falster i slutningen af 1200-tallet har eksisteret handelsmæssige kontakter, den såkaldte skudehandel, i retning af bl.a. Rostock, hvortil bl.a. heste og kreaturer er blevet overført, da der under udgravningen af skibet kunne påvises rester af dyreekskrementer i skibets bund[42].

I perioden mellem 1250-1350 synes desuden brugen af rede penge, mønter, i såvel byerne som på landet i stigende grad at have vundet indpas som betalingsmiddel i forhold til bl.a. køb af varer, afgifter til kongen og kirken samt betaling af diverse jordafgifter. Samfundet var altså godt på vej til at blive monetariseret, idet flere og flere ydelser blev værdisat i form af penge[43].

Brugen af mønter og ikke mindst skattefund af mønter og enkeltfund af samme i området kan derfor yderligere tilføje os viden om, hvem man med ret stor sikkerhed havde kontakt med og bedrev handel med. Skattefundene, der kan omhandle større opsparede skatte, akut nedlagte skatte eller tilfældigt mistede skatte, og enkeltfund, der populært sagt er mønter, den enkelte uheldigvis har tabt ud af lommen, er med hensyn til udenlandske mønter repræsenteret spredt ud over Lolland-Falster, dog med en klar hovedvægt på Falster[44]. For Falsters vedkommende drejer det sig om meget forskellige ophavssteder: Brabant, gros tournois fra Ludvig den Hellige, England, en række af de nordtyske hansestæder samt visse andre tyske byer og områder. På Lolland er der i perioden kun tale om to skattefund[45], nemlig det større fund i Bregninge, Kettinge sogn, hvor der i 1863 blev fundet 4340 mønter nedlagt i små lærredsposer, og hvor de udenlandske mønter primært stammede fra England og de nordtyske hansestæder.

Skatten menes nedlagt omkring 1330. Det andet fund blev gjort i 1878 under grøftegravning ved Rudbjerggård på Sydvestlolland. Dette fund var af betydeligt mindre omfang, men af langt større interesse, da det indeholdt 10 svenske mønter (Svealand og Götaland) fra Birger Magnussons tid omkring 1290-1318. Denne skat menes nedlagt i tiden 1320-40. For det vestlollandske områdes vedkommende kan vi hermed udvide handelsforbindelserne til også at omfatte dele af Sverige. At engelske sterling også har været i omløb på Vestlolland får vi desuden kendskab til i en forordning for Lolland fra 1335 udstedt af Odensebispen Peder[46]. Sognepræsterne på Lolland har på et tidligere tidspunkt underrettet bispen om "kobberpengenes forringelse ved offer, tiende, begravelse, kvindernes indledelse efter fødsel og kirkens andre indtægter og oppebørsler". Ved at anvende de efterhånden underlødige danske kobberpenge som betalingsmiddel til kirken har bønderne således reduceret præsternes indtægter. Bisp Peder bestemte derfor, at hver bonde bl.a. var pligtig til på årets 12 højtidsdage at ofre 3 sterling eller en værdi svarende til 3 sterling, samt at kirkegangskonerne, dvs. de kvinder, der indførtes i kirken efter barnefødsel, mindst skulle betale præsten 1 mark voks og 2 sterling. At der er tale om brug af engelske sterlinge skal man dog være varsom med at anvende som indikator for handel med England, da sterlingen på grund af pengeforringelsen i Danmark var en gængs mønt på dette tidspunkt.

Tilstedeværelsen af svensk mønt ved Rudbjerggård rejser spørgsmålet om, hvorfor netop disse mønter fra omkring 1300-tallet optræder på Vestlolland. Og det kan man desværre kun gisne om, men en eventuel forklaring er måske at finde i den store import af døbefonte, der i perioden fandt sted fra Gotland til Lolland-Falster, hvor ikke mindre end 24 kirker på Lolland

Løjtofte Kirkes døbefont. Materialet er sandsten og fonten er udført på Gotland omkring 1170. Fontekummen er udsmykket med figurrige fortællinger vedrørende Kristi fødsel. Foto: Ingrid fotografi.

har eller havde en gotlandsk font udført i sandsten eller kalkstensarter[47]. I denne sammenhæng er det vestlige Lolland vel repræsenteret ved kirkerne i Vestenskov, Landet, Søllested, Birket, Herredskirke, Løjtofte, Horslunde, Købelev, Nordlunde og Vindeby med såvel romanske som gotiske fonte fra omkring ca. 1150 og frem, og hvoraf de fleste optræder i teglstenskirker. Om importen har fundet sted direkte fra Gotland, via Skånemarkedet eller via Lübeck står dog hen i det uvisse, men med hansestædernes tidlige og tætte forbindelser til Visby og Gotland er sidstnævnte en mulighed[48].

Afslutningsvis skal der kort fokuseres på de vestlollandske kirker, hvor de ældste naturstenskirker fra før 1200 og de senere teglstenskirker – af stilistiske årsager – normalt henføres til ca. 1230-1300[49]. Begge grupper af kirker udviser tegn på handelens kulturspredende indflydelse, idet den ældste gruppe af naturstenskirker vidner om slægtskab med kirkerne på Angel og ved Slesvig, mens teglstenskirkerne i langt højere grad er påvirket af kirkearkitekturen i de nordtyske hansestæder. Dette skift i påvirkning harmonerer – som tidligere nævnt – ganske godt med, at Slesvigs rolle som handelscentrum i den vestlige østersøregion frem til de første årtier af 1200-tallet afløses af de fremvoksende hansestæder, der fra omkring midten af 1200-tallet bliver den dominerende handelsmagt.

Konklusion

For perioden ca. 1200-1350 kan vi konkludere, at Vestlolland og dermed ikke mindst Nakskov ret hurtigt efter byens grundlæggelse bliver en aktiv del af handelen og søfarten på specielt de nyanlagte nordtyske byer langs østersøkysten. Det drejer sig som påvist om Lübeck, Wismar, Rostock, Stralsund, Greifswald og Kiel, hvor der efter alt at dømme er tale om en eksport fra det vestlollandske område af kød, flæsk, huder, okser, smør og heste, mens der for importens vedkommende er tale om øl, malt, humle, klæde, lærred, linned, rug, mel og salt. – En forbindelse, der ligeledes kan påvises via den nordtyske kirkearkitekturs indflydelse på ikke mindst teglstenskirkerne i området.

Sverige synes ligeledes at have indgået i områdets handelsmønster, idet møntfund og de mange døbefonte fra Gotland indikerer en forbindelse i østlig retning. Hvem, der har stået bag denne handel, er det dog vanskeligt at udtale sig mere præcist om, da vi "kun" har de materielle levn at læne os op ad.

Sluttelig kan det konkluderes, at den nære oplandshandel mellem land og by har fundet sted, idet visse af Nakskovs borgere har haft kreditorer på landet allerede omkring 1300.

Ole Arpe Munksgaard (f. 1951) er uddannet cand. mag. med bl.a. historie som fag fra Aarhus Universitet. Har siden 1981 været bosat på Lolland, hvor han har fungeret som adjunkt og senere lektor og uddannelseschef ved de gymnasiale uddannelser. Er i 2015 gået på efterløn. Har skrevet flere artikler om bl.a. middelalderlige forhold på Lolland-Falster. Han er formand for Lolland-Falsters Historiske Samfund og har tidligere bidraget til Samfundets årbøger.

Kilder og litteratur:

Bøger:

Andrén, Anders: *Den urbana scenen.* (Malmø 1985). (Forkortet Andrén).

Bill, Jan m. fl.: *Dansk Søfarts Historie 1 indtil 1588.* (København 1997).

Bryld, Carl-Johan: *Danmark fra oldtid til nutid.* (Kbh. 1987). (Forkortet Bryld).

Christensen, Søren B.: De danske middelalderbyers fremkomst, udvikling og udforskning – et bud på nogle hovedlinjer. in: Søren B. Christensen (red.): *Middelalderbyen.* (Aarhus 2004).

Diplomatarium Danicum. 1. Rk. 1ff. (København 1938ff). (Forkortet D.D).

Dollinger, Phillipe: *Die Hanse.* (Stuttgart 1981).

Ebeling, Robert (udg): *Das Zweite Stralsundische Stadbuch 1310-1342.* (Stralsund 1903).

Enemark, Poul: Gæster. in: *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder. bd. V.* (Kbh. 1960). (Forkortet *KLNM*).

Enemark, Poul: Hestehandel in: *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder. bd.VI.* (Kbh. 1961) (Forkortet *KLNM*).

Enemark, Poul: Kornhandel in: *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder. bd. XIX.* (Kbh. 1975). (Forkortet *KLNM*).

Enemark, Poul: Östersjöhandel.in: *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder. bd. XXI.* (Kbh. 1977). (Forkortet *KLNM*).

Enemark, Poul: Handelens varer og veje. in: Per Ingesman m.fl. (red): *Middelalderens Danmark. Kultur og samfund fra tronskifte til reformation*. (Kbh. 1999).

Fabricius, F. (udg): *Das älteste Stralsundische Stadtbuch 1270-1310.* (Berlin 1872).

Grinder-Hansen, Keld: *Kongemagtens krise. Det danske møntvæsen 1241-1340.*

*Hansisches Urkundenbuch Bd. 2. (*Halle 1879).

Haugner, C.C.: *Nakskov Købstads Historie. Bind 1*. (Nakskov 1944).

Hybel, Niels og Poulsen, Bjørn: *The Danish Ressources c. 1000-1550. Growth and Recession.* (Leiden/Boston 2007). (Forkortet Hybel og Poulsen).

Ingesman, Per m.fl: *Middelalderens Danmark. Kultur og samfund fra trosskifte til reformation.* (København 1999). (Forkortet Ingesman).

Jahnke, Carsten: *Die Hanse*. (Stuttgart 2014)

Jensen, Jørgen Steen m.fl.: *Danmarks middelalderlige skattefund c. 1050-c. 1550. del. 2.* (København 1992). (Forkortet Jensen).

Knabe, Lotte (udg): *Das Zweite Wismarsche Stadtbuch 1272-1297.* (Weimar 1966).

Kroman, Erik (udg): *Danmarks gamle Købstadslovgivning. bd.3.* (Kbh. 1951-61).

Mackeprang, M: *Danmarks middelalderlige Døbefonte.* (Kbh. 1941/ 2003).

Porsmose, Erland: Middelalder o. 1000-1536, in: Claus Bjørn (red.): *Det danske landbrugs historie 4.000 f.Kr-1536, bind 1.* (Odense 1988).

Poulsen, Bjørn: *Bodens Penge. Studier i sønderjyske regnskaber 1400-1650.* (Landbohistorisk Selskab 1990).

Schildhauer, J, Fritze, K og Stark, W: *Die Hanse*. (Berlin 1975).

Techen, Friedrich (udg): *Das älteste Wismarsche Stadtbuch von etwa 1250 bis 1272.* (Wismar 1912).

Thierfelder, Hildegard (udg*): Das Älteste Rostocker Stadtbuch (Etwa 1254-1273)*. (Göttingen 1967).

Vestergaard, Orla: Forkøb, landkøb og forprang. in: Tage E. Christensen (m.fl.): *Middelalderstudier tilegnede Aksel E. Christensen.* (Kbh. 1966).

Aakjær, Svend (udg.): *Kong Valdemars Jordebog 1-3*. (Kbh. 1926-45). (Forkortet Aakjær).

Tidsskriftartikler:

Bang Larsen, Bent: Lolland-Falsters teglstenskirker og østersøhandelen. in: Thorkild Græsholt m.fl.: *Stiftsbog og landemode-akt for Lolland-Falster stift 1990.*

Berggren, Lars: The Export of Limestone Fonts from Gotland during the Thirteenth an Fourteenth Centuries. in: Lars Berggren m.fl.: *Cogs, Cargoes, and commerce: Maritime Bulk Trade in Northern Europe, 1150-1400*. (Toronto. 2002).

Bill, Jan: Gedesbyskibet. Middelalderlig skude- og færgefart fra Falster. in: *Nationalmuseets arbejdsmark 1991.* s. 188-198. (København 1991).

Christensen, Axel E.: Danmark. in: *Det nordiske syn på forbindelsen mellem Hansestæderne og Norden. Det nordiske historikermøde i Århus 7.-9. August 1957.*s. 67-77. (Århus 1957).

Galster, Georg: Møntfund fra Maribo Amt. in. *Lolland-Falsters Historiske Samfund. Aarbog for 1924*. (Nyk. F. 1924).

Jahnke, Carsten: Handelsstrukturen im Ostseeraum in 12. und beginnenden 13. Jahrhundert. in: *Hansische Geschichtsblätter bind 126.* (Trier 2008).

Munksgaard, Ole: Lollands Albue 1416-1532. Fra flådehavn over sildemarkedsplads til fiskerleje, in: *Lolland-Falsters Historiske Samfunds Årbog.* (Maribo 1995).

Munksgaard, Ole A.: Nakskov – en bys grundlæggelse og begyndende vækst. in: nakskov. nu*. Kalender for 2016. 750 Nakskov. 1266-2016. S*e http://nakskov.nu/wp-content/uploads/Kalender-2016.pdf (29.01.2016).

Poulsen, Bjørn: Forholdet mellem land og by i dansk middelalder. in. *Historisk Tidsskrift bd. 109. hæfte 1.* (København 2009).

Reuter, Chr.: *Das älteste Kieler Rentenbuch (1300-1487)*. in: Mitteilungen der Gesellschaft für Kieler Stadtgeschichte. Bd. 9-11. (Kiel 1893).
Techen, Friedrich: Die Gründung Wismars. in: Hansische Geschichtsblätter Bd. XI. 1903 og 1904-05. (Leipzig 1905).

Websider
http://archiv.luebeck.de/files/bast/af0408.pdf
http://archiv.luebeck.de/files/bast/ah03.pdf

Noter:

1. Udviklingen i Tyskland bygger primært på Phillipe Dollinger: *Die Hanse.* (Stuttgart 1981) og Carsten Jahnke: *Die Hanse*. (Stuttgart 2014) s. 28-31, mens den danske udvikling hviler på Jan Bill m. fl.: *Dansk Søfarts Historie 1.indtil 1588.* (Kbh. 1997) s. 115-25, Søren B. Christensen: De danske middelalderbyers fremkomst, udvikling og udforskning – et bud på nogle hovedlinjer. in: Søren B. Christensen (red.): *Middelalderbyen.* (Aarhus 2004) s. 13-61, Anders Andrén: *Den urbana scenen.* (Malmø 1985) samt Niels Hybel og Bjørn Poulsen: *The Danish Ressources c. 1000-1550. Growth and Recession.* (Leiden/Boston 2007) s.113-14 og s. 227-239.
2. Bjørn Poulsen: Forholdet mellem land og by i dansk middelalder. in. *Historisk Tidsskrift bd. 109. hæfte 1.* s. 3-6. (Kbh. 2009)
3. Svend Aakjær (udg.): *Kong Valdemars Jordebog 1-3.* (Kbh. 1926-45) I Falsterlisten og Femernlisten (bd. 1), der kan dateres til omkring ca.1240, optræder "pund" som kornmål, hvilket kunne indikere, at dele af de sydlige danske områder på dette tidspunkt har overtaget eller nok snarere var i gang med at overtage de tyske måleenheder frem for de nordiske "mark, øre og ørtug" – Lollandslisten i jordbogen anvender fortsat de nordiske måleenheder.
4. Erland Porsmose: Middelalder o. 1000-1536, in: Claus Bjørn (red.): *Det danske landbrugs historie 4.000 f.Kr-1536, bd. 1.* (Odense 1988) s. 234-54 og Hybel og Poulsen. s.143-58 og s. 202-205.
5. Erland Porsmose s. 236.
6. Poul Enemark: Handelens varer og veje. in: Per Ingesman. m.fl. (red): *Middelalderens Danmark. Kultur og samfund fra tronskifte til reformation.* s. 152-157. (Kbh. 1999).
7. Aksel E. Christensen: Danmark. in: *Det nordiske syn på forbindelsen mellem Hansestæderne og Norden. Det nordiske historikermøde i Århus 7.-9. August 1957.*s. 67-77. (Århus 1957), Carsten Jahnke: Handelsstrukturen im Ostseeraum in 12. und beginnenden 13. Jahrhundert. in: *Hansische Geschichtsblätter bd. 126* s. 145-184. (Trier 2008) og Poul Enemark: Östersjöhandel. in *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder (KLNM) bd. XXI.* sp.41-42. (Kbh. 1977).
8. J. Schildhauer, K. Fritze og W. Stark: *Die Hanse.* s. 64. (Berlin 1975).
9. Dele af det efterfølgende afsnit om Nakskovs grundlæggelse har tidligere været offentliggjort i Ole A. Munksgaard: Nakskov – en bys grundlæggelse og begyndende vækst. in: nakskov.nu. *Kalender for 2016. 750 Nakskov. 1266-2016.*se http://nakskov.nu/wp-content/uploads/Kalender-2016.pdf (senest besøgt 29.01.2016).
10. Aakjær bd. 1. s. 163.
11. Diplomatarium Danicum 1.R. bd. 7. nr. 98. s.76 (Kbh. 1990) – herefter forkortet D.D.
12. D.D. 2. R. bd. 1. nr. 11, 17, 19, 20, 38, 47, 70, 100. (Kbh. 1938).
13. D.D. 2. R. bd. 2. nr. 8, 70, 78, 113.. (Kbh. 1941).
14. D.D. 2. R. bd. 4. nr. 108 og 126. (Kbh. 1942).
15. C.C. Haugner: *Nakskov Købstads Historie. Bd. 1*. s. 15. (Nakskov. 1944).
16. Hildegard Thierfelder (udg*): Das Älteste Rostocker Stadtbuch (Etwa 1254-1273)* s.48, 58, 79, 84, 95, 96, 103, 117, 119, 130, 150 og 174. (Göttingen 1967).
17. Friedrich Techen (udg): *Das älteste Wismarsche Stadtbuch von etwa 1250 bis 1272.* s. 39 og 45. (Wismar 1912) og samme: Die Gründung Wismars. in: Hansische Geschichtsblätter bd. XI. 1903 og 1904-05. s. 130-134 (Leipzig. 1905).
18. Lotte Knabe (udg): *Das Zweite Wismarsche Stadtbuch 1272-1297.* s. 163. (Weimar 1966), se desuden i samme note 15. s. 211-12.
19. se register i F. Fabricius (udg): *Das älteste Stralsundische Stadtbuch 1270-1310.* (Berlin. 1872). For den efterfølgende periode 1310-1342 se: Robert Ebeling (udg): *Das Zweite Stralsundische Stadtbuch 1310-1342.* (Stralsund 1903).
20. Chr. Reuter: *Das älteste Kieler Rentenbuch (1300-1487).* nr. 275, 276 og 316. in: Mitteilungen der Gesellschaft für Kieler Stadtgeschichte. Bd. 9-11. (Kiel. 1893).
21. D.D: 2. R. bd. 2. nr. 235. (Kbh. 1941).
22. D.D. 2. R. bd. 2. nr. 403 og 404. (Kbh. 1941).
23. D.D. 2. R. bd. 6. nr. 487. (Kbh. 1948).
24. D.D. 2. R. bd. 6. nr. 355. (Kbh. 1948).
25. Erik Kroman (udg): *Danmarks gamle Købstadslovgivning. bd.3.* nr. 7. (Kbh. 1951-61).
26. Orla Vestergaard: Forkøb, landkøb og forprang. in: Tage E. Christensen (m.fl.): *Middelalderstudier tilegnede Aksel E. Christensen.* s.198-99. (Kbh. 1966), og Poul Enemark: Gæster. in: *KLNM. bd. 5.* sp.689-93. (Kbh. 1960).
27. D.D. 2. R. bd. 7. nr. 510. (Kbh. 1956).
28. se archiv.luebeck.de/files/bast/af0408.pdf – Fleischhauerstrasse nr. 82, 84 og 88. (10.02.2016).
29. D.D. bd. 7. nr. 305 (Kbh. 1956) og http://archiv.luebeck.de/files/bast/ah03.pdf hvor salget kan findes under Hartingrube nr. 15. (10.02.2016).
30. D.D. 2. R. bd. 6. nr. 13. (Kbh. 1956).
31. ibidem 2. R. bd. 9. nr. 261. (Kbh. 1946).
32. ibidem 2. R. bd. 10. nr. 23. (Kbh. 1948).
33. ibidem nr. 39.
34. ibidem nr. 54.
35. ibidem 3. R. bd. 1. nr. 259. (Kbh. 1958).
36. ibidem nr. 275, 277 og 279.
37. Ole Munksgaard: Lollands Albue 1416-1532. Fra flådehavn over sildemarkedsplads til fiskerleje. In. *Lolland-Falsters Historiske Samfunds Årbog* s .82 f. (Maribo 1995). – I *Hansisches Urkundenbuch bd. 2 nr. 725 (*Halle 1879) rejses der ikke tvivl om stedets evt. beliggenhed.
38. ibidem s. 79.
39. Poul Enemark: Kornhandel in *KLNM bd. XIX.* sp.147-54.
40. Poul Enemark: Hestehandel in. *KLNM bd.VI.* sp.52.
41. D.D. 2. R. bd. 5. nr. 109. (Kbh. 1943).
42. Jan Bill: Gedesbyskibet. Middelalderlig skude- og færgefart fra Falster. in: *Nationalmuseets arbejdsmark 1991.* s. 188-198. (Kbh. 1991).
43. Keld Grinder-Hansen: *Kongemagtens krise. Det danske møntvæsen 1241-1340.* s. 25-42. (Kbh. 2000) og Bjørn Poulsen: *Bondens Penge. Studier i sønderjyske regnskaber 1400-1650.* s. 11-25. (Landbohistorisk Selskab 1990).
44. Jørgen Steen Jensen m.fl.: *Danmarks middelalderlige skattefund c. 1050-c.1550. del. 2. bl.a. nr. 114, 182 og 196.* (Kbh. 1992) og Georg Galster: Møntfund fra Maribo Amt. in. *Lolland-Falsters Historiske Samfund. Aarbog for 1924*. s. 107-27. (Nyk. F. 1924)
45. Jensen nr. 168 og 182.
46. D.D. 2. R. bd. 11. nr. 212. (Kbh. 1950)
47. M. Mackeprang: *Danmarks middelalderlige Døbefonte.* s. 367-402 og s. 412-13. (Kbh. 1941/ 2003). – visse af fontene findes i dag på museum.
48. Lars Berggren: The Export of Limestone Fonts from Gotland during the Thirteenth and Fourteenth Centuries. in: Lars Berggren m.fl.: *Cogs, Cargoes, and commerce: Maritime Bulk Trade in Northern Europe, 1150-1400* s. 175-79. (Toronto. 2002).
49. Bent Bang Larsen: Lolland-Falsters teglstenskirker og østersøhandelen. in: Thorkild Græsholt m.fl.: *Stiftsbog og landemode-akt for Lolland-Falster stift 1990.*

Bag om "Czarens Hus"

Falsters Minders gamle bygård i Nykøbing

Af Hanne Christensen

Lige siden ejendommen på hjørnet af Langgade og Færgestræde i 1923 blev hjemsted for det 10 år gamle museum Falsters Minder, har den i ordets bogstaveligste forstand eventyrlige fortælling om den russiske czar Peter den Stores bespisning hos den daværende gæstgiver, Iver Rosenfeldt, den 15. juli 1716, udgjort et så spektakulært højdepunkt, at den i praksis mere eller mindre har overskygget den gamle bygårds lokale historie. Og fortællingen om czar Peters besøg er sand! Dokumenteret overbevisende i såvel det lille fine panel med inskription om besøget som i den unge apotekersøn Claus Seidelins publicerede erindringer.[1] Så netop i år kan 300-året for begivenheden fejres, og det bliver den ved flere arrangementer.

At den danske prinsesse Dagmars giftermål med den kommende czar Alexander III i 1866 blev en katalysator for genoptagelsen af den russiske forbindelse, kan der næppe herske tvivl om. I 1867 besøgte storfyrsttronfølgeren sammen med svigerfaderen, Christian IX, Nykøbing Falster i anledning af indvielsen af den nye bro til Lolland, der kom til at bære kongens navn. Naturligvis

Falsters Minders hjemsted siden 1923 på hjørnet af Langgade og Færgestræde i Nykøbing. Kragsnapps Hus til venstre fremtræder efter en tilbageføring i 1980'erne i den skikkelse, det fik i 1863, hvor den nederste etage blev rykket frem, muret og fik butiksvinduer; i overetagen gemmer der sig bindingsværk bag pudslaget. Til højre hjørnehuset, Czarens Hus, hvor bindingsværket har været synligt siden restaureringen i 1898. I Færgestræde skimtes indgangen til museet og museumsbutikken i den nyere bygning fra 1904. Foto Ann-Lise Hass, 2013.

blev hjørnehuset også besøgt, og den russiske gæst medbragte et litografi af czar Peter den Store i en smukt udskåret ramme, der stadig hænger i huset. Også dette besøg er mindet med et lille inskriptionspanel. [2]

Efter den store restaurering af "Det skæve hjørne" i 1898, der blev medfinansieret af den sidste russiske czar, Nikolaj II, Dagmars og Alexanders søn, har selve hjørnehuset yderligere officielt været betegnet Czarens Hus og båret udhængsskiltet med den russiske ørn. Fra samme tid har den daværende lejer af butikken i huset mod Langgade, uldvare- og garnhandler L. Kragsnapp, lagt navn til dette.

Selv om de to gamle købstadsbygninger begge har været genstand for endog grundige bygningsarkæologiske undersøgelser, har museet ønsket på ny at se nærmere på dem. Og det er i denne forbindelse nærliggende at prøve at belyse bygningerne i en lidt bredere sammenhæng. Ved at kombinere de bygningsarkæologiske iagttagelser med flere oplysninger af såvel personalhistorisk som lokal- og bygningshistorisk karakter, er det hensigten at åbne for nye aspekter i husenes historie, ikke mindst i forbindelse ned deres tilblivelse og datering.

Begge bygninger har hidtil primært været dateret ud fra deres stilistiske udtryk, Kragsnapps Hus til tiden omkring 1650, og Czarens Hus til 1690'erne, muligvis starten af 1700-tallet. Dog blev der ved restaureringen af Czarens Hus i soklen fundet en sølvmønt fra 1689, som tilsyneladende er gået lidt i glemmebogen. Kan den mon være en retningspil? Eller er huset endnu ældre?

Indledningsvis skal der i øvrigt peges på, at de to bygninger såvel konstruktionssom funktionsmæssigt indgår i et symbiotisk forhold. Rev man Czarens Hus ned, ville Kragsnapps Hus stå uden gavl i nord, og rev man sidstnævnte ned, ville Czarens Hus mangle en forstueindgang til den fine panelstue.

Den ældste mindetavle med inskriptionen: Ihre Czarische Maiestät zu Moscovien Peter Alexewitz hat hier gespeiset. Anno 1716 di 15 Juli IRF (Iver Rosenfeldt). Chr. Axel Jensen har noteret, at en tidligere rammebemaling var rød og bogstaverne oprindeligt lidt anderledes. Foto Winnifred Eriksen, 2013.

Ud over disse to bygninger omfatter museumskomplekset en større, meget senere opført bygning i Færgestræde, hvori der i dag er indgang til museet og museumsbutikken.

Bygårdens beliggenhed og de ældste spor

Museumsgårdens beliggenhed i byen er helt central. I ældre tid var stedet et trafikknudepunkt mellem Gåbenseoverfarten i nord og Gedesbyoverfarten i syd samt fær-

Det iøjnefaldende smedejernsskilt på hjørnet af Czarens Hus med kronet, dobbelthovedet ørn er tegnet af arkitekt H.C. Glahn i forbindelse med restaureringen i 1898. Foto Hanne Christensen, 2011.

geoverfarten til Lolland i vest. Set i byens snævre perspektiv ligger gården yderligere mere eller mindre over for torvet og i skæringspunktet, hvor Slotsgade løber mod nord og Langgade og dennes fortsættelse, Frisegade, mod syd. Disse tre gader udgør byens gamle hovedakse.

Det var da heller ikke overraskende, at middelalderarkæologen Mogens Vedsø ved udgravningen i kulturlagene under Kragsnapps Hus i 1985 kunne konstatere, at der forud for det nuværende hus havde stået to ældre bindingsværkshuse på grunden.[3] Det ældste, der lå her fra starten af 1300-tallet og cirka hundrede år frem, havde en stor kælder og var sandsynligvis stråtækt. Det fungerede både som bolig og værksted. I værkstedsdelen havde en metalhåndværker bl.a. efterladt sig seglstamper – den ene med våbenskjold og navn og dermed identificerbar![4] Det yngste hus, der havde haft tegltag af såkaldte munke og nonner, afløste det ældre i begyndelsen af 1400-tallet. Men også det brændte og blev erstattet af den nuværende bygning, Kragsnapps Hus. Udover de to hustomter, var der spor af en endnu ældre brønd og et ekstra fyldlag, hvor der bl.a. blev fundet stave til stavbægre, som pegede på aktivitet på stedet allerede i 1200-tallet, måske før. Dermed er vi tilbage til Nykøbings ældste tid. Selv om der ikke er foretaget tilsvarende undersøgelser af selve hjørnegrunden, må det formodes, at aktiviteterne her går lige så langt tilbage.

Arkivalsk dokumentation af gårdens bygninger

I synsforretningen i forbindelse med grundtaksten fra 1682 foreligger den første beskrivelse af gårdens omfang. Som ejer og beboer optræder tolder Caspar Wichmand. Allerede da fyldte bygningerne godt på den lange parcel, der strakte sig ned mod stranden. Mod Langgade omtales 12 fag hus og mod Færgestræde fem fag, alle i to etager med murede tavl i bindingsværket og indrettet til beboelse. Omtalen af de 12 fag mod Langgade kunne friste til at formode, at Kragsnapps Hus, der allerede lå her på dette tidspunkt, har gået helt hen til hjørnet og haft en fritliggende gavl med spids mod Færgestræde. Men som det vil blive påpeget nedenfor, er der andre forhold, der dokumenterer, at Kragsnapps Hus aldrig har været længere end de nuværende otte fag, og at de sidste fire – i dag reelt fem – fag har hørt til forgængeren for det nuværende gavlhus på hjørnet, Czarens Hus. Man kan måske begrunde tællemåden med, at den symbiotiske konstruktion, som er omtalt ovenfor, har fået synsmændene til at regne de to facadeafsnit som en enhed, eller at der i essensen blot var tale om et beskatningsgrundlag. I forlængelse af de omtalte fem fag beboelseshus i Færgestræde fulgte en 10-fags bygning i en etage og med murede tavl, hvori der omtales to ledige lejevåninger (lejeboliger). Videre ned langs Færgestræde lå yderligere en bygning i 15 fag og en etage med murede tavl til Færgestræde og lertavl mod gården. Et tværhus i gården var i fem fag og to etager, og havde

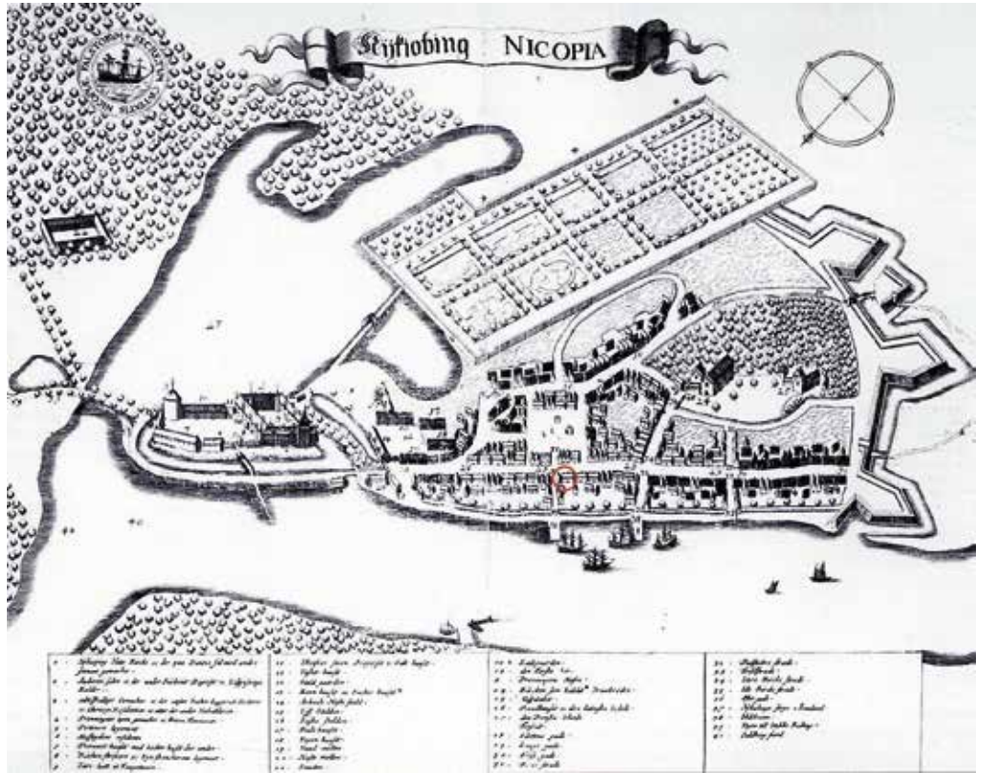

Byprospekt fra 1670'erne, hvor hovedtrækkene er genkendelige: Slottet og slotshaven i nord og øst, fæstningen i syd og selve byen langs Guldborgsund med Færgebroen og Bastebroen mod vest. Den røde cirkel markerer hjørnegården Langgade/Færgestræde, som på dette tidspunkt var beboet af Casper Wichmand. Som man kan se ved sammenligning med grundplanerne nedenfor, er bebyggelsen her kun symbolsk markeret; tilfældigvis passer gengivelsen af de to beboelseshuse dog fint. Ovenfor cirklen ses byens torv, og som grundlinje herfor det gennemløbende hovedstrøg: Slotsgade, Langgade og Frisegade. Resens Atlas.

murede tavl ind mod forgården og lertavl mod baggården. Længst nede mod stranden blev gårdsrummet lukket med endnu et tværhus – eller baghus – i 13 fag og to etager med murtavl ud til vandsiden og lertavl ind mod baggården. To af udhusene var altså i to etager. I det omfattende skifte efter Casper Wichmand fra 1696 omtales bygningerne ikke specifikt, men indbo og løsøre gennemgås rum for rum. Desværre er rækkefølgen ikke umiddelbart logisk, men de gammeldags betegnelser giver indsigt i datidens verden. I boligen opregnes dagligstue, sommerstue, stegers, sengekammer, ammestue, køkken, sal og mange små kamre. I gården hører vi bl.a. om saltkælder, strandloftet, melkammer, vinhuset, rustkammer, bryggers, maltloft, vejerbod og forskellige stalde.

Fra 1761, hvor Købstædernes Brandforsikring blev oprettet, har vi med jævne mellemrum oplysninger om gårdens bygninger. De to hovedhuse beskrives i den ældste brandtaksation summarisk som i alt 21 fag

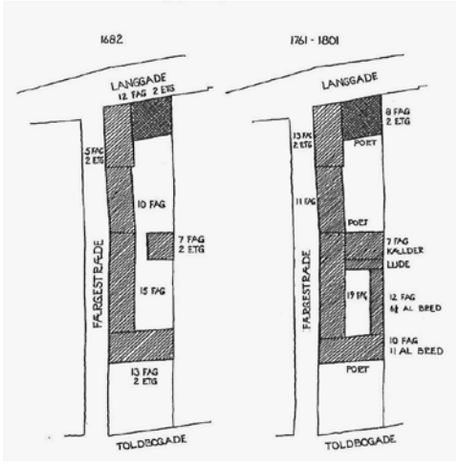

Oversigtsplaner over matriklen på hjørnet af Langgade og Færgestræde med bebyggelse i henhold til grundtaksten fra 1682 og brandtaksationerne 1761/1801. Søren Lundqvist, 1988.

stuehus værelser, to etager højt af mur- og bindingsværk med stentag (tegltag). Men fra 1771 svarer beskrivelsen til den genkendelige virkelighed med et ottefags hus mod Langgade (Kragsnapps Hus) indrettet til værelser og med en *indkørselsport* fra gaden, og bygningen ud til Færgestræde af 13 fag stuehus.

Ved de to ældste taksationer ejes gården af henholdsvis Ole Thuesen og dennes enke i 2. ægteskab, Inger Thuesen. I forbindelse med skiftet efter Ole Thuesen, der døde i 1769, ses det, at gården da fungerede som velassorteret købmandsgård med både krambod og kramsal, hvor kaffebønner og te samt ingefær og muskatblomme kunne erhverves sideløbende med humle, tjære, slibesten og meget andet godt.[5] I 1781 og de efterfølgende taksationer er omtalen af porten gledet ud, og samtidig er købmand Eschild Schierning tiltrådt som ejer efter giftermål med enken. Taksationen fra 1801 er lidt mere meddelsom end de tidligere. Om Kragsnapps Hus forlyder det således, som det allerede fremgik af skiftet fra 1769, at der deri er indrettet både for- og bagbod. Desuden oplyses, at der i øverste etage var en sal og to gæstekamre. I Czarens Hus var da indrettet dagligstue, storstue, sengekammer, køkken og spisekammer i nederste etage. I øverste etage var kramsalen samt på loftet en kølle, dvs. en maltkølle. Desuden angives for første gang husenes bredde, der måltes til henholdsvis 12½ og 11½ alen.

Placeringen og omfanget af udhuse omkring de to gårdspladser har stor lighed med situationen i 1682. Det vil sige, at hele grunden ned til stranden er bebygget i henhold til taksationerne. Da ingen af disse udbygninger eksisterer i dag, er det dog umuligt at forholde sig til eksempelvis deres alder og eventuelle særtræk i konstruktionerne. Men for fuldstændighedens skyld kan det anføres, at der nu ikke længere var udhuse i to etager. Alle bygninger omkring

I slutningen af 1800-tallet, umiddelbart før restaureringen, var hele hjørnekomplekset overkalket. Over butikken læses navnet L. Kragsnapp, og over hovedindgangen skiltedes med Gæstgivergaarden Falster. At tilnavnet Det skæve hjørne var på sin plads, fremgår umiddelbart. Falsters egnshistoriske arkiv.

de to gårdspladser var i en etage og bindingsværk med tegltag, svineegelen[6] dog i brædder. I forlængelse af Czarens Hus lå i 1801 først en bygning i 11 fag, 11 alen bred, indrettet til bryggers og pakhus, dernæst fulgte en 19 fag lang bygning i samme bredde, indrettet med fire kamre samt til vognremise, brændehus og rullestue. I bag- eller tværhuset til stranden, som var i 10 fag og 11 alen dybt, var portrum, pakhus og huggehus. I et tværhus mellem for- og baggården på syv fag, 12½ alen bredt, var indrettet pakrum og kælder. Og endelig lå i baggårdens sydlige skel en 12 fag lang, men kun 6½ alen bred staldbygning, hvori der også var et kammer. Svineegelen af brædder, regnet i fem fag og 2½ alen bred, må også have ligget i baggården. Fremhæves skal i øvrigt et *lysthus* i strandhaven, i tre fag og samme byggemåde som det øvrige. Lysthuset og haven omtales allerede fra 1761 og kan have været ældre. Under alle omstændigheder er der god plads til opbevaring i købmandsgården og desuden plads til heste, køer og grise. Og endelig er der også en rekreativ plet, om end tæt på færgebroen.

Fra folketællingen samme år, dvs. 1801, ved vi, at købmandsgården blev drevet af det omtalte ægtepar, der efterhånden var lidt oppe i årene, med hjælp fra både en karl og en dreng i boden samt en gårdskarl og såvel en stuepige som en kokke- og en stegerspige.

Købmand Hans Arboe Gram, der overtog gården efter Schierning-familien i 1806, blev den sidste, der sad på hele den store ejendom. Han måtte i 1833 afstå den på grund af de dårlige tider.[7] Lige før jul i 1832 sattes gården på auktion, og erhvervedes i første omgang af byens stadshauptmand og købmand, ridder Johan Reimar Schultz.[8] Denne afhændede dog snart efter hovedparcellen til købmand Christen Hansen. Mod sædvane er der i skødet omhyggeligt gjort rede for bebyggelsen: Til Langgade 16 ¼ alen langt forhus med otte fag i to etager, og 13 fag ditto, 27 ¾ alen langt, til Færgestræde, sidstnævnte 11 ¾ alen dybt med *fem fag front* til Langgade. Desuden omtales kakkelovne og maltkøllen. Videre ned ad Færgestræde lå stadig den 11 fag lange bryghusbygning med en indmuret bryggerkedel på 2 tønder samt tre bryggerkar, et støbekar og flere bryggeriredskaber. Herefter fulgte nu et lidt kortere sidehus i fem fag og tværhuset, regnet i seks fag.[9] Da Købmand Christen Hansen i oktober kvartal 1833 nyforsikrer ejendommen, bliver søndre sidehus og baghuset da også streget over i protokollen.[10] Den gamle købmandsgård var brudt op!

Den bageste del af grunden blev udparcelleret i et par omgange og bebygget med private købstadshuse, som det stadig ses på Færgestrædes sydside. Hovedejendommen overtages herefter af jævnligt skiftende ejere. Undertiden blot mellemmænd, der hurtigt sælger den videre og muligvis har spekuleret i ejendomshandelen? Men de flestes profession falder inden for servicesektoren i form af værtshusholder, gæstgiver, restauratør eller hotelejer. Det ser ud til, at der bliver tradition for at udleje butikslokalet, dvs. den gamle krambod, i Kragsnapps Hus. Måske var udlejningsvirksomheden ligefrem årsagen til, at værtshusholder Rasmus Hansen i 1863 ansøgte bygningskommissionen om tilladelse til at modernisere facaden ved at omsætte gadesidens bindingsværk i underetagen til grundmur og samtidig rykke den ud i flugt med den udkragede overetage.[11] Af fotografier fremgår det, at den nye underfacade fik store sprossedelte butiksvinduer og to nye tofløjede fyldingsdøre, dels til butikken – med ruder i – og dels til forstuen i nord, hvor den stadig sidder![12]

I 1896 overtages ejendommen af gæstgiver N.P. Henriksen, som står bag "Det skæve hjørnes" påtrængende restaurering i 1898, se nedenfor. Kun få år senere, i 1904, lader han det gamle bryghus ud til Færgestræde erstatte af den stadig eksisterende bygning med indgang til museet. Både i højde og dybde er det nye hus i større proportioner, men nyrenæssancestilen, som arkitekt H.C. Glahn har valgt, formilder helheden.[13] Bygningen skulle benyttes til foreningss- og selskabslokaler og rummede eksempelvis læse-, konversations- og spillesal. Og et af lokalerne i stueetagen blev af den lokale malermester Carl Hansen udsmykket med en frise med "Prospekter fra det gamle Nykøbing."[14] Det udadvendte, sociale liv trivedes tilsyneladende vel i byen, og samme år opførtes den lille loggia i festlig tømmerkonstruktion, som sammen med det allerede eksisterende springvand var med til at gøre gårdhaven til en lille oase, som da også blev navngivet Palmehaven.

Efter Falsters Minders overtagelse af ejendommen i 1923 fortsattes udlejningen af butikslokalet, men restauranten blev lukket. Først ind i 1950'erne blev der taget initiativ til at genåbne den, og med tiden er også gårdmiljøet genskabt med en rekonstrueret loggia. Dog indtil videre uden springvand. Til gengæld er gårdrummet siden 1998 prydet med den russiske kunstner Yuri Orekhovs bronzebuste af czar Peter den Store.[15] Nævnes kan det også, at såvel den ovenfor omtalte udgravning som den bygningsarkæologiske undersøgelse af Kragsnapps Hus i 1980'erne var led i museets inddragelse af butikslokalet m.m. til eget brug. Hovedindgangen er dog som nævnt indledningsvis i dag atter at finde i den "nye" bygning i Færgestræde. Museets mere end 90-årige virke vedrørende indsamlings-, undersøgelses- og udstillingsvirksomhed samt øvrige aktiviteter på denne berømte adresse, er omhandlet i flere andre skrifter og vil ikke blive yderligere behandlet i nærværende sammenhæng.[16]

De to gamle beboelsesbygningers konstruktion og udsmykning

Grundtakst og brandtaksationer kan nok give oplysninger om byggemåde og omfang, men rækker ikke til en mere indgående beskrivelse af de gamle bygninger. Her må bygningsarkæologien på banen.

Kragsnapps Hus' oprindelige karakter

Ser vi først på Kragsnapps Hus, fremtræder det i dag helt neutralt med sin glatte, pudsede facade, profilerede gesims i etageadskillelsen og en profileret træhovedgesims med tagrende. Således har det i store træk stået siden den ovenfor omtalte grundmuring af underfacaden i 1863. Ved denne modernisering mistede bygningsfacaden endegyldigt sin identitet. Alligevel ved vi en hel del om bygningens oprindelige udseende, takket være restaureringsarkitekt Søren Lundqvists tilbundsgående bygningsarkæologiske undersøgelser i 1980'erne.[17] Facadens puds blev fjernet, og den ret velbevarede bindingsværkskonstruktion i overfacaden nøje studeret og opmålt. Mest iøjnefaldende var den bevarede overgangsrem, hvor en noget medtaget akantusbort dannede basis for dateringen til omkring 1650.[18]

Det kunne også bekræftes, at overgangsremmen tidligere havde hvilet på fremstukne, knægtunderstøttede bjælkeender.[19] Der

Udsnit af den frilagte, noget nedbrudte, overgangsfod med akantusbort i Kragsnapps Hus. Sammenlign med fotografiet fra Ritmestergården nedenfor. Foto Søren Lundqvist, 1984.

har altså været tale om en typisk renæssancefacade med udkraget overetage og udskåret tømmer. For overetagens vedkommende blev der på stolperne fundet aftryk efter de tidligere tagskægsknægte, som havde haft en kølbueafslutning forneden og været sømmet fast![20] Derudover kunne det i tømmeret påvises, at der oprindeligt havde været dobbelte skråstivere i undertavlene i alle otte fag, samt at løsholterne oprindeligt havde siddet højere, og at de ældste vinduer med blyindfattede ruder følgelig havde været mindre end de nuværende sprossevinduer. I enkelte af de murede tavl fandtes originale røde renæssancesten i målene 7,2 x 12 x 25 cm. I husets bagside er tømmeret stadig synligt, og det viste sig for en stor del at være originalt i overfacaden, mens underetagens er fornyet, og selve muren her rykket ud ligesom i facaden.

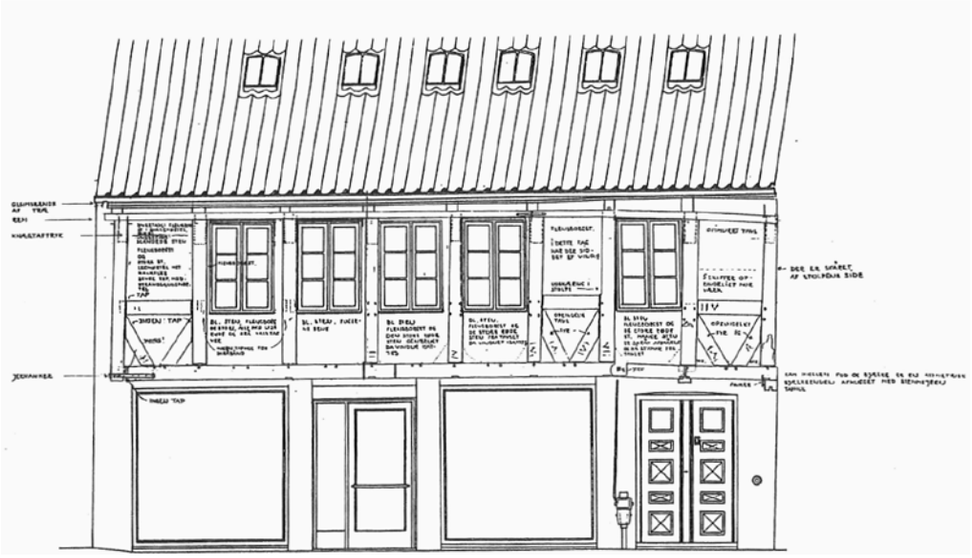

Opstalt af facaden i Kragsnapps Hus. Frilægningen af overfacadens bindingsværk på Kragsnapps Hus dokumenterede både akantusslyng på overgangsfoden, dog ikke markeret på denne tegning, og aftryk efter tidligere tagskægsknægte, markeret med stiplede linjer øverst på stolperne. Søren Lundqvist, 1984.

Facadens behandling blev også forsøgt afdækket, og det kunne fastslås, at tømmeret aldrig har været tjæret, men at tavlene har været skurede og kalkede langt tilbage i tiden. Der kan ikke siges noget om den tidligste farveholdning, eller om tømmeret har været kalket i en kontrastfarve. Fra slutningen af 1700-tallet var der imidlertid spor af lyserød kalk i mere end 20 lag. Efter ombygningen i 1863 blev den lyserøde afløst af gul kalk, der i sidste ende veg pladsen for den grå farveholdning med hvide gesimser, som blev konstateret i 1898 og også gør sig gældende i dag.[21]

Vedrørende husets indretning kunne det konstateres, at der tidligere havde været portgennemkørsel i de to sydligste fag. En oplysning, som også kendes fra brandtaksationen fra 1771, og som Mogens Vedsø ved udgravningen havde kunnet spore. Han fandt i øvrigt under gulvplan rester af gennemborede træstammer, som har fungeret som vandrør, der ledte vand fra gadens forsyning ind til en pumpe på gårdspladsen.[22] Portrummet havde været brolagt, og i væggen ind mod det næste rum viste spor efter støjler, at væggen oprindeligt havde haft klinede tavl. De følgende fire fag i stueetagen har åbenbart oprindeligt udgjort ét stort rum med en skorsten til opvarmning nogenlunde midt for væggen ud til portrummet. Farveundersøgelser viste, at bjælkerne var bemalede på samme måde mod gården og gaden, og der fandtes ikke spor af en langsgående skillevæg, kun en drager med søjler og skråbånd.[23] Om rummet oprindeligt har fungeret som værksted, krambod, skrivestue eller tjent boligformål, er der ikke kommet noget bud på. I de to nordligste fag lå forstuen – eller mellemgangen, som den omtales, og som formodes altid at have ligget her.

Der omtales ingen original bemaling her, men ved restaureringen af Czarens Hus i 1898 blev der iagttaget flot svungne akantusblade, med gule, hvid- og sortskyggede farver på grå bund på kalkpudsen på væggen ind mod hjørnestuen i Czarens Hus, stilmæssigt anslået at stamme fra første del af 1700-tallet. Vægdekorationen var først påført efter lukningen af den formodede postluge, og den gik op på væggen bag bjælken i Kragsnapps Hus, som altså heller ikke på det tidspunkt har sluttet helt tæt sammen med Czarens Hus.[24] Der var og er med andre ord nogle uafklarede forhold omkring sammenkoblingen.

I overetagen har indretningen svaret nogenlunde til stueetagens. Det vil sige, at der over porten har været tofagsværelser til både gård og gade og i de midterste fire fag en stue til hver side med opvarmningsmulighed fra skorstenen. Derudover blev der i overetagens rum afsløret spor af festlig bemaling i sort, grøn, rød og gul farve på bjælker og loftsbrædder, sidstnævnte med kassettemønster, en typisk renæssanceudsmykning.[25]

Der er ikke fundet spor af en trappe, men den formodes at have været i de nordlige fag. Her fandtes i hvert fald en moderne trappe ved sydvæggen i 1898. Det er også kun naturligt i et renæssancebyhus, at trappen befinder sig i forstuen, eller at den er udvendig og fører til en svalegang. En sådan har dog ikke været bragt på bane i dette tilfælde.

Sidst, men ikke mindst: Kragsnapps Hus er udstyret med et imponerende tagværk, et såkaldt hovedstolstagværk, endog i to "etager" – en usædvanlig udformning på et borgerhus i Danmark.[26]

Der er tale om et meget tømmerrigt tagværk, hvis vægt hviler på ydermurene.[27] Først opsættes nogle hovedspærpar for hvert tredje fag i bygningen. Disse spær går kun halvt op i tagrummet og er afstivet i vandret plan med en binder, som forbinder spærrets to ben og danner stolen. Mellem hovedspærene ligger krydsbånd på langs ad tagfladen. Hovedspærene bærer yderligere langsgående åse, som atter bærer de egentlige tagspær, der kan have en mindre dimension, og som parvis holdes på plads af et hanebånd.[28]

I henhold til diplomingeniør Jens Christian Holst, Bauforschung und Denkmalpflege i Slesvig-Holsten, er der tale om en tysk tagtype, benævnt *Liegender Stuhl*, der vandt indpas i Sydvesttyskland i senmiddelalderen, og i løbet af 1500-tallet spredte sig nord- og østpå, især til Franken, Thüringen og Sachsen. Herfra spredtes den med reformationens udbredelse videre mod nordøst. Om det er disse spredningsveje, der gør sig gældende, eller om der eksempelvis er fulgt sachsiske håndværkere i kølvandet på den udvalgte Prins Christians gemalinde, Magdalena Sibylla af Sachsen, da parret i 1634 flyttede ind på slottet i Nykøbing, kan der kun gisnes om, se nedenfor. Jens Christian Holst har yderligere oplyst, at tagformen

Hovedstolstagværket i "to etager" i snit af Kragsnapps Hus. Opmålt af Ruth og Søren Lundqvist, 1981.

tidligst vandt indpas hos fyrster og derefter magnater, men også undtagelsesvis i storborgeres huse efter ca. 1580. Den blev dog først for alvor udbredt i almindeligt borgerligt byggeri i de tyske områder ved genopbygningen efter Trediveårskrigens afslutning i 1648. At Kragsnapps Hus meget vel kan være fra nogenlunde samme tid, begrunder Jens Christian Holst med, at skråstiverne fra hovedspærparret til binderen – eller trykbåndet – fortsætter op på hanebåndet.[29]

De omtalte langsgående åse stikker påfaldende ud over gavlplanet i loftsrummet ind mod Czarens Hus og virker lidt tilfældigt savet over. Så tilfældigt, at man let får den tanke, at Kragsnapps Hus måske engang har været længere? Allerede Chr. Axel Jensen afviste dog denne mulighed, fordi han ved frilægningen af den nordligste facadestolpe i overetagen af Kragsnapps Hus kunne konstatere, at der hverken var spor efter noter mod nord eller vest. Dvs. at huset hverken havde været længere eller haft nogen gavllukning, men altid havde støttet sig til nabohuset.[30] Søren Lundqvist, der har gjort sig grundige overvejelser om Kragsnapps Hus, ser det som et typisk sidehus i en klassisk gavlhus-sidehus kombination.[31] At taget altid har været teglhængt, er der ingen, der betvivler.

Det forholder sig i øvrigt så heldigt, at der i byen ligger endnu en bygård af samme type og fra samme periode, nemlig Ritmestergården på hjørnet af Frisegade og Store Kirkestræde. Den er skønsmæssigt dateret til tidligere i 1600-tallet end Kragsnapps Hus.[32]

Gavlhuset, der vender langsiden til strædet, har en meget velbevaret bindingsværksfacade fra renæssancen, hvor den akantusprydede overgangsrem stadig er understøttet af såvel de fremskudte bjælkehoveder som udskårne knægte med kvinde-, mands- eller kerubhoveder. Yderligere ses mellem bjælkehovederne udskårne fyldholter med dyre- og blomstermotiver. Også tagremmen er understøttet af udskåret tømmer, og det kan blandt andet konstateres, at tagskægsknægtene har kølbueformet underkant. Endnu mere interessant er huset dog, fordi det også har et hovedstolstagværk – om end kun i én etage. Husets gavl i vest er overpudset, ligesom de yderste fag hen mod Frisegade, og taggavlen er i dag helvalmet. Ved besigtigelsen kunne det dog konstateres, at gavlen utvivlsomt ved husets opførelse har været ret og haft udkragede led. Med de mange lighedspunkter mellem de to huse, spørger man uvilkårligt sig selv, om knægtene og fyldholterne i underfacadens bindingsværk på Kragsnapps Hus har været af samme kvalitet som her?

I Ritmestergården er sidehuset også uden selvstændig gavl ind mod gavlhuset og har i faget nærmest dette indgang til en forstue med en trappeopgang, der betjener begge bygninger. Selve sidehusbygningen er i simpelt overpudset bindingsværk og dateret til midten af 1700-tallet.[33] Tidligere har der også i dette sidehus været en gennemkørselsport.

Czarens Hus' oprindelige karakter

I forlængelse af Kragsnapps Hus' pudsede facade ligger der ud mod Langgade et bindingsværkshus med sort tømmer og murede røde tavl i fem fag og ligeledes to etager. Huset fortsætter rundt om hjørnet i 13 fag ned langs Færgestræde; fagenes nummerering løber fra vest mod øst og rummer igen gåder! Overetagen er til begge gadesider let udkraget, og overgangsfoden er udsmykket med et profil ligesom de let fremtrædende bjælkehoveder og fyldholterne. Denne udsmykning ses også i overetagen under taget. Egentlig er det kun bjælkehovederne mod Færgestræde, der er "ægte", dvs. svarer til de bærende bjælker i etagerne. Bjælkehovederne mod Langgade er derimod

Udsnit af den dekorativt udskårne tømmerkonstruktion på Ritmestergårdens facade mod Store Kirkestræde. Overgangsfoden hviler på udkragede bjælker, der understøttes af knægte, og hvorimellem fyldholtstykkerne er passet ind. Engle og portrætter som dekoration er typiske for renæssancen. Foto Hanne Christensen, 2016.

æstetisk begrundede og er fremkommet ved at indsætte korte vinkelrette stikbjælker på den næstyderste hovedbjælke. Denne type bindingsværk med en mere behersket, enklere tømmerudsmykning var kommet frem i København allerede ved midten af 1600-tallet og slår gradvis igennem både her og rundt omkring i landet.[34]

Det røde tegltag er i dag helvalmet med en lidt lavere rygning end taget på det tilstødende Kragsnapps Hus. Taget på Czarens Hus er i øvrigt en almindelig spærkonstruktion, men med et oversavet spær under valmens skrå tagflade. Gavlen har med andre ord oprindeligt stået ret lige som i Ritmestergårdens gavlhus. Bygningen har småsprossede, hvidmalede vinduer, men som tidligere påpeget ingen indgang fra gaden! Bygningens fremtræden til gadesiderne formodes i det store og hele at svare til det oprindelige udseende, men er delvis udtryk for en tilbageføring i forbindelse med den store restaurering i 1898.

I forbindelse med restaureringen blev museumsassistent Chr. Axel Jensen fra Nationalmuseet hidkaldt for at forestå en bygningsarkæologisk gennemgang af huset. Derfor har vi en forholdsvis solid viden om mange forhold vedrørende den oprindelige bygning. Der blev dog ikke foretaget udgravning af grunden som i Kragsnapps Hus, desværre. Den praktiske gennemførelse af restaureringen blev lagt i hænderne på arkitekt H.C. Glahn.

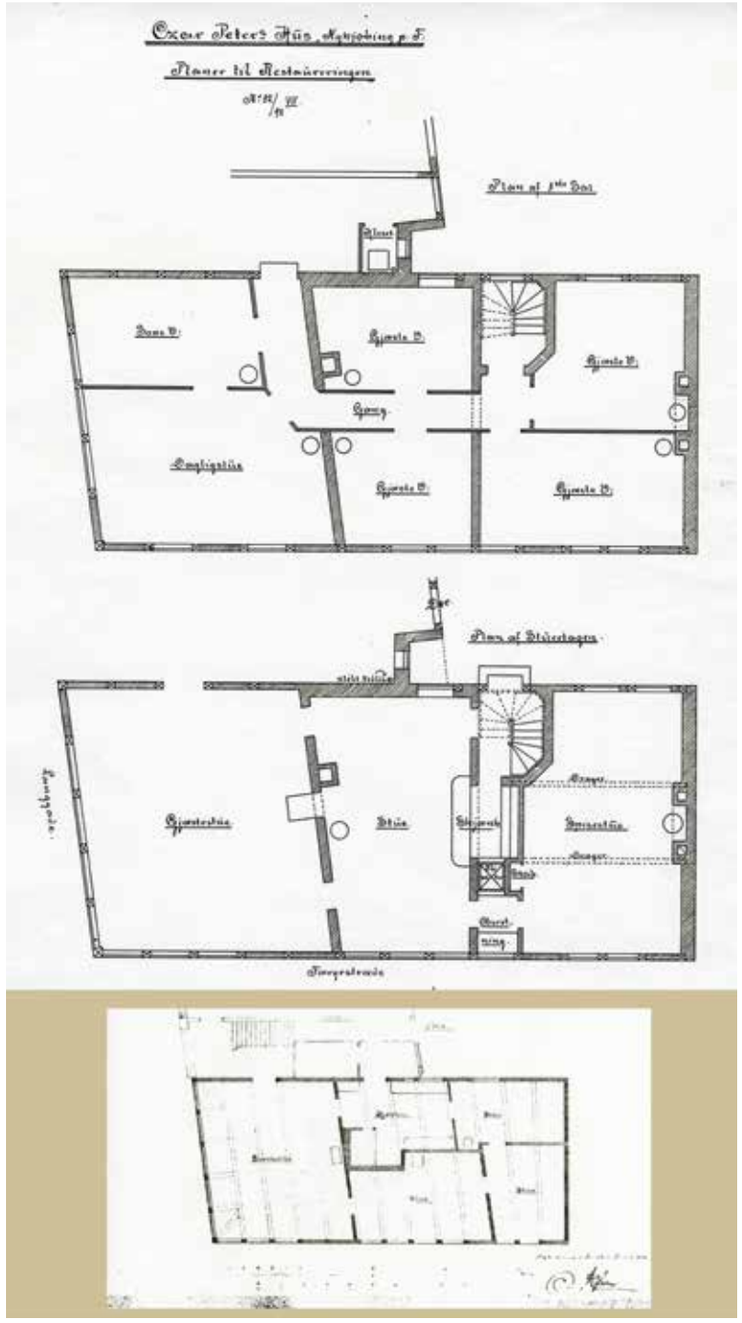

Grundplaner for Czarens Hus, udført af H.C. Glahn i 1898. Nederst stueplan før restaureringen, øverst planerne for husets etager efter restaureringen og udskiftningen af bagsidens bindingsværk med den nye mur i røde sten. Bemærk, at den parallelogramformede grundplan bliver rettet op i den ombyggede del mod vest. Peter Berings Tegnestue.

Foto af hjørnestuen før restaureringen, hvor den var malet mørkeblå og havde gasbelysning. Bemærk de to ældste tekstpaneler på vinduespillerne mod nord. Foto Nationalmuseets 2. afdeling, 1898.

Af den grundplan, som blev skitseret af H.C. Glahn i 1898, før renoveringen af hjørnehuset sattes i værk, ses det, at der bag hjørnestuen, der her betegnes gæstestuen, ud mod den gennemgående forstuegang og gården var et køkken med stor ildstedsskorsten ind mod hjørnestuen; i sidstnævnte kan der meget vel oprindeligt have været opstillet en bilæggerovn i tilknytning hertil. Den bageste vestre ende af huset var på dette tidspunkt opdelt i tre mindre stuer, to til gaden og en til gården. I forstuen var der desuden ud for køkkenet et lille aflukket spisekammer. I overetagen omtaltes i 1801 en kramsal, så muligvis har der altid været en større sal med opvarmningsmulighed i gavlen, hvorover der i øvrigt på loftet ses en opspænding af bjælkerne. Desuden må der i overetagen have været forskellige kamre. Spørgsmålet om husets indretning ud over gæstestuen bliver i nærværende sammenhæng kun summarisk behandlet.

Huset, der på dette tidspunkt i folkemunde som nævnt blev kaldt "Det skæve hjørne", blev næsten helt pillet ned. Tømmerskelettet – der i gavlen mod Langgade måtte helt fornyes – blev dog stående og spændt op igen i lodret position, godt hjulpet af, at langsiden ind mod gården blev skiftet ud med en ny grundmuret ydervæg i røde sten, som i øvrigt bærer årstallet 1898.

Den parallellogramformede grundplan, som det gamle hjørnehus havde haft, blev kun bevaret i selve hjørnestuen, hvor huset "smeltede sammen med" den tilsvarende grundplan for Kragsnapps Hus, mens husets øvrige vægge og bjælkelaget herefter fik rette vinkler. Også indretningen blev ændret; eksempelvis blev køkkenet flyttet ned i kælderen og en ny trappe opført fra kælder til kvist.

Vedrørende tagformen mente Chr. Axel Jensen, at helvalmen sandsynligvis var oprindelig, så han må have overset det ovenfor omtalte oversavede spær. Interessant er det i denne forbindelse, at bygningen i skødet fra J. Reimar Schultz til Christen Hansen i 1833 er beskrevet med *fem fag front*

Et af de ældste fotografier af ejendommen, men optaget efter ombygningen af Kragsnapps Hus i 1863. Kontrasten mellem mur og gesimser afslører, at huset på dette tidspunkt stod gulkalket, mens gesimserne og de for husets stil ganske fremmede knægte, der er sat op under det forlængede tagskæg, er hvide. Bemærk også den gamle bryghuslænge, der ligger i forlængelse af gavlhuset ned langs Færgestræde. Falsters egnshistoriske arkiv.

til Langgade, som påpeget ovenfor. Formuleringen kunne tyde på, at gavltrekanten da endnu var intakt. At arkitekt H.C. Glahn var blevet opmærksom på problematikken under sit arbejde med bygningen, afsløres af hans bud på en rekonstruktion.[35] Forslaget havde dog alt for mange gammeldags, pyntelige detaljer i forhold til bygningens enkle stil.

Det kan i øvrigt nævnes, at gavlfacaden på Czarens Hus mod Langgade forud for restaureringen fremtrådte næsten helt absurd med et forlænget tagskæg og en række renæssanceknægte, der bar en kraftig tagrendegesims. Knægtene havde intet med ejendommen at gøre, og absurditeten blev ikke mindre af, at Kragsnapps Hus' oprindeligt meget pyntelige tømmerkonstruktion på dette tidspunkt var helt forsvundet eller dækket af puds. I øvrigt stod begge bygninger da overkalkede.

I dag er det således kun hjørnestuen, der med rette kan påkalde sig antikvarisk interesse, selv om der blev taget forholdsvis kontant fat ved restaureringen. Vinduer, paneler, gulve og lofter, alt blev som nævnt pillet ned. Eksempelvis var vinduerne blevet gjort større, hvilket havde betydet indgreb i panelet her. Med de nye vinduer, der svarede til den ældre udformning, måtte

I forbindelse med Det skæve hjørnes opretning blev alle tavl fjernet, så tømmerskelettet kunne skrues op mod den nye bagmur til gården og mod Kragsnapps Hus. Fotografiet afslører den brede revne, der var kommet mellem bygningerne, og som muligvis skyldes en dårlig tilpasning fra starten. Men grunden var antagelig også sunket. Foto Nationalmuseets 2. afdeling, 1898.

panelerne tilpasses. Der var også foretaget andre indgreb i panelerne ved indretning af skabe m.m. Også sporene af dette blev slettet. Men et markant træk i rummet, åbningen ud mod forstuen, blev ikke sløjfet, selv om Chr. Axel Jensen konstaterede, at den var et sekundært træk i hjørnestuen. Åbningen, der oprindeligt havde to oplukkelige fløje, men i dag kun har en, da den anden er ændret til et lille skab, stammer efter al sandsynlighed fra stedets ibrugtagning som postgård af gæstgiver Iver Rosenfeldt i 1703 eller ret hurtigt derefter og antages at have været brugt til postudlevering. I det nordvestre hjørne af stuen, bag et indbygget skab, konstaterede Chr. Axel Jensen, at fyrretræspanelet var ubemalet, og den omstændighed fik ham til at antage, at hele stuen havde stået i træets naturlige farve i længere tid, måske frem til omkring 1750.[36] I 1898 var der imidlertid hele fem malingslag herpå, og man valgte ved restaureringen at lade sig inspirere af det inderste lag med rødt rammetræ og grå fyldinger, dog uden at genskabe den oprindelige marmorering. En efterfølgende gæstgiver har åbenbart fundet farvesætningen for kedelig og bekostet den nuværende, mere livlige fremtoning med mørk ådring på rammerne og grønne fyldinger med forgyldte borter med

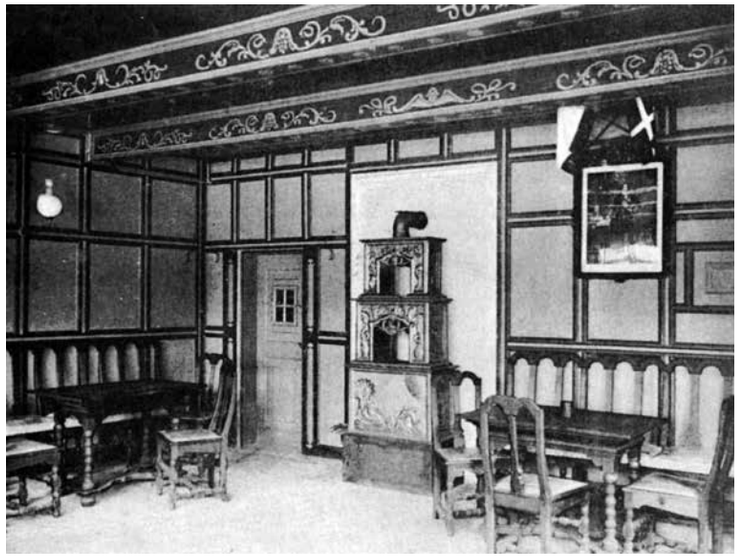

Hjørnestuens bemaling umiddelbart efter restaureringen i 1898. Panelværkets lister blev malet røde og fyldingerne grå. På loftsbjælkerne genskabtes en bemaling fra nabolokalet. Møblerne var helt nye, fremstillet hos en lokal snedker, og den eksisterende rokokoovn blev anskaffet hos en lokal antikvitetshandler. Endelig er litografiet med czar Peter genophængt. Falsters egnshistoriske arkiv.

mønster i sort og rødt. Loftsbjælkerne blev ved restaureringen udsmykket med svungne, barokke dekorationer, enkelte med et kerubhoved i centrum, svarende til den udsmykning, man havde afdækket i et tilstødende rum. Disse kan heller ikke længere ses, men på de nuværende mørke bjælker er enkelte steder frilagt prøver på andre af de tidligere bemalinger, herunder en dobbelthovedet ørn. Generelt er rummets bemaling lidt ubehjælpsom.[37]

Gæstgiver N.P. Henriksen, der ejede bygningen ved restaureringen og havde sikret sig czar Nikolaj IIs støtte hertil, måtte forlade stedet i 1909, så nymalingen må være sket efter dette tidspunkt, og før museet i 1923 overtog ejendommen. I øvrigt undertegnede N.P. Henriksen en deklaration, som påbød denne og kommende ejere af Czarens Hus, *"at vedligeholde den i indeværende Sommer med Hans Majestæt Kejseren af Ruslands bistand restaurerede Del af Ejendommen, nemlig Hjørnet af Langgade og Færgestræde, tidligere det saakaldte skæve Hjørne, saaledes at Husets Ydre for denne Dels Vedkommende bibeholdes i den nuværende Skikkelse, derunder navnlig Hjørneværelset, i hvilket Deres Majestæter Kejser Peter den Store og Alexander III har opholdt sig og alt, som der findes som Minde om deres Besøg, saavel som de til samme Værelse hørende Møbler"*. Desuden, "*at det nævnte Hus ikke sælges for at eksploiteres aaen eller anden Maade, og at der betinges den russiske Regering Forkøbsret."*[38] Der er nu gået over 100 år, siden dette løfte blev afgivet, og, sikkert ikke mindst på grund af museets mellemkomst, er det uden problemer lykkedes at holde stilen.

Ejere og – mulige bygherrer

Slotsskriver og borgmester Jakob Christensen

Det første ejernavn, der indtil videre er knyttet til ejendommen, er Jakob Christensens.[39] Han nævnes om ejer i 1649, hvilket svarer til det tidspunkt, som Kragsnapps Hus har været dateret til siden Søren Lundqvists bygningsarkæologiske undersøgelser i 1980'erne. Dette indbyder til at se nærmere på sandsynligheden for, at han også var en person, der kunne tænkes at have udblik og økonomi til at sætte et sådant byggeri i gang – især med tanke på det særegne tagværk.

Jakob Christensen gik i daglig tale under navnet Jakob Skriver, forståeligt nok. Allerede i sine unge år blev han knyttet til lensstyrelsen på Nykøbing Slot, hvor han startede som skriverdreng omkring 1612, avancerede til underskriver og efter alt at dømme til slotsskriver i 1626, dvs. i enkedronning Sofies tid.[40] Den betroede post blev senest i 1636 suppleret med udpegningen som en af byens to borgmestre, og han bestred åbenbart begge stillinger indtil 1640, hvor en ny slotsskriver trådte til. I størstedelen af tiden som slotsskriver har han tjent under Palle Rosenkrantz til Krenkerup, der tiltrådte som lensmand for Nykøbing og Ålholm len i 1629 og fortsatte til sin død i 1642. Palle Rosenkrantz besad flere godser, og på den nyoprettede hovedgård Lungholm på Lolland opførte han i 1639 et helt nyt herregårdsanlæg med en noget speciel udformning af slotsgårdens bebyggelse med to skråtliggende beboelseslænger.[41] På disse to længer er også benyttet hovedstolstagværk, dog i en let variant i forhold til taget på Kragsnapps hus, se ovenfor. Har Jakob Skriver fulgt med i lensmandens byggeri – eller blot hørt om det? Og hvor kommer i det hele taget inspirationen fra til denne form for tagværk?

Hjørnestuen med den seneste opmaling og dekoration, som den fik af en af gæstgiverne på stedet mellem 1909 og 1923. Alt er dog stadig genkendeligt, og de små erindringspaneler på vinduespillerne og poståbningen til venstre for døren er med til at definere netop dette historiske rum. Foto Winnifred Eriksen, 2013.

På slottet i Nykøbing residerede den udvalgte Prins Christian og prinsesse Magdalena Sibylla fra Sachsen efter deres sagnomspundne bryllup i København, *Det store Bilager*, i 1634. De omgikkes naturligvis områdets lensmand, Palle Rosenkrantz, der var en hyppig jagtfælle og både til hverdag og fest havde sin gang på slottet. Kan prinsessens tilstedeværelse i Nykøbing have udvirket, at sachsiske håndværkere er kommet hid – eller at man i det hele taget i Nykøbing er blevet opmærksom på denne type tagværk? Prinsens byggevirksomhed, mens han residerede i byen, var begrænset til nye hestestalde. Men de var murede, og han benyttede sig ligesom kongen af det nederlandske Steenwinkel-bygmesterdynasti til sine opgaver. I øvrigt har kun kuskestalden overlevet til i dag, og dens tagværk er fornyet.

Uden at man kan præcisere inspirationskilden, har Jakob Christensen i hvert fald med stor sandsynlighed hørt om tagformen gennem sin berøring med Palle Rosenkrantz og vel også med hoffet, da han tilsyneladende på grund af brand blev nødsaget til at bygge sig et nyt hus i Langgade.[42]

Men Kragsnapps Hus er ikke det eneste spor, Jakob Christensen har sat sig i Nykøbing – hvis det vel at mærke er ham, der var

Det kronede topstykke, der har siddet over døren i korgitteret i Nykøbing kirke. Skåret 1638-40 af den kendte billedskærer Jørgen Ringnis i bruskbarok. Omkring den udvalgte prins Christians navneciffer (C5) ses i en krans kongevåbenets mange forskellige våben, mens Magdalena Sibyllas aneskjolde er placeret over hele hendes våbens flade. Foto Ann-Lise Hass, 2016.

bygherren. Der er jo tale om en sandsynlighed. Det andet spor er dog helt sikkert.

I 1637 sluttede borgmestrene i Nykøbing, Laurids Mortensen og Jakob Christensen, samt kirkeværgen kontrakt med billedskæreren Jørgen Ringnis om en skranke for koret (dvs. et korgitter), udført efter en forevist tegning.[43] I et topstykke skulle bl.a. prinsens og prinsessens våben med krone og navne indgå. Korgitteret skulle have været færdigt allerede til pinse 1638, men afleveringen trak ud – måske pga. travlhed, eller fordi kirken ikke havde pengene. I hvert fald blev der bagpå anført en inskription, som berettede, at borgmester og slotsskriver Jakob Christensen og hans hustru, Magdalene Jensdatter, i juli 1640 "paa egen Bekostning og for Godvillighed" har "forfærdiget i alle Maader dette Kor til Guds Tjenestes Beprydelse", og at deres sovekammer er her udenfor, 9 alen fra kordøren. Jakob Christensen havde med andre ord af egen lomme afholdt udgifterne til det fornemme nye inventar, og samtidig sikret sig og ægtefællen en fornem gravplads foran koret. Korgitteret blev fjernet i 1832, men det lille kronede topstykke med kronprinsparrets våben og prinsens navneciffer C5 kan stadig ses i forrummet i kirken.

Vi ved ikke, hvornår Jakob Christensen blev ejer af hjørneejendommen Langgade/Færgestræde, men at det om ikke før så er sket omkring det tidspunkt, hvor han blev borgmester, forekommer at være et rimeligt bud. Det vil sige i midten af 1630'erne. Stadig ved vi dog ikke, hvornår huset kan være brændt, så der er flere ubekendte. Ikke desto mindre må man tiltro Jakob Christensen både evne og vilje til at bygge et hus af den kvalitet, der er tale om. Og midlerne har han efter alt at dømme også haft. I et skattemandtal fra begyndelsen af 1640'erne har han 1500 slettedaler på rente, hvilket placerer ham i toppen blandt byens skatteydere – hoffolkene gik jo fri.[44] Om hans kontakt til Jørgen Ringnis afføder ambitionen om en rimelig høj standard også for udsmykningen af hustømmeret, får stå som en tanke![45] I 1647 dør den udvalgte prins under en udlandsrejse til et kurbad, og fem år senere forlader den endnu unge Magdalena Sibylla sit enkesæde (livgeding), og opgiver alle sine privilegier i forbindelse med indgåelse af et nyt ægteskab med Friederich Wilhelm af Sachsen-Altenburg.[46]

Hofstabens indskrænkning i Nykøbing betyder en del forandringer, og der sker også andre personrokader. Der kommer således en ny lensmand, og i 1653 tiltræder Jakob Christensen som ridefoged i Nykøbing len, dvs. øverste ansvarlige for alle forhold vedrørende bønderne. I 1654, hvor pesten raser, er han optaget af at holde landsbyerne isolerede for at mindske smittefaren. Der er også dokumenteret et sagsforløb, hvor han optræder konsekvent og retsindigt i en strid om noget korn og betaling mellem to bønder. I 1657 dør Jakob Christensen. Vi ved som sagt ikke, om han stadig ejer hjørnegården, og har ikke for nærværende kendskab til hans efterfølger på ejendommen.

Tolder Casper Wichmand
– og hans nærmeste efterfølgere

Fra 1672, hvor hjørnegården kommer i tolder Casper Wichmands eje, træder den for alvor ind i historien, da alle efterfølgende ejere også kendes. Som allerede ovenfor nævnt både ejede og beboede han stedet i 1682, da synsforretningen til den nye grundtakst blev gennemført.[47]

Også Casper Wichmand var en fremtrædende skikkelse i byen, og i 1673 giftede han sig med enken Karen Andersdatter Skytte, som velsagtens regnedes for byens førstedame. Da hun må formodes at have kastet glans over hjørneejendommen i de henved 25 år, ægteskabet varede – på trods af at hun var godt oppe i årene, og at det var

hendes fjerde ægteskab – skal hendes liv og færden forud kort ridses op.

Faderen Anders Skytte var livlæge for enkedronning Sofie, men døde samme år som denne og som sin hustru, i 1631.[48] Den eneste overlevende datter, Karen, klarer sig dog godt. Hun bliver første gang gift med rådmand Oluf Nickelsen Lundt, der døde i 1638, og derefter med Knud Bendtsen. Sidstnævnte var i 1636 blevet vin- og mundskænk på slottet for den udvalgte prins Christian. I 1648 opnåede han og hustruen eneret i Nykøbing på at sælge rhinsk, fransk og anden slags vin.[49] Det har antagelig bedret familiens økonomi mærkbart. Og ligesom Jakob Christensen fik Karen Andersdatter og familie sikret sig en værdig gravplads i kirkegulvet, nemlig foran det fontelukke (dåbsaflukke), som hendes første mand havde givet lovning på, og som hun og hendes efterfølgende mand bekostede nede ved kirkens indgang. Fontelukket har været omgivet af et udskåret gitter, som for længst er borte, men selve døbefonten i malm er bevaret og flyttet op i koret. På denne kan man i et støbt tekstbånd læse, at den er skænket af Karen Andersdatter og hendes to navngivne ægtefæller til Guds ære i 1648, ligesom det fremgår, at den er fremstillet af Anton Wiese i Lybæk.[50] Fra dåbsaflukkets vægudsmykning stammer også to malede epitafier fra 1649 med vinranker på rammerne.[51] På det ene ses Karen Andersdatters forældre og hun selv som stor pige sammen med en lille, afdød søster. På det andet ses Karen Andersdatter sammen med seks børn, hvoraf de to var døde, og sine to første ægtemænd, yderst afdøde Oluf Nickelsen Lundt og nærmest Knud Bendtsen.

Den ottekantede malmdøbefont fra 1648 i Nykøbing kirke, der oprindeligt indgik i et lille dåbsaflukke, bærer navnene på Karen Andersdatter samt hendes afdøde og nulevende husbond, Ole Nickelsen og Knud Bendtsen – i ophøjet relief lige under fontens rand. Fonten blev i 1832 flyttet op i koret. Foto Ann-Lise Hass, 2016.

Knud Bendtsen bliver yderligere borgmester i 1657, måske som Jakob Christensens efterfølger, men dør i 1660. Som enke opretholder Karens Andersdatter vinmonopolet, men forpagter også 1661-62 Korselitze, som dog mangler både besætning og heste efter krigsårenes udpining.[52] I 1663 gifter hun sig med ridefoged Aleksander Rumohr, der imidlertid også dør efter få år. I 1668-72 optræder enken Karen Andersdatter atter som forpagter, denne gang af Sørupgård, hvor hun fritages for landgilde mod at opbygge den forfaldne gård. Ved hendes ægteskab med Casper Wichmand overtager han formelt forpagtningen, men har ikke det store held med den.[53]

Karen Andersdatter havde ved ægteskabets indgåelse også sin gård inde i byen, sandsynligvis beliggende i den søndre ende

Epitafium over enkedronning Sofies livlæge, Anders Skytte, med hustru og døtre, hvoraf den yngste døde som barn. Den ældste, Karen Andersdatter, ses som stor pige. Maleriet skal efter alt at dømme tilskrives Bartholomæus Paproczky, se nedenfor. Foto Ann-Lise Hass, 2016.

Epitafium over Karen Andersdatter samt både hendes nulevende og afdøde mand og i alt seks børn, hvoraf to er døde som små. Malet af Bartholomæus Paproczky, 1649. Vinløvet på rammen viser hen til ægteparrets privilegium. Øverst en opsats i bruskbarok med englehoved. Foto Ann-Lise Hass, 2016.

af Langgade nær Bastebrostræde. Og af et skattemandtal ses det, at folkeholdet her var større end på Casper Wichmands gård![54] Ved giftermålet flytter Karen Andersdatter ned i den anden ende af Langgade til Færgestrædehjørnet, og den store gård udlejes til landsdommer Poul Mathiessen, som bebor den i 1682, da grundtaksten bliver udfærdiget. Da står Casper Wichmand som ejer af såvel denne gård med flere lejeboliger som andre lejehuse i byen. Måske disse også tidligere tilhørte Karen Andersdatter?

Det er i øvrigt lidt interessant at se, hvordan Casper Wichmand har forfulgt den foretagsomme enke. I 1669 lykkes det ham efter en tur til København, hvor han kritiserede Karen Andersdatters mangelfulde forsyninger, at få overdraget halvdelen af byens vinmonopol samt lovning på at overtage det hele efter hendes død. Straks efter søgte han dog om skattefritagelse for at kunne bekoste et velassorteret vinlager! Problemet blev dog effektivt løst med giftermålet.[55]

Ved en kop- og kvægskats inddrivelse i byen fra 1682 forlyder det, at husstanden i hjørnegården ud over Casper Wichmand selv består af hustruen, 2 sønner, der går i

latinskolen, 4 tjenestepiger, 1 tjenestekarl, 1 kælderdreng og 2 tjenestedrenge.[56] Dette år 1682 har vi med andre ord kendskab til såvel gårdens bebyggelse fra grundtaksten, se ovenfor, som til stedets beboere. Husdyrbestanden i gården var vel som i 1677, 2 heste og 4 køer.[57]

Men Casper Wichmand har også selv mange jern i ilden. Udover tolderembedet får han i 1666 ansvaret for byens vejerbod.[58] Og hans indsats vedrørende skibsbroernes vedligeholdelse, som han som tolder også personligt havde interesse i, bliver markant. I 1667 overtager han første gang ansvaret mod at oppebære bropengene. Broerne bliver også sat i stand, og han får sat en stopper for, at der dumpes urenligheder fra dem.[59] Men så tager byen selv over – og forsømmer opgaven. Fra 1681 overtager Casper Wichmand igen broernes tilsyn og bropengene samt accisen.[60] Ved et syn foretaget af fem borgere i 1686 kunne det konstateres, at han både havde udbedret og udbygget broerne.[61] Ja, det lyder nærmest, som om der er foretaget en gennemgribende fornyelse. Der bliver sat egepæle og fyldt op med sten indeni. Derudover havde han sørget for egentlige brohoveder ud i stranden og sikret gode opankringsforhold ved nedrammede pæle, hvor såvel indbyggerne som fremmede om vinteren kunne fortøje deres skibe. Konklusionen lød, at *"Broerne udi alle Maader nu er fuldfærdige, som ikke udi Mands Minde været har…"*. Hertil kan føjes amtmand Marcus Gøjes erklæring om, at *"næppe Bro skal findes i Danmark, hvor paa kort en Tid saa mange Tønder Korn kan udlosses og indskibes i en Dag."*[62] Casper Wichmand får da også forlænget sin kongelige bevilling til at tage vare på broerne.

Da Chr. Axel Jensen i forbindelse med den store restaurering af Czarens Hus i 1898 konstaterede, at der i soklen tæt ved Kragsnapps Hus blev fundet en sølvmønt fra 1689, en 2 skilling, noterede han i sin rapport, at det var "fristende" at antage, at det var den rige tolder, der var husets bygherre.[63] Denne formodning synes underbygget af såvel Casper Wichmands velstand som hans foretagsomhed og held med tingene netop her i 1680'erne. Måske kunne de omfattende egetømmerleverancer, der blev hjemtaget til broernes udbedring, række ud over denne opgave? Det er også muligt, at hustruen, Karens Andersdatter, har presset på med hensyn til at få en mere standsmæssig bolig? Trods hendes modne alder ved ægteskabets indgåelse i 1673 fremgår det af skifteprotokollen efter Casper Wichmands død i 1696, at hun nu for fjerde gang kom til at sidde som enke.[64] Hun dør dog året efter.

Måske har byggeriet også været en medvirkende årsag til, at Casper Wichmand ved sin død havde told- og skatterestancer, som kongen måtte eftergive. I første omgang blev det landsdommer Poul Mathiessen, som havde lejet sig ind i tolderens, eller egentlig: Karen Andersdatters, store gård i Langgade, der ved auktionen i 1697 købte hjørnegården.[65] Men allerede samme år optræder Iver Rosenfeldt som ejer.

Iver Rosenfeldt er i dag den bedst kendte ejer af hjørnet. Det var jo ham, der beværtede czar Peter den Store den 15. juli 1716 og opsatte mindepladen! Takket være den unge apotekersøn, Claus Seidelin, er besøget som nævnt fastholdt for eftertiden og beskrevet i flere af museets publikationer, hvor også baggrunden, Den Store Nordiske Krig, er omtalt.[66] Vi ved, at czaren kun indtog et beskedent måltid, bestående af brød og ost, men fik tilbudt både vin, øl og brændevin at drikke. Specielt Danzigerøllet bekom ham vel. Påklædningen var afslappet. Han var aftenen før gået i land fra sin krigsflåde. En skiden blåklædes klædning og på hovedet en lille fløjlskasket. Ikke noget prangende syn, men hans højde og hele fremtoning

gjorde indtryk – også maneren med at slikke kniven ren efter brug! Vi ved også, at czaren med vilje undgik slottet og alle dem, der ville gøre ham deres opvartning. Hos Iver Rosenfeldt har der sikkert været en god og ukunstlet atmosfære. Blandt de mange ekstraskatter, der blev opkrævet i krigs- og krisetider, var i 1711 en paryk- og karetskat.[67] Heraf fremgår det, at både amtsforvalteren og to af dennes tre skriverkarle bar paryk, men ikke Iver Rosenfeldt!

Iver Rosenfeldt fik allerede i 1697 bevilling som både skipper og købmand, og blev kort efter også antaget af byen til at holde offentligt herberg og værtshus.[68] Så sent som i museets lille hæfte om Czarens Hus fra 1998 udtrykkes der tvivl om, hvorvidt det var hans forgænger eller måske ham selv, der stod bag opførelsen af Czarens Hus. Men som nævnt ovenfor, er der nok størst sandsynlighed for, at Casper Wichmand var bygherren. I skattelisterne fra begyndelsen af 1700-tallet ses Iver Rosenfeldt ikke at have været egentlig formuende, selv om han fra 1703 også fik bestalling som postmester i byen. Sandsynligvis var det i øvrigt i sidstnævnte anledning, at de små åbninger mellem hjørnestuen og forstuen i Kragsnapps Hus blev skabt. I hvert fald konstaterede Chr. Axel Jensen, at disse åbninger er sekundære indgreb i væggen. Iver Rosenfeldt dør i 1729, og enken afhænder året efter ejendommen til Casper Schrøder.

Casper Schrøders privilegier kendes også. Han har tilladelse til at indlogere rejsende og sælge vin og brændevin.[69] I sin ansøgning anbefaler han stedet med formuleringen: *"… at Gaarden ikke alene er bekvem for Rejsende at logere i med deres medhavende Ekvipageheste og Vogne, ligesom ogsaa den agende Post har sit Tilhold der …"*. Det tror man på, når man har for øje, hvordan gården strakte sig med adskillige udbygninger ned mod vandet, hvoraf vognremisen lå ud til Færgestræde. Forretningen går dog ikke så godt for Casper Schrøder, og på tvangsauktionen i 1742 overtager Ole Thuesen ejendommen og holder posthus der "for de lollandske Poster."[70] Det er i øvrigt Ole Thuesen, der i 1761 brandforsikrer ejendommen første gang, og bygårdens udvikling i tiden herefter er summarisk skitseret ovenfor.

Sammenfatning

Som påpeget indledningsvis, har fortællingen om czar Peter den Stores besøg spillet en altdominerende rolle i formidlingen af stedet. Hans besøg varede velsagtens kun et par timer, men hvilket røre har det ikke afstedkommet. Helt kontant kan man konkludere, at hjørnehuset ikke havde fået samme opmærksomhed uden og havde næppe overlevet til i dag. Som omtalt blev det russiske besøg genopfrisket, efter at det danske kongehus var blevet giftet ind i czarfamilien. Antagelig ansporet heraf ansøgte gæstgiver Niels Jensen i 1890 om pekuniær støtte til en forfalden prioritet og siden om midler til bygningens istandsættelse. Den første anmodning blev imødekommet, og dette har muligvis opmuntret gæstgiver N.P. Henriksen til at selv at ansøge om støtte. I alt bekostede den russiske czar, eller stat, cirka en tredjedel af omkostningerne ved den store restaurering.[71] Og man må konstatere, at den bevaringsdeklaration, som værten i 1898 skrev under på, har sikret bygningen mindst lige så godt som den 20 år senere vedtagne bygningsfredningslov. Selve restaureringen levede da også fuldt ud op til de standarder, der siden blev sat for fredede bygninger, og som indtil da kun var set i forbindelse med Apostelhuset i Næstved. I øvrigt blev Czarens Hus bygningsfredet allerede i 1918.

Men der er også andre, der har bidraget til, at hjørneejendommen i dag stadig kan påkalde sig opmærksomhed. Naturligvis først og fremmest de to bygherrer. Ved

sammenholdelse af de bygningsarkæologiske undersøgelser med personal-, lokal- og bygningshistorisk materiale, er der forhåbentligt skabt grobund for en større indlevelse og medleven i deres indsats.

Det har vist sig, at de to ejere, som antages at være bygherrer til de stående huse, er personer, som har været stærkt engageret i byens liv, og som også har haft berøring med livet på slottet. Den ældste, Jakob Christensen Skriver, må som slotsskriver reelt have omgåedes både enkedronning Sofie og den udvalgte prins Christian og dennes gemalinde Magdalena Sibylla, før han skiftede "arbejdsplads" til byen og blev en af dens to borgmestre. Som det er fremgået, er han sandsynligvis bygherren til Kragsnapps Hus, der ved opførelsen efter alt at dømme har været en prægtig renæssancebygning med rigt udskåret tømmer og festligt bemalet interiør.

Men al denne pragt er i dag borte. Og det, som først og fremmest har fanget forfatterens opmærksomhed i Kragsnapps Hus, er det fornemme tagværk med den meget kompakte konstruktion, som nu har modstået vind og vejr i over 350 år.

Korrespondancen med Jens Christian Holst har givet mod på at få såvel Kragsnapps Hus som Ritmestergården placeret i en lidt bredere – dansk som tysk – sammenhæng. Måske kan der være tale om de tidligste eksempler på hovedstolstagværker på borgerlige bygninger i Danmark? Derfor står en dendrokronologisk undersøgelse af fyrretræstagværkerne i såvel Kragsnapps Hus som Ritmestergården højt på ønskesedlen. Den omstændighed, at der er to ejendomme med parallelle træk på samme lokalitet, vil styrke konklusionerne væsentligt ved at foregribe spørgsmålet om repræsentativitet, der ofte står tilbage, når man undersøger noget særegent.

Sideløbende ville det være interessant endnu engang at se rent byggeteknisk på sammenkoblingen af Kragsnapps Hus og Czarens Hus, som allerede Chr. Axel Jensen fandt mærkelig, fordi overgangsremmen stak lidt ud over gavlplanet. Og som muligvis var en medvirkende årsag til, at det gik skævt for hjørnehuset. Endelig er der også gavlhus-sidehus problematikken, som det kunne være spændende at efterspore yderligere – eventuelt også over Østersøen.

Czarens Hus rummer heller ikke længere bygningsmæssigt de store overraskelser. Så store dele af bygningen blev fornyet ved restaureringen i 1898, at kun panelstuen har så meget originalt inventar i behold, at der eventuelt kan rejses nye spørgsmål. Efter Chr. Axel Jensens omhyggelige beskrivelse af de foretagne arbejder er det dog begrænset, hvad der står tilbage af gåder. Muligvis kunne yderligere farveundersøgelser af de få originale døre og endnu et kig på disses profiler udgøre et afsæt for ny viden? Selve bindingsværkstypen kendes som nævnt fra København fra 1650, men om den er kommet til Nykøbing Falster 10, 20, 30, 40 eller 50 år senere, kan ikke umiddelbart aflæses.

Til gengæld er Casper Wichmands liv og virke meget bedre dokumenteret end Jakob Christensens, som det allerede er fremgået ovenfor. Og ikke mindst rummer det cirka 100 sider lange skifte, som blev udarbejdet ved hans død, mange oplysninger om husets indretning og familiens udstyr i øvrigt, så livet på stedet kan belyses mere detaljeret. Desværre er indretningen dog ikke umiddelbart gennemskuelig, da rum og bygninger tilsyneladende gennemgås i en noget tilfældig rækkefølge.

Det mest overraskende resultat af at have set nærmere på hjørnegårdens tidligere ejere har utvivlsomt været den kendsgerning, at begge de to hovedpersoner, de formodede bygherrer, har haft berøring med bykirkens udsmykning. Jakob Christensen Skriver ved direkte af have bekostet det

Dronning Margrethe og prins Henriks besøg ved byjubilæet i 1989 blev ligeledes markeret med et mindepanel, afsløret på selve dagen, den 5. august. Det er museets daværende formand Poul Høier, der skåler med majestæten. Falsters egnshistoriske arkiv.

tidligere korgitter, hvoraf topstykket stadig befinder sig i kirken, og tolder Casper Wichmand indirekte ved at have giftet sig med Karen Andersdatter, hvis navn findes på døbefonten, og af hvem der findes to epitafie-portrætter i skibets nordvestre hjørne. I forlængelse heraf kan vi afslutte denne præsentation i bevidstheden om, at begge de driftige herrer er blevet en fornem gravplads i kirkegulvet til del. Koblingen til kirken er en helt ny vinkling i formidlingen af de gamle huse.

Der er dog som påpeget fortsat ikke ført egentlige beviser for, at vi har udpeget bygherrerne bag museets to gamle hovedhuse. Men de profiler, som kan skimtes af de to tidligere ejere, synes dog at kvalificere budene. Selv om det skulle lykkes at bevise, at de var bygherrerne, ville det næppe betyde, at stedets navn blev ændret, hverken til Borgmestergården eller Toldergården!

Set i det lange perspektiv, fra midten af 1600-tallet til i dag, er ejendommens status jævnt faldende. Fra starten en fornem embedsmandsbolig for borgmester og ridefoged, tolder, kgl. vejer og vinhandler med en husfrue, der var datter af enkedronning Sofies livlæge, og som bl.a. havde været gift med den udvalgte prins Christians mundskænk.

I forbindelse med 300-års jubilæet den 15. juli i år, bød det nuværende værtspar på Restaurant Czarens Hus, Nelli og Alen Music, Nykøbings borgere indenfor til åben reception. Museet bidrog med udklædning i tidens dragter. Katha Qvist og Alen Music. Foto Hanne Christensen, 2016.

Bronzebusten af czar Peter den Store er udført af Yuri Orekhov i Moskva. Den blev skænket til museet af kunstnerens enke og i 1998 opstillet i museets gårdhave. Foto Hanne Christensen, 2016.

Efter disse fremtrædende skikkelser, følger en gradvis normalisering af livet på stedet. Iver Rosenfeldt var den første almindelige købmand – med eget sejlskib, som det var ret almindeligt før i tiden. Snart får han også gæstgiverbevillingen, som var forudsætningen for, at czar Peter kiggede indenfor, og endelig postbevillingen. De to følgende ejere har tilsyneladende også en blanding af bevillinger. Men fra slutningen af 1700-tallet og en tredjedel ind i 1800-tallet har stedet status som en god gammeldags, alsidig købmandsgård. Efter at parcellen ved denne tid splittes op, træder gæstgiveri og hotel- og restaurationsdrift i forgrunden, samtidig med at butikslokalet i Kragsnapps Hus lejes ud.

I 1923 stopper den naturlige udvikling på stedet brat, da bygningerne erhverves af museumsforeningen og Falsters Minder rykker ind. Udlejningen af butikslokalet i Kragsnapps Hus fortsætter som nævnt et halvt hundrede år som en nyttig indtægtskilde, mens restauranten lukkes i et kvart århundrede! I dag er det omvendt, udlejningsbutikkens lokale er inddraget i museumsdriften, mens museet sikrer forpagtning og derigennem drift af restauranten. Og som et musealt indslag flyttede "Den gamle købmandsbutik" for få år siden fra det lejede lokale i Langgade 9 ind i bygningen fra 1904 i Færgestræde. Så på sæt og vis er ringen sluttet.

Det er ovenfor antydet, at den velstående og foretagsomme Karen Andersdatter Skytte som supplement til donationerne til kirken måske også gerne ville sætte sig et verdsligt minde i byen med ægteparrets nybyggeri. Man kunne i så fald unde hende at have kunnet se ind i fremtiden og med fortrøstning lade czar Peter den Store udødeliggøre også dette sted for eftertiden. På trods af de interessante bygninger og foretagsomme bygherrer må det jo i sidste ende erkendes, at trumfkortet på stedet er og bliver Czar Peter!

Da Holger Drachmann i 1904 besøgte byen og restauranten og fornemmede den fordums storhed, satte han oplevelsen på vers, og lod poesien og ironien gå hånd i hånd.[72]

Ganske vist rev man Slottet ned –
i Danmark saalunde det gaar:
Det Gamle har lidet blivende Fred,
men "Det skæve Hjørne" det staar!

Her staar det – med Indskriftens Autoritet,
snørklet, forsiret, geweisst,
at "Ihre Czarische Maiestät
zu Moscovien hat hier gespeisst"

Hanne Christensen, cand. mag. fra Københavns Universitet med historie som hovedfag, tidl. museumsinspektør. Har primært arbejdet på Nationalmuseet, Aabenraa Museum og museerne på Lolland-Falster. Fra studentertiden haft fokus på bygningskultur, medvirket ved udarbejdelsen af registranter og udviklingen af SAVE-systemet samt kommuneatlasserne.

Kilder og litteratur:

Litteratur:

Danmarks Kirker. Bd. VIII, Maribo Amt, I, s. 206-41. Gad 1948 (DK Nykøbing Kirke).

Hansen, Peter Vemming og Liselotte Mygh (red.): Museet Falsters Minder 1913-1988 – Et kulturhistorisk museums udvikling i 75 år. Museet Falsters Minder 1988. (Falsters Minder 1988).

Hjelholt, Holger: Falsters Historie. Bd. I-II. Nykøbing F. 1934 og 1935 (Hjelholt 1934 og 1935).

Jensen, Arne Skafte: Den russiske forbindelse. Kulturmindeforeningen i Nykøbing og

Museum Lolland-Falster 2013 (Den russiske forbindelse 2013).
Jensen, Chr. Axel: Fra Bruskstilens og Jørgen Ringnis' Tid. *Lolland-Falsters Historiske Samfund*. Årbog 1937, s. 83-94 (Chr. Axel Jensen 1937).
Kappel, Jutta og Claudia Brink/dansk version Jørgen Hein og Peter Kristiansen: Tro – Styrke -Kærlighed. Danmark og Sachsen – ægteskaber, politiske og kulturelle forbindelser (1548-1709). Staatliche Kunstsammlungen Dresden/Rosenborg 2010 (Tro-Styrke-Kærlighed 2010).
Langberg, Harald: Danmarks Bygningskultur (1955). Bd. I. Genudgivet Aarhus 1978 (Langberg 1955/1978).
Lundqvist, Søren: Sidebygningen til Czarens Hus – Kragsnapps Hus, i: Peter Vemming Hansen og Liselotte Mygh (red.): *Museet Falsters Minder – Et kulturhistorisk Museums udvikling gennem 75 år,* s. 83-96. Museet Falsters Minder 1988 (Lundqvist 1988).
Mygh, Liselotte og Søren Lundqvist: Czarens Hus – museum og restauration. Museet Falsters Minder 1998 (Czarens Hus 1998).
Nørregård, Georg: Nykøbing på Falster gennem tiderne. Bd. I-II. Nykøbing F. 1977 og 1982 (Nørregård 1977 og 1982).
Registrering af bevaringsværdige bygninger og miljøer i Nykøbing F. Kulturmindeforeningen i Nykøbing Falster, u.å./1981 (Bevaringsværdige bygninger i Nykøbing).
Seidelin, Claus: Memoirer og breve. Claus Seidelins optegnelser om sit levned 1702-1782. København 1969 (Seidelin 1969).
Trap, J.P.: Danmark, Maribo amt. 5. udg. Gad 1955 (Trap 1955).
Vedsø, Mogens: "Kragsnapps Hus" – Et tilbageglimt i Nykøbings historie. *Lolland-Falsters Historiske Samfund*. Årbog 1986, s. 32-42 (Vedsø 1986).

Kilder:

Rigsarkivet (RA)

Rentekammeret:

Folketællinger:

Maribo Amt, Nykøbing Falster Købstad: 1787 og 1801.

Lolland Falsters Stiftamt:

Brandtaksationsforretninger over bygninger i amtets købstæder:

Nykøbing Falster Købstad 1761-1791(1801).

Nykøbing Falster Byfoged:

Auktionsprotokoller

F-1: 1690-1702. (1697 26/1).

F-3: 1730-1768. (1730 24/7, 14/8, 28/8).

Skifteprotokoller

M-4945: 1694-1701. (1696 5/12).

M-4950: 1756-1771. (1769 15/11).

Skøde- og panteprotokoller

M-13609: 1819 26/4 – 1835 23/3. (L. 1833 16/9; L. 1833 2/12).

M-59647: 1895 27/5 – 1897 13/12. (L. 1896 21/12).

Nykøbing Falster Rådstue:

Nykøbing Falster Købstads Branddirektorat:

Brandforsikringsprotokoller 1827-1876.

Nationalmuseets. 2. afdeling

Museumssag. Jounalnr. 259/99.

Chr. Axel Jensens rapport fra restaureringen.

Museum Lolland-Falster

Museumssag. Journalnr. MLF 00761. Heri div. materiale fra arbejdet med bygningernes vedligeholdelse og tilpasning til forskellig brug; bl.a. kopi af Chr. Axel Jensens rapport fra 1898 – inkl. afskrift af grundtaksten fra 1682.

Billedsamlingen

Falsters egnshistoriske arkiv

Wilhelm Paamejers udskriftshæfter (Paamejer). Især en lang række skattemandtal fra Nykøbing F.

Billedsamlingen

Peter Berings Tegnestue

Arkitekt H.C. Glahns tegningsarkiv

Tak for supplerende information til

Jens Christian Holst, Diplom Ingenieur, Bauforschung und Denkmalpflege, Hoisdorf, Sleswig-Holstein.

Søren Lundqvist, arkitekt m.a.a, Lundqvist Tegnestue ApS, Hillerød.

Noter:

1. Seidelin 1969. Omtalen af besøget er eksempelvis også gengivet i Czarens Hus 1998, s. 8, og i Den russiske forbindelse 2013, s. 37-8, ligesom den store plan bag besøget, generobringen af Skåne, Halland og Blekinge, her er ridset op, s. 39-40.
2. Siden har tre danske kongelige besøg fundet sted. Christian X, både som kronprins og konge, og senest af dronning Margrethe og prins Henrik i 1989. Og yderligere tre paneler har fundet deres plads på vinduespillerne i hjørnestuen.
3. Vedsø 1986, s. 32-42.
4. Leif Plith Lauritsen: Bøller, halve skibe og pirater fra Falster. *Lolland-Falsters Historiske Samfund*. Årbog 2014.
5. Skifteprotokol 1769 15/11.
6. En svineegel er det samme som en svinesti.
7. Nørregård 1982, s. 17.
8. Auktionsskøde, læst 16.9.1833.
9. Skøde, læst 2.12.1833.
10. Nykøbing Falster Rådstue. Brandforsikingsprotokol 1827-37, opslag 21.
11. Lundqvist 1988, s. 9.
12. Butiksfacaden fik i 1929 store butiksruder, men er ved restaureringen i midten af 1980'erne ført tilbage til situationen fra 1863. Søren Lundqvist 1988, s. 93.
13. H.C. Glahns arkiv.
14. Se eksempelvis Czarens Hus 1998, s. 17.
15. Smst., s. 26-7.
16. Falsters Minder 1988, Czarens Hus 1998 og Den russiske forbindelse 2013.
17. Søren Lundqvist 1988, s. 83-96. Søren Lundqvist har i flere omgange arbejdet med Czarens Hus, tidligst for Fredningsstyrelsen i 1981, og i de følgende år for museet. Undersøgelserne blev som nævnt bl.a. iværksat i forbindelse med museets plan om at inddrage det tidligere udlejede butikslokale til en ny hovedindgang med billetsalg og museumsbutik.
18. Allerede i 1898 havde Chr. Axel Jensen set den yderste nordlige ende af samme tømmerstykke – og tegnet mønstret af. Men han mente, at Kragsnapps Hus var nogle årtier yngre end Czarens Hus på grund af deres indbyrdes relation! Chr. Axel Jensens rapport fra 1898, s. 6.
19. Smst., s. 85, samt note 8, 9 og 10 om detaljer i tømmerkonstruktionen.
20. Smst., s. 88. Søren Lundqvist henfører opsætningen af gesimstagrenden og fjernelsen af de omtalte tagskægsknægte til en gennemgribende istandsættelse i sidste halvdel af 1700-tallet
21. Smst., s. 85 og 88, samt note 24 og 29.
22. Vandforsyningen stammede vist nok fra 1671, efter enkedronning Sophie Amalies tiltrædelse af sit livgeding i Nykøbing.
23. Smst., s. 86-87, note 15. Farveundersøgelsen blev foretaget i 1981 af Ole Alkærsig fra Nationalmuseet.
24. Chr. Axel Jensens rapport fra 1898, s. 6-7. Konklusionen lyder, at sidstnævnte bygning med andre ord allerede da har været skæv. Også en anden iagttagelse, den let fremspringende overgangsfod på Kragsnapps Hus, der stikker frem for stolpen ovenpå, har givet Chr. Axel Jensen hovedbrud. Da han er nået frem til den (ukorrekte) overbevisning, at Kragsnapps Hus er yngre end hjørnehuset, konstaterer han, at Det skæve hjørne allerede ved opførelsen af nabohuset, må have haft "noget af sin berømmelige egenskab".
25. Farveprøverne er taget af Jørgen Høj Madsen, Nationalmuseets Farvekonservering.
26. Lundqvist 1988, s. 86. En egentlig opmåling er der ikke gennemført, men Søren Lundqvist har opmålt et hovedspærfag i profil.
27. Nummereret I-VIII i retning fra syd mod nord.
28. Lundqvist 1988, s. 86.
29. I tagkonstruktionen på Lungholm fra 1639 understøtter skråstiverne kun "binderen".
30. Chr. Axel Jensens rapport fra 1898, s. 5.
31. Smst., s. 84, note 3. Udover Ritmestergården i Nykøbing, se nedenfor, henvises til andre eksempler: hjørneejendommen Tilegade/Præstestræde i Nakskov og Slotsgade 20 i Haderslev.
32. Bevaringsværdige bygninger i Nykøbing, s. 48. Dateret ca. 1620.

33. Smst., s. 48, Her oplyses ca. 1740; i btx. 1761 er sidehuset betegnet som nyt.
34. Langberg 1955/1978, s. 186-87. Her ses en tilsvarende udsmykning i en københavnerbygård fra 1648-51, Admiralgården.
35. H.C. Glahns arkiv.
36. Chr. Axel Jensens rapport fra 1898, s.12.
37. På bagvæggen i den bageste stue blev der ved fjernelsen af tapetet for nogle få år siden fundet malede, panelagtige dekorationer på den nederste del af væggen – ligeledes lidt ubehjælpsomme. Ovenover blev der yderligere afdækket nogle finere, spinkle rammedekorationer, der nu omkranser de to portrætter af kejser Alexander III og kejserinde Dagmar. Se Den russiske forbindelse, s. 58. Selve væggen her er dog først opført ved restaureringen i 1898.
38. MLF journalnr. 00671. Genpart. Dateret den 10. november 1898.
39. Bevaringsværdige bygninger i Nykøbing, s. 34. Der er ingen specifik kildehenvisning. Her nævnes også navnet Hasselbalch, et slægstnavn, som hans efterkommere tager.
40. Hjelholt 1934, s. 220f.
41. Trap 1955, s. 808f. Anlægget blev i henhold til murankre på en nu nedrevet lade opført i 1639.
42. Vedsø 1986, s. 35. Påpeger, at den tidligere bygning på grunden brændte.
43. Chr. Axel Jensen 1937, s. 88f.
44. Hjelholt 1934, s. 301f.
45. Jørgen Ringnis dør i 1642, og måske lukker hans værksted dermed ned?
46. Tro-Styrke-Kærlighed 2010, s. 163-68. En illustreret levnedsbeskrivelse om Magdalena Sibylla af Sachsen (1617-1668).
47. Hjelholt 1935, s. 19.
48. Chr. Axel Jensen 1937, s. 86ff.
49. Han havde forud haft samme privilegium i Nakskov.
50. DK Nykøbing kirke, s. 224.
51. Smst., s. 235f. Det ene signeret af maleren Bartholomæus Paproczky, som efter alt at dømme har malet dem begge.
52. Hjelholt 1935, s. 25.
53. Smst., s. 97.
54. Paamejer og Hjelholt 1935, s. 196. Budeskatten 1672, dvs. skat på tjenestefolk. Karen Andersdatter havde da 1 købsvend, 1 kældersvend, 1 gårdskarl og 2 tjenestepiger, mens Casper Wichmand kun havde 1 kælderdreng, 1 gårddreng og en kokkepige.
55. Hjelholt 1935, s. 187.
56. Smst., s. 198. Sønnerne må være Casper Wichmands fra et tidligere ægteskab.
57. Smst., s. 197. På samme tid, altså 1677, er ildstederne i ejendommen talt op: I den store stue 1 kakkelovn, i den lille 1 kakkelovn, 1 kølne og en bryggerkedel, 1 brændevinskedel og en bageovn, samt en skorsten i ammestuen.
58. Smst., s. 43.
59. Smst., s. 44f.
60. Smst., s. 191.
61. Smst., s. 308f.
62. Vi kender også de eksakte mål på broerne efter disse forbedringer: Færgebroen var 60 alen lang, 17 alen bred og med et brohoved på 13 alen. Bastebroen er lidt mindre, nemlig 50 alen lang, 15 alen bred og med et brohoved på 10 alen.
63. Chr. Axel Jensens rapport fra 1898, s. 1 og 6.
64. Skifteprotokol 1696 5/12.
65. Auktionsprotokol 1697 26/1.
66. Se note 1.
67. Paamejer.
68. Hjelholt 1935, s. 311.
69. Smst., s. 530.
70. Smst.
71. Czarens Hus 1998, s.14. En fyldig gennemgang af forløbet.
72. Czarens Hus 1998, s. 30f "Haabet i Nykøbing F" (alle vers).

Vejleby – en ensom kirke og en flyttet landsby

Kongen og handlens magt i middelalderen

Af Lars Ewald Jensen

Landsbyens forhold

Reformer af kommunegrænser, politikredse og skoledistrikter er hastigt gået hen over Danmark de sidste 10 år, ligesom lukninger i detailhandlen har efterladt mange landsbyer helt uden dagligvareforretning og selv større byer uden posthus. Ændringer i samfundets organisering, der også kan ses i landskabet, er ikke nye. En af de mest omfattende ændringer af bebyggelsen skete i ældre middelalder og kan endnu spores i mange danske landsbyer, bl.a. i Vejleby ved den inddæmmede Rødby Fjord. Vejlebys udvikling i middelalderen vil blive skitseret og brugt som eksempel på den betydning, dannelsen af en central kongemagt fik for folk – selv langt ude på landet.

I oldtiden og helt ind i 1100-tallet var ætten og netværket den centrale organisationsstruktur i samfundet.[1] I anden halvdel af 1100-tallet og de næste 100 år gennemførte en styrket kongemagt og kirken reformer,

Vejleby Kirke set fra nord og helt alene i landskabet. Foto: Lars Ewald Jensen.

Figur 1: Oversigtskort over den sydlige del af Vejleby sogn. Med gråt er indsat gamle matrikler fra ca. 1800, med stiplet oval det område, hvori den nedlagte landsby Pallerup sandsynligvis lå og endelig med sort optrukket linje placeringen af udsnittet af original-1 kortets fremstilling af Vejleby kirke. Copyright: Styrelsen for Dataforsyning og Effektivisering og forfatteren.

som kom til at sætte sig spor overalt i samfundet. Reformerne var så gennemgribende, at de afsatte sig spor overalt i landskabet, der kan ses endnu i dag. Adskillelsen af Vejleby og Vejleby kirke er et af dem!

Vejlebys udvikling

Vejleby nævnes første gang i 1333 og forekommer herefter ofte i de skriftlige kilder, men landsbyens navn fortæller, at den er ældre. Det er ikke usædvanligt, at der går flere hundrede år fra anlæggelsen af en landsby, og indtil den nævnes første gang i de skriftlige kilder. Der var ikke mange skriftkyndige i middelalderen, som kunne udfærdige dokumenter. Mange skriftlige kilder er gået tabt i brand, krig og almindelig oprydning. Endelsen –by i stednavnet kan dateres til vikingetiden, formodentlig 900- eller 1000-årene, men landsbyen kan være endnu ældre. Nye undersøgelser af arkæologiske fund på Fyn viser nemlig, at landsbyerne kan være betydeligt ældre, end navnene antyder.[2]

I oldtiden flyttede landsbyerne rundt i landskabet, men fra middelalderen lå de fast, og kirken blev som regel bygget i sognets største landsby, men især på Lolland og Falster er der mange steder, hvor kirken ligger alene, fordi landsbyen er flyttet efter middelalderens begyndelse.[3] Vi ved, at Vejleby oprindeligt har ligget ved kirken i det sydøstlige hjørne af sognet. Det afsløres af stednavnet 'Vejleby', da forleddet Vejle- betyder vadested. Der er ikke noget vadested ved landsbyens nuværende placering, men sognekirken ligger lige nordøst for vadestedet over åen, der fra Tirsted kirke i øst løber til Vejleby kirke og har haft udløb i den nu inddæmmede Rødby Fjord, se figur 1.

I 1844 kortlagde man jordens kvalitet, kaldet bonitet, i alle danske sogne. Jorden ved kirken havde en bedre kvalitet end det meste jord i sognet, hvilket indikerer, at der har været bebyggelse på stedet. Jordens dyrkningsværdi er ikke opstået tilfældigt, men er i forbavsende høj grad et resultat af menneskets aktiviteter igennem århundreder.[4] Primært gødskning har i et par årtusinder tilført næringsstoffer, og det kan ses, hvis man kortlægger jordens bonitet i et område. Før maskiniseringen af landbruget blev gødskningen foretaget manuelt fra vogn, og det var både dyrenes efterladenskaber og almindeligt husholdningsaffald, som blev kørt på markerne. Nok blev gødningen spredt på markerne, men bestemt ikke ligeligt. Årtusinders udkørsel af gødning tæt på gårdene betyder, at kortlægger man jordens bonitet, er den næsten altid størst tæt på landsbyen og falder jævnt ud imod ejerlavets grænser. Det, man kan kalde 'dovenskabsfaktoren', har altså sammen med de naturlige forudsætninger givet en ujævn fordeling af jordens kvalitet. Det er heldigt, fordi en markant højere bonitet på nogle få marker omgivet af dårlig jord indikerer, at der tidligere har ligget en bebyggelse på det sted, se figur 2. Endelig støtter arkæologiske kilder, at der har været bebyggelse ved kirken.[5]

Vejleby i vikingetiden: Landsby, kirke og anløbsplads ved Rødby Fjord

Vejleby er altså senest opført i vikingetiden ved vadestedet over åen, der løber fra Tirsted kirke og ud i Rødby Fjord. Vejleby var endnu ikke flyttet, da kirken blev bygget i ældre middelalder, formodentlig sent i 1100- eller begyndelsen af 1200-tallet.

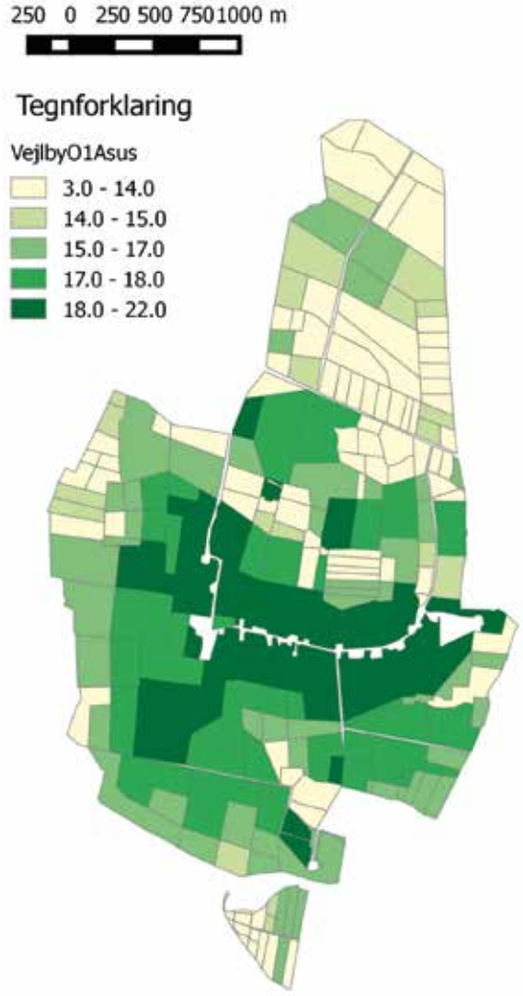

Figur 2: Jordens dyrkningsværdi omkring 1844. Mørkere farve er lig med høj værdi, der er størst ved gårdene i selve Vejleby, omkring kirken og i et område nord for Vejleby. På det indsatte original-1 kort på figur 1 kan man se navnet 'Præste Thorpe' ved kirken, hvilket sammen med jordkvaliteten ved kirken viser, at der har været bebyggelse på stedet. Ligeledes indikerer den gode jord nord for Vejleby, at den nedlagte by Pallerup, nok har ligget nord-nordvest for Vejlebys nuværende placering. Copyright: forfatteren og Styrelsen for Dataforsyning og Effektivisering.

Vejleby kirke set fra syd. Foto: Lars Ewald Jensen.

Med placeringen i bunden af den beskyttede Rødby Fjord ved vadestedet er det naturligt at opfatte stedet som en af de mange anløbspladser, som findes fra sen jernalder og vikingetid.[6] Handlen og kontakter med landene omkring Østersøen blomstrede i vikingetiden og blev intensiveret i ældre middelalder. Hvorfor så flytte landsbyen ind midt i sognet?

For at svare på spørgsmålet er det nødvendigt at løfte blikket og se på hele samfundets udvikling i vikingetid og ældre middelalder. Vikingetiden var præget af en aktiv ånd, som medførte både plyndringer, handel og en ambitiøs udenrigspolitik, men også kampe med tyske og vendiske naboer samt mange interne magtopgør iblandt de ledende slægter i det senere danske rige. Med Knud den Stores erobring af store dele af England fik kongemagten et grundigt kendskab til en anderledes og mere organiseret magtstruktur og bragte bl.a. en organiseret produktion af mønter til Danmark.[7] Hans nevø, Svend Estridsen, fortsatte reformerne af den danske forvaltning, og dennes søn, Erik Ejegod, fik etableret et ærkebispesæde i Danmark i 1104, netop i Danmarks tidligste middelalder. Imidlertid blussede kampen om kongemagten op i 1131, og først med Valdemar den Store, som blodigt vandt kongemagten i 1157, blev det danske riget samlet under en stærk kongemagt, som kunne sikre kronens styrke med en effektiv administration.

Vejleby har med sin placering ved Rødby Fjord i vikingetiden haft let adgang til Østersøen og kort til handelsbyen i Hedeby, der fungerede som en 'port' imellem Vesteuropa og østersøområdet. Vejleby har i lighed med andre bebyggelser ved kysten været udsat for sørøveres angreb, men Rødby Fjord har fungeret som en gigantisk naturhavn, hvortil adgangen tilmed var reguleret! Ved Hominde har undersøgelser foretaget af Nationalmuseet siden 1933 vist, at der er rester af en 200 m lang og op til 10 m bred sejlspærring, som har lukket den midterste indsejling til fjorden.[8] Spærringens ældste kulstof 14-datering ligger mellem 900 og 1020 og de yngste mellem 1320 og 1430. Spærringen er blevet vedligeholdt og udbygget mindst fem gange i perioden. Besejlingen af fjorden har altså være reguleret allerede fra midt i vikingetiden, hvilket ikke er mærkeligt, når periodens hyppige voldsudøvelse tages i betragtning. Svend Estridsen, der regerede fra 1047 til 1074, lod den kristne vendiske fyrste Godskalk ægte sin datter Sigrid, hvilket dog næppe bragte megen fred til regionen. Godskalk lagde sig nemlig ud med flere andre vendiske stammer – formodentlig over religionsspørgsmål – og blev dræbt i 1066, hvilket sandsynligvis intensiverede de vendiske angreb på Danmark.[9] Den uro, der opstår om den danske kongemagt i 1131, har givet venderne endnu mere frit spil i Østersøen end tidligere, og spærringen ved Hominde er da også udbygget med store stammer i 1139-40.[10]

Spørgsmålet er, hvor stærkt påvirket den formodede anløbsplads ved Vejleby kirke blev af hændelserne. Det har sandsynligvis været attraktivt at handle med Hedeby og dens afløser i Slesvig, for selvom det måtte være farefuldt at krydse Østersøen, har varerne kunnet prissættes væsentligt højere end i fredstid. Anløbspladsen selv har ligget beskyttet mod mere tilfældige overfald af pirater i den inderste del af fjorden. Endelig har Lolland været en grænseregion, som til en vis grad nok har forstået at tilpasse sig. Omkring år 1150 er det sandsynligt, at man på Lolland betalte skat til venderne,[11] men om dette skatteforhold afspejler vendisk besættelse eller lollandsk tilpasning er vanskeligt at sige. Anløbspladsen ved Vejleby kirke har måske nærmest nydt godt af den megen uro ved at få lov til at passe sig selv og fungere som udskibningssted for de lokale råvarer og indføre fremmede varer uden meget kontrol. Mange anløbspladser forlades ved overgangen mellem vikingetid og middelalder,[12] men anløbspladsen ved Vejleby fortsætter noget ind i middelalderen. Alene det forhold, at der bygges en romansk stenkirke fra ældre middelalder, peger i retning af, at Vejleby fortsatte sit liv i nogenlunde fred og ro for kongemagten. Det skulle dog snart få en ende.

En styrket kongemagt

Allerede tidligt i vikingetiden opstår de første byer, Ribe og Hedeby, som centrum for handel med især Vesteuropa. Der kom flere bysamfund til i den sidste del af vikingetiden, men alligevel er der kun ca. 20 byer i riget i 1070, kun fire år før Svend Estridsens død.[13] Opvæksten af nye byer tager til i 1100- og 1200-tallet, og de ældste byer synes at være planlagt af kronen på en gang ud fra kongens ønske om kontrol med handlen og kirkens behov for at etablere sig i administrative centre.[14] Senere bliver byerne anlagt efter behovet for udskibning af oplandets landbrugsprodukter over havet og som det lokale handelscentrum.[15]

Allerede Knud den Store og Svend Estridsen havde som nævnt indført bl.a. møntproduktion og administration fra de danske områder i England, og anvendelsen af mønter var øget markant.[16] Kirken havde siden vikingetidens afslutning sidst i 1000-tallet øget sin indflydelse i Danmark og havde etableret både bispestole og klostre i riget. Kirken kom med et velfungerende administrationsapparat, som smittede af på kronens administration, og mulighederne for handel blev styrket.[17] Skiftende konger fik udviklet en stadig bedre administration og kontrol med byerne, men riget var præget af kamp om kongemagten og kronens beføjelser i den sidste del af vikingetiden og den tidlige middelalder.

Magtkampene om den danske krone får en brat afslutning i 1157, da Valdemar den Store besejrer Svend III på Grathe Hede ved Viborg. Denne sejr betød, at kongemagten nu fuldt ud kunne koncentrere sig om at udvikle landets forsvar og infrastruktur, herunder handelssystemet. Samlet set blev handlen styrket i tiden fra Svend

Estridsens død i 1074 til Valdemar den Stores magtovertagelse i 1157. I sine første regeringsår udbyggede Valdemar den Store forsvaret af riget med flere store borge og indtog i 1169 Rygen. Det blev starten på en ekspansiv politik i Østersøen, hvor også den spirende storby Lybæk var under kontrol af sønnesønnen Valdemar Sejr fra 1202 til 1226. Det danske rige kom i perioden til at beherske så godt som hele strækningen fra Hamborg til Estland. Det blev imidlertid den saksiske fyrst Henrik for meget, hvorfor han bortførte både kongen og tronarvingen i 1226. Valdemar Sejr måtte afstå de danske besiddelser, bortset fra Rygen, hvilket åbnede for, at Lybæk fik frihed direkte under den tyske kejser og voksede sig til en sand metropol i Østersøen med ca. 25.000 indbyggere.[18] De største danske byer har til sammenligning kun været ca. 1/5 deraf. Med Lybæk lige på den anden side af Østersøen og betydeligt bedre forhold for handel indenfor det danske rige kunne man tro, at Vejleby fik gode muligheder for at afsætte sine landbrugsprodukter til den højst bydende.

Kongemagt og handel

Der var imidlertid mange forhindringer for den frie handel. Skiftende konger ønskede en bedre inddrivelse af skat og told for at sikre kronens finanser. De tidlige byer var centrale for en effektivisering af inddrivelsen af told.

Hvem der anlagde byerne, og hvorfor, er omdiskuteret, men kronen har stået bag anlæggelsen af et mindre antal byer. De tidlige byer opstod primært som kontaktpunkt mellem transport over land og vand. Teknologisk blev vikingetidens fladbundede og fleksible fartøjer, som kunne anløbe en flad strand, erstattet af den tyske skibstype, koggen, som krævede havneanlæg. Det vil imidlertid være forkert at overse den interesse, kongemagten havde i bysamfundene som administrations- og handelscentre. Kongen skabte sikkerhed for købmændene i byerne og sikrede kronen indflydelse og indtægter via told. Den ældste danske købstadslovgivning er Slesvigs Stadsret, givet af Svend Grathe omkring 1150, men først nedskrevet omkring år 1200.[19] Købstadsretterne er udformet forskelligt, men fælles er, at de sikrede indbyggerne og fremmede handlende rettigheder og regulerede betalingen af afgifter.

Hele udviklingen af købstadssystemet var i bund og grund en centralisering af handlen i regionale bycentre og en effektivisering af kongens indtægter og administration. Små anløbspladser som Vejleby blev taberne i den udvikling.

Anløbspladsen og landsbyen ved Vejleby i et centralt styret landskab

Vejleby kunne måske have udviklet sig til en købstad, men som for de fleste anløbspladser skete det ikke. Med flytningen af landsbyen til sognets centrale del valgte man at lægge vægten på landbruget. Hvorfor man traf dette valg, kan ikke entydigt afgøres, men ind- og udførelse af produkter over anløbspladsen var nok mest til eget behov. En medvirkende grund kan også være besejlingsforholdene. I dag ved vi ikke, om større skibe kunne gå så dybt ind i fjorden, men kongemagtens regulering af aktiviteterne i landskabet ramte ikke kun byerne. Kronen havde også krav til den langt overvejende del af befolkningen, som levede af landbruget. Kongemagten havde, i hvert fald fra tidlig vikingetid, indkrævet skatter af landbefolkningen.[20] Ser man på fordelingen i landskabet af bebyggelsen fra ældre jernalder, synes de gamle landsbyer generelt at holde sig indenfor et 'oprindeligt' ejerlav. Skiftende konger havde helt fra slutningen af vikingetiden forsøgt at hævde ejendomsret til den skov, som var 'alminding', dvs. i fælles eje.[21] Om der

Vejleby kirke og pladsen foran, set fra nordvest. Umiddelbart bag rækken af træer til højre for kirken ligger åen og vadestedet. Foto: Lars Ewald Jensen

udelukkende var tale om skovområder eller om al udyrket jord, er uklart.[22] Kravet synes at være endeligt gennemtrumfet med Jyske Lov i 1241, men kravet mødte længe modstand, og i den lidt ældre Skånske Lov er det ligefrem understreget, at almindingen tilhører bønderne, og at der var tale om et retskrav af høj alder.[23] Kronens krav har nok kunnet sætte skub i udflytningen af mindre landsbyer i såkaldte torper.[24] Muligvis havde kongen også ejerskab over de nyetablerede torper på tidligere fællesjord,[25] men kongen kan også have etableret torper i uopdyrkede områder for at underbygge sit krav. Udviklingen blev samtidig befordret af en befolkningstilvækst og muligvis af nye dyrkningsmetoder, men et indlysende modtræk til at miste jord til kronen måtte være at etablere nye bebyggelser på den jord, som før havde været i fælleseje. Ifølge Valdemars Sjællandske Lov fra perioden 1150-1200 kunne man vinde hævd på jord, når man uden protester havde haft det i besiddelse i tre vintre.[26] De nyetablerede torper havde altså, i hvert fald i det sjællandske område, og måske også i Skåne, et retskrav, hvis de kunne holde stand længe nok!

Betydningen for Vejleby af kongens skatteopkrævning og jordkrav må ikke undervurderes. Landsbyen har i midten af 1100-tallet sandsynligvis været under markant vendisk indflydelse, hvor skatteinddrivelsen formodentlig har været anderledes end under den danske krone. Lolland var i anden halvdel af 1100-tallet et len under Knud Pritzlavsen, en søn af den vendiske fyrste Pritzlav og Cathrine, søster til Val-

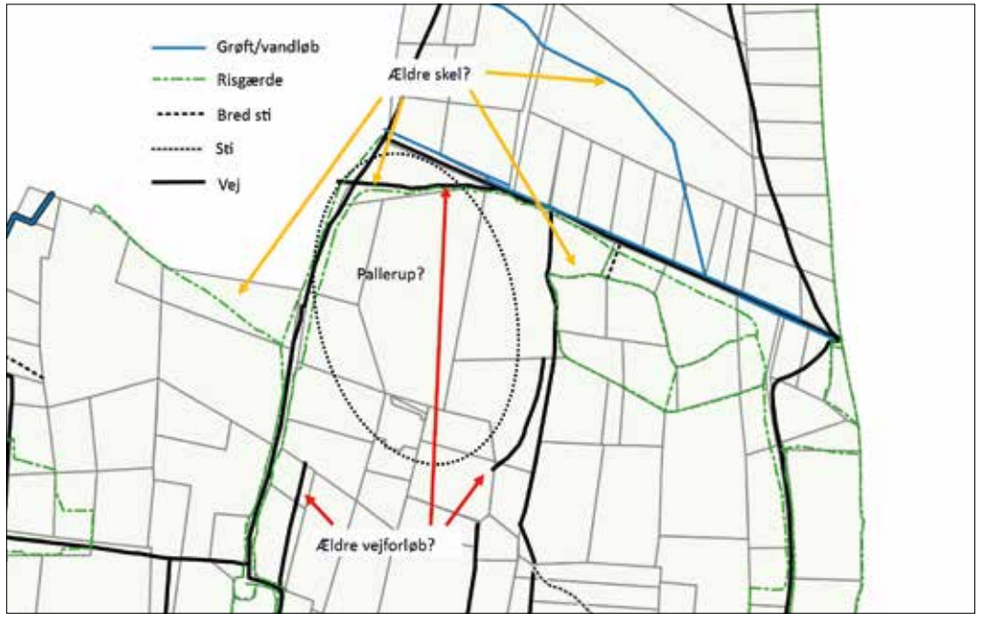

Figur 3: Ældre og uregelmæssige forløb af risgærder og veje på original-1 kortet fra omkring 1800 tallet er sandsynligvis rester af gamle skel og veje, som har omgivet landsbyen Pallerup. Vandløbet i nord er Ågeby Å, som kan have været en nordlig afgrænsning af Pallerup bymark.

demar den Store. Med en vendisk skatteopkrævning på Lolland omkring 1150, før Knud Pritzlavsen modtager lenet, og derefter flere tiår med Pritzlavsen som lensherre, er det muligt, at administrationssystemet og skatteinddrivelsen ikke fulgte det øvrige Danmark. Pritzlavsen tilhørte ganske vist kongens inderkreds, men de vendiske stednavne og det lidt ældre skibsværft med klare vendiske træk fra Fribrødre Å[27]viser, at den vendiske indflydelse på Lolland-Falster har været langvarig og en del af hverdagen. Det er sandsynligt, at Pritzlavsen og kongen har set en fordel i at have ledende vendiske slægter knyttet til sig ved besiddelser i Pritzlavsens len. Under de givne politiske forhold har den lille anløbsplads nok fået lov til at være i funktion i længere tid end i områder under fuld kontrol af kongemagten. I hvert fald længe nok til at landsbyen blev flyttet en sidste gang, efter at kirken var bygget, dvs. tidligst omkring år 1200 og måske endda længe efter.

I længden kom kronens krav om, at alt land, der ikke tilhører nogen, tilhører kongen, dog også til Lolland. Et naturligt modtræk ville være at anlægge bebyggelse på de arealer i nærheden af landsbyerne, som ikke havde nogen entydig ejer. Vi ved, at der fra Vejleby blev udflyttet en torp med navnet 'Pallerup'. Den kendes fra et marknavn, Pallerups Tofte, i en markbog fra 1682. Første skriftlige belæg for Pallerup er i Ellen Gøyes jordebog fra 1387, og det fremgår af de skriftlige kilder, at Pallerup må have ligget nord for Vejleby, men præcist hvor vides ikke.[28] På figur 2 kan der ses et område nord for Vejleby med høj bonitering, og det er nærliggende, at den viser Pallerups placering. Der er fra Vejleby flere nordgående veje, hvoraf nogle kan opfattes som rester af et ældre vejsystem med forbindelse til den nedlagte Pallerup, se figur 3. Samlet set er der flere indikationer for, at stedet virkelig viser Pallerups placering i landskabet. Pallerup er lagt meget tæt på det skov- og moseareal, som er gengivet i den nordlige del af ejerlavet på original-1 kortet fra ca. år 1800. I tre ud af fire naboejerlav til den nordlige del af Vejleby viser original 1 kortene, at der har været skov- og græsningsarealer ind mod Vejlebys nordlige skov- og moseareal. Kun imod øst på hovedgården Kristianssæde har der været ryddet helt op til Vejlebys ejerlav, hvorimod der i Opager Bys ejerlav er gengivet et en forkortelse for et stednavn, 'W.bye Hestehaufe', som givetvis skal oversættes til Vejlebys Hestehave. Det indikerer, at arealet engang før 1800 har tilhørt Vejleby, og at det har været et areal i fælleseje. Selvom der er ca. 700 år mellem etableringen af Pallerup og tegningen af original-1 kortet, er det nærliggende at se placeringen af Pallerup som et forsøg på at etablere torpen på god jord så tæt på de fælles græsningsarealers dårligere jord som overhovedet muligt. Det er sandsynligt, at moderbyen, Vejleby, har søgt at understrege ejendomsretten til ejerlavets nordlige fællesområder. Det udelukker ikke, at andre kræfter såsom ændrede dyrkningsmetoder og øget befolkning også har skubbet udviklingen i samme retning. Når Pallerup nok lå så tæt på Vejlebys nuværende placering, som det fremgår af figur 1, er en sandsynlig forklaring, at Pallerup er etableret, før Vejleby flyttede væk fra kirken. Hvis den antagelse er korrekt, er det nærliggende at tro, at man har forsøgt at fastholde landsbyens tilknytning til kirken og den lille anløbsplads.

Bebyggelsen på den nordtyske kyst og den begyndende opbygning af hansestæderne, især Lybæk, har givet så attraktive muligheder for handel, at det har været svært for Vejlebys indbyggere ikke at udnytte mulighederne. Kronen har imidlertid modarbejdet handlen over de små anløbspladser og havne. Det er uklart, om der allerede i højmiddelalderen var formelle krav om, at købstædernes opland var tvunget til at sælge sine varer på torvet i en bestemt by, men kravet fremsættes med stærk stigende kraft i senmiddelalderen.[29] Selvom der muligvis ikke har været en direkte tvang for bønderne til at afsætte deres varer i en bestemt by, så var der en meget fint afstemt geografisk fordeling af byerne, så oplandet var delt omtrent ligeligt imellem dem.[30] Samtidig ophører aktiviteten på de fleste anløbspladser fra vikingetiden, hvilket taler for, at kronen har styret eller påvirket anlæggelsen af nye byer ret detaljeret og samtidig fået nedlagt anløbspladserne. Til trods for at mange anløbspladser nedlægges senest i ældre middelalder, og handlen udenom byerne med tiden blev kriminel, ophørte trafikken ikke fuldstændigt. Det ses af mange gentagne indskærpelser af købstædernes rettigheder, hvor handel over ulovlige havne blev forbudt.[31] Når kongemagten har set sig nødsaget til at forbyde handel via *ulovlige* havne er det et udtryk for, at smugleriet har haft et betydeligt omfang. Kongen har haft et stærkt incitament til at gennemtrumfe en stærk stilling for købstæderne, for derved at sikre kronen indtægter til den voksende administration og militære forpligtigelser.

Da bebyggelsen ved Vejleby kirke engang efter kirkens anlæggelse bliver flyttet ind i den centrale del af sognet, har landsbybeboerne sandsynligvis ikke haft noget valg. Man kan se for sig, at kongens foged møder op med et krav til landsbyens ting om at flytte landsbyen og stoppe aktiviteterne på handelspladsen. Måske har han endda truet dem med, at jorden mellem kirken i syd og Pallerup i nord vist ikke tilhør-

te nogen og derfor måtte tilhøre kongen? Alligevel har bønderne på Lolland været bedre stillet, når det gjaldt egen handel med fremmede købmænd eller sejlads til fremmede købstæder. Skiftende konger forsøgte at regulere handlen, men gamle rettigheder og nærheden til Nordtyskland gjorde det svært.[32] De tætte relationer til Østersøens sydkyst bestod stadig, og mange kombinerede landbrug og fiskeri og ejede derfor skib. Kronen og købstæderne måtte gå på kompromis helt op til moderne tid og give de sejlende bønder visse indrømmelser. Alternativet var et omfattende smugleri og unddragelse af told. Af to onder foretrak man at give visse indrømmelser for dog at have en vis kontrol over aktiviteterne.

Afslutning

Det danske landskab rummer spor af uendeligt mange historier. Moderne byudvikling, trafikanlæg og landbrug sletter hastigt gamle markskel, bygninger og landskabstyper, men bevæger man sig lidt væk fra de store bycentre er vort kulturlandskab endnu præget af den udvikling, som var moderne – i middelalderen!

Lars Ewald Jensen, 50 år, mag. art. i forhistorisk arkæologi, mangeårig museumsinspektør og nu konsulent i arkæologi. Har arbejdet med middelalderens landbebyggelse på Fyn og er specialist i gamle kort og landskabsarkæologi. Bosiddende på Lolland.

Noter:

1. Hermanson 2004
2. Museumsinspektør Jesper Hansen, pers. medd.
3. Se Porsmose 1987 & Pedersen 1989 & Jensen 2007 samt Jensen 2015.
4. Fabech m.fl. 2002.
5. http://www.kulturarv.dk/fundogfortidsminder/Kort/, (17. juli 2016).
6. Ulriksen 1998, s. 182.
7. Venge, M., 2002, s. 26.
8. Nørgaard Jørgensen, 2002, s. 138.
9. Roesdal, 2010, s. 417f.
10. Nørgård Jørgensen 2002, s. 138f.
11. Venge, M., 2002, s. 19.
12. Ulriksen 1998, s. 227.
13. Bitsch Christensen 2004, s. 20.
14. Ulriksen 1998, s 139; Carelli, 2001; Madsen, 2002; Paludan, 1995.
15. Bill, 1999.
16. Carelli, P., 2001, s. 196ff.
17. Grassmann, 2008, s, 95f.
18. Grassmann, 2008,109ff.
19. Fenge, 2002, s. 251.
20. Venge, 2002, s. 46.
21. Hoff, 1997, s. 258ff.
22. Hoff, 1997, s. 128f.
23. Hoff, 1997, s. 128 & 256ff.
24. Jensen, 2007, s. 236f & Jensen 2015, s. 42. For diskussion se også Holm, 2011.
25. Holm, 2011, s. 15.
26. *Valdemars Sjællandske Lov,* ældre redaktion, kapitel. 204 og s.260 i Hoff., 1997.
27. Skamby Madsen 1989.
28. Danmarks Stednavne.
29. Poulsen 1994, s. 212.
30. Lorenzen 1947, s. 47 & Bitsch Christensen, 2005.
31. Se eksempelvis Bitsch Christensen, 2005, s, 85.
32. Bitsch Christensen, S., 2005, s. 107ff.

Tre Nakskov-historier

Nyt om gammelt fra Sankt Nikolai Kirke

Af Thomas W. Lassen

Til de berømteste historier fra den svenske belejring af Nakskov i 1659 hører beretningen om et bombardement, hvor kirken og kirkegængerne var udsat for stor fare. Søndagen den 19. juni var kirken som sædvanlig fyldt til sidste plads. Der skulle være både altergang og barnedåb, og der var indtegnet ikke mindre end 130 altergæster, og 7 børn skulle holdes over dåben. Sognepræst Laurids Mortensen Vidsted stod foran alteret, og kapellan Niels Pedersen Saxtrup sad i sin stol i koret.

Just som menigheden istemte salmen "Nu bede vi den Helligånd", lød et forfærdeligt brag: En bombe gik gennem korhvælvingen, lige forbi præstens hoved og ned på en ligsten, der blev knust. Præsten blev let såret i hovedet og på armen af de nedfaldne kalk- og stenstumper, og en ung pige blev såret af den sprængte ligsten. Alle styrtede ud af kirken.

Kapellanen Niels Saxtrup dukkede sig i sin skræk ned i kapellanstolen. Da han hørte braget af bombens fald mod ligstenen, troede han, det hele var overstået, og rejste sig og løb efter de andre ud af kirken. I det samme sprang bomben med et brag og knuste kapellanstolen, hvor Saxtrup lige havde siddet; stumperne fløj ham om ørerne, men uden at såre ham. Kirkens hvælvinger blev skadet, og den ene alterstage, alterkalken og disken blev stærkt ramponeret af granatstumperne. Også den nyanskaffede store altertavle blev skamferet og måtte repareres. Heldigvis kom ingen mennesker til skade udover dem med de nævnte ubetydelige sår og skrammer.

I det følgende skal berettes om tre tilfælde, hvor nylæsning af de historiske kilder og nyt syn på de bevarede ting i kirken har ført til spændende nyopdagelser, som på forunderlig vis bindes sammen af historien om bomben i kirken. Det drejer sig om den genfundne gravsten for præsten Anders Pedersen Perlestikker fra begyndelsen af 1600-tallet og om ophavsmanden til det store portrætmaleri af provst Laurids Mortensen Vidsted fra midten af århundredet. Det drejer sig desuden om bomben, der stadig er bevaret i kirken, om samtidens beskrivelse heraf og ikke mindst om det helt særlige fodstykke, som bomben er opstillet på. Indledningsvis skal dog kort berettes om baggrunden for vores viden om den skæbnesvangre dag under Nakskovs belejring.

Præsten Saxtrups beretning

Hovedkilden til den svenske belejringshistorie i 1659 er Niels Pedersen Saxtrups rimede beretning, som blev udgivet på tryk i 1775 i Poul Rogerts *Tvende Stykker af den*

Niels Pedersen Saxtrup (d. 1686), sognekapellan i Nakskov og sognepræst i Lille Løjtofte. Portrætmaleri i Nakskov Skt. Nikolai kirke, formentlig udført i 1677, kunstner ukendt. Foto: TWL.

Danske Krigs-Historie, hvor den indgår med selvstændigt titelblad: *Kort og Sandfærdig Beskrivelse over den Beleiring, som Nachskou i 13 Uger udstod af de Svenske i Aaret 1659*. Følgende er desuden oplyst om forfatteren og udgivelsen: *Riimviis forfattet af Niels Saxtrup, daværende residerende Kapellan til Nachskous og Sogne-Præst til Lille Løytofte Menigheder; og siden med Anmerkninger forsynet af Poul Rogert, fordum Sogne-Præst for Øtterslev Menighed i Lolland.*

I den originale udgivelse er versene nummererede, og der er hele udgaven igennem, som anført, tilføjet udførlige noter af Poul Rogert, ligesom det formentlig er Rogert, der til vejledning for læseren har forsynet beretningen med datoer for det passerede i marginen, så det er til at følge med i den fremadskridende beretning. En mere nutidig udgave af Saxtrups beretning findes fra 1959 i anledning af 300-året for Nakskovs belejring.[1] I denne udgave er versenes numre ikke med, og Rogerts noter er kun oplyst i et yderst begrænset udvalg.

Den originale udgave af Saxtrups rimede *Beskrivelse* omfatter i alt 183 firelinjede vers, i udgivelsens format svarende til 30 'normalsider'. Hertil kommer Rogerts omfattende noter og kommentarer, der tilsammen ville fylde mindst 50 sider i samme format, trykt med helt lille *petit* skrift. Disse 'anmærkninger', som de kaldes, giver en lang række realoplysninger og værdifulde supplementer til historien, og der kan ikke nok som gøres opmærksom på disse noter til Saxtrups beretning, som vil være uomgængelige, for den der vil gå yderligere i dybden med beretningen om den svenske belejring i forårsmånederne 1659.[2] Poul Rogert, der døde tidligt i 1749, var sognepræst i Utterslev ('Øtterslev' på titelbladet) og var ved siden af sin præstegerning en overmåde flittig og ivrig samler af allehånde historiske, topografiske og personalhistoriske efterretninger, især vedrørende Lolland. Hovedparten af hans historisk værdifulde samlinger findes bevaret i et stort håndskrift i Det kongelige Bibliotek. Som det fremgår, er udgivelsen af *Tvende Stykker* sket et kvart århundrede efter Rogerts død. Hvem der har stået bag den konkrete udgivelse i 1775 er ikke fuldt opklaret, bortset fra boghandlerens navn på titelbladet: Johan Boppenhausen, der ligeledes bekostede trykningen.

Hovedstykket i Saxtrups øjenvidneskildring om granaten, som slog ned i kirken midt under søndagsgudstjenesten 19. juni 1659, er versene 95 til 123, hvor Saxtrup i digterisk form gennemgår dagens dramatiske begivenheder. [3] Søndagen var kirkeårets 3. søndag efter Trinitatis, og den svenske belejring havde stået på i flere uger, siden begyndelsen af maj måned. Byens indbyggere søgte sammen i kirken og opfattede vel også kirken som det sikreste opholdssted i situationen, skønt en del af fæstningsbyens krudtreserver var oplagret i krypten under koret i kirken, og skønt kirketårnet jo var et synligt sigtemål for den gentagne, fjendtlige beskydning af byen.[4]

Forfatteren til beretningen er præsten Niels Pedersen Saxtrup (c. 1624-1686), der på dette tidspunkt var såkaldt residerende kapellan og præst ved Nakskov kirke. Saxtrup var kommet til Nakskov nogle få år forinden, i 1655, som personlig kapellan og hjælpepræst for sognepræsten Laurids Mortensens Vidsted, men var nu overgået til et egentligt præsteembede. Den digteriske beskrivelse af byens belejring, og ikke mindst begivenhederne den 19. juni, vidner om de stærke indtryk, som de voldsomme begivenheder havde gjort på Niels Saxtrup. Han var nær blevet dræbt ved bombardementet, hvilket også retfærdiggør hans udmaling og detaljerede beskrivelse af den pågældende dags hændelse, der, bør det erindres, blot er en af de mange dramatiske begivenheder, som byen oplevede under svenskernes belejring.

Laurids Mortensen Vidsted har i sin tid også forfattet en beskrivelse af belejringen af Nakskov, men den eksisterer ikke længere. Den fandtes som manuskript i Peder Resens store bibliotek, som i 1685 blev foræret til Universitetsbiblioteket i København. Sammen med adskillige uvurderlige skatte gik hele dette bibliotek op i luer ved Københavns brand 1728. Titlen på Vidsteds manuskript kendes i dag kun fra Resens egenhændigt udfærdigede bibliotekskatalog. Beretningen havde titlen "Relation om Nagskovs Beleirings Accord oc Opgiffuelse 1658", og har vel bl.a. indeholdt en redegørelse for Vidsteds egen indsats i forhandlingerne med svenskerne.

Udsnit af stenepitafium i Nakskov kirke for Niels Saxtrup, udført 1677, med tidstypisk indskrift om embeder og rettighed til begravelsessted i kirken. Nederst oplyses hans alder, ætatis suæ, 53 år. Foto: TWL.

Som sognekapellan i Nakskov var Saxtrup samtidig sognepræst i Lille Løjtofte sogn, der fra 1691 blev anneks til Herredskirke, og Branderslev i stedet blev annekteret til Nakskov. Niels Pedersen Saxtrup døde i 1686 og blev begravet i gravkælderen under koret i Nakskov kirke, der var indrettet i forbindelse med ombygningen og færdiggørelsen af kirkens østparti i 1650'erne. Allerede 1677 havde han ladet sit gravminde opsætte på korets sydvæg, og et malet portræt af Saxtrup findes også bevaret som et af kirkens fine præstemalerier.

Det var i øvrigt samme 'Hr. Niels', der under juledags prædiken i 1660 i Løjtofte kirke oplevede, at en bjælke lige over prædikestolen styrtede ned, men den faldt på langs ned i gangen mellem stolestaderne, så ingen kom til skade. Og næste år på en søndag faldt overdelen af kirken ned, så præsten måtte fortsætte sin prædiken på kirkegården.[5]

Maleriet af Saxtrup var oprindelig ophængt i 'Bagkoret', hvor det nævnes i en udførlig præsteindberetning fra 1756, der omtaler kirkens mange forskellige indskrifter og mindesmærker.[6] Foruden den smukke epitafiesten nævnes heri også indskriften på den senere forsvundne kisteplade, der prydede Niels Saxtrups kiste i begravelsen under koret.[7]

Som eksempel på Saxtrup-beretningens stil skal her gengives de første vers af det aktuelle stykke for søndagen den 19. juni 1659, hvor der tales om den 'skade, sorg og kvide', som de stadige svenske beskydninger medfører for byen, førend man det kunne 'agte, se og vide':

Som det så' gik, på en Sabbat /
der vi Gud tjene ville / Til Højemesse,
en Granat / over Koret kom, ret ilde.
Der vi her Præster alle tre /
tilstæd' i Koret vare / Med Bøn og
Bod at lad' os se / kom over os slig Fare.
Da Menighed, som var forhånd' /
samdrægteligen sjunge / Nu bede vi den
Hellig Ånd / med Hjerte, Mund og Tunge.
Ret som man sang det Ord med Lyst /
Gud dermed at påkalde / at vi må
drikke af Kærligheds Bryst / så' man
Granaten falde.
Skrås over Præstens Hoved ned /
som Alteret betjente / Så at den ham
forbi fremskred / Gud Nåde sin' forlente.

Teksten er her lettere omsat til vor tids stavemåde for at lette forståelsen af de lidt snørklede rim. Det bemærkes, at der i stykket her tales om tre præster ved Nakskov kirke, som er sognepræsten Laurids Mortensen Vidsted og kaldskapellanen Saxtrup, beretningens forfatter, og dertil sognepræstens nye personlige hjælpepræst, Hans Korseberg, hvis senere mellemværender og anklager fik alvorlige følger for Vidsteds videre skæbne. Han nævnes ofte i Kirkebogen med det pudsigt latiniserede navn *Crucimontanus*.

Blandt de særlige skader, som den indskudte bombe forvoldte, var foruden skaderne på den næsten helt nye altertavle, der var leveret til kirken blot to år før, også den knuste ligsten, der ud fra det oplyste må have ligget ganske tæt ved alteret. Saxtrup beretter, at 'Granaten på en Ligsten faldt, så Stenen måtte springe' og videre, at 'Granaten lå ved højre Sid' af Alteret og brændte'. Denne oplysning leder os videre til det følgende afsnit, om præsten Anders Pedersen Perlestikkers gravsten, og vi forlader Saxtrup for denne gang med hans slutord i tankerne:

Nu er det om Granaten talt / som gjord' os
Ve og bange / Der den over vort Kor faldt /
til Hjerte-Skræk for mange.
Der faldt og flere samme Dag / omkring os
alle vegne…

Den genfundne gravsten i koret i Nakskov kirke med den knælende præst, der modtager livets og sejrens krone. Foto: TWL.

Perlestikkers "maveorm"

Over en næsten tiårig periode i 1990'erne er Nakskov Skt. Nikolai kirke blevet omfattende restaureret, og man fandt i 1997 et stort stykke af en gravsten i det gamle stengulv under alteret i koret, hvorpå der var et meget fint udhugget portræt af den afdøde, som tydeligvis måtte være en præst i sit fineste ornat. Stillet overfor spørgsmålet om identifikationen blev det dengang foreslået, at det måtte være den bekendte præst Anders Pedersen Perlestikker (død 1629), hvis gravsten her var fundet. To bevarede ud af tre initialer på gravstenen er: ?.P.P. Det kunne jo udmærket passe, når 'Perlestikker' også i samtiden var hans tilnavn, med henvisning til faderens profession i hjembyen Svendborg. Anders Pedersen Perlestikker var præst i Nakskov fra 1618 og har efterladt sig en uvurderlig embedsbog med alskens optegnelser om byen og dens indbyggere i perioden 1617-26, kendt som "Perlestikkerbogen".[8] Den opbevares i dag i Nakskov Lokalhistoriske Arkiv.

Den bevarede del af gravstenen er velbevaret med klart og tydeligt portrætrelief og indskrift. Gravstenen er af en gråsort stenart, såkaldt skifermarmor, og er efter fundet blevet opsat på væggen i korets nordside tæt ved gulvet, så alle detaljer er synlige for beskueren. Stenen rummer ikke nogen egentlig gravskrift, men viser præsten knælende på en pude foran en stenbygget portal. Over hans hoved svæver to engle, der holder en krone, som en sejrens krone, forklaret i indskriften rundt om: *Vitæ Corona Tandem Decoratur Tentat(us)*, i mulig betydning: 'omsider prydet med kronen efter livets prøvelser'. Apostroffen efter *Tentat*, der ligner et 9-tal, er det normale forkortel-

sestegn for 'us' og er altså ikke en del af den korte følgende del af indskriften. Her læses: IAC:I, der står for Jacob 1, dvs. en henvisning til Jakobs Brev i Det Nye Testamente, hvor skriftstedet i første kapitel, vers 12 lyder: Salig den mand, som holder ud i prøvelse; thi når han har stået sin prøve, skal han få den livets sejrskrans (her: sejrskrone), som Gud har lovet dem, der elsker ham.

Den del af gravstenen, der er bevaret, kan kun være et brudstykke af den oprindelige helhed, som synes at have været udført af en erfaren stenhugger. Formentlig er det den nedre del af stenen, der er fundet, da der helt mangler et større indskriftfelt, som normalt efter udformningen vil være foroven, med oplysninger om den begravedes navn og de almindelige personlige data, ægteskab og stilling i samfundet. Disse oplysninger mangler helt, og der har derfor fra starten været en vis usikkerhed om, hvem gravstenen kunne have tilhørt. Den nu næsten kvadratiske del af gravstenen er desuden behugget på alle fire sider, så der kan mangle flere elementer af betydning for identifikationen af stenen.

Udsnit af gravsten med våbenskjold med Kundskabens Træ i usædvanlig udformning, som kan identificeres som præsten Anders Pedersen Perlestikkers våben. Foto: TWL.

Selv yndede præsten Anders Pedersen at kalde sig *Mavorm* (jfr. citat nedenfor), og her findes nøglen til den endegyldige identifikation af gravstenen; for kigger man nærmere på de øvrige bevarede dele af udsmykningen, findes her en detalje, som først ved nærmere betragtning lader sig forklare. I dekorationen i øverste venstre hjørne ses nemlig en mærkelig figur, nærmest at sammenligne med en tepotte, placeret under et træ med en slange, altså Kundskabens Træ, og det hele er indskrevet i en kartouche, som et heraldisk våbenskjold med oprullede kanter. Herunder de nævnte initialer P.P., der var baggrund for den foreslåede tilskrivning til Pedersen Perlestikker. Ud fra det bevarede må initialet på førstepladsen af de oprindelig tre bogstaver have været 'bagudhældende', hvilket udmærket kan passe med et stort A. Stort set alle andre bogstaver formet som versaler ville have efterladt spor foran skilletegnet, mens A'et derimod passer i formen. Det må derfor være sandsynligt, at den oprindelige indskrift var A.P.P., passende med Anders Pedersen Perlestikker.

I nederste hjørne i samme side af gravstenen, som delvis er afslået, er rester af et mindre skriftfelt, ligeledes med oprindelig tre bogstaver, hvoraf A og D er bevaret. Formentlig har der her stået I.A.D., for Anders Pedersens hustru Johanne Andersdatter, som han ægtede 1618, og som efter Perlestikkers død blev gift med borgmester Hans Boesen. Hendes 'våben' er en kartouche, med hvad der ligner en humleranke, og forneden er en lille fugl bevaret.

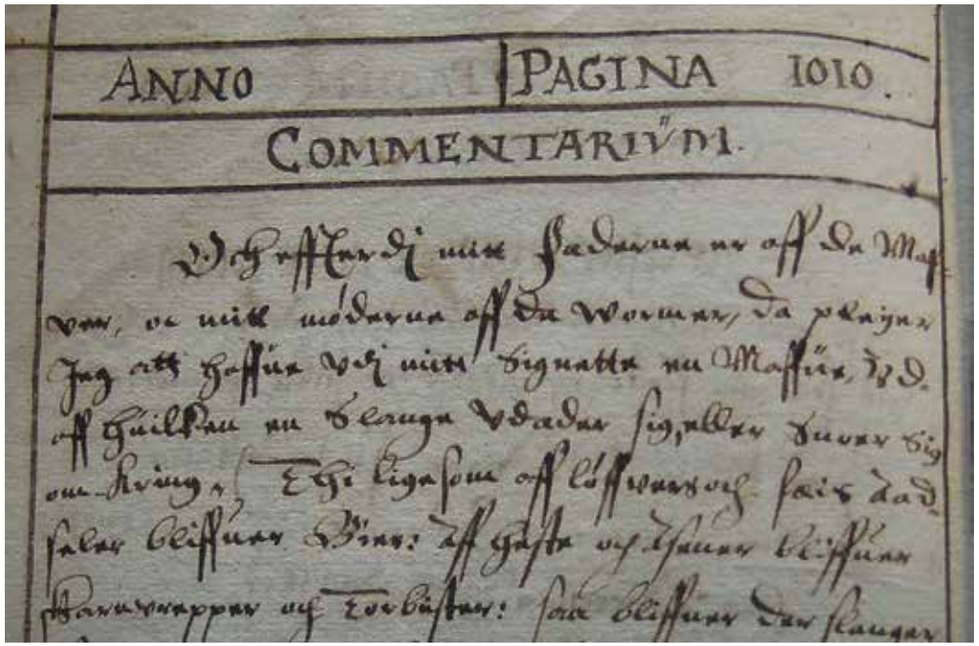
ANNO PAGINA 1010.
COMMENTARIVM.

Perlestikkerbogens side 1010 med forklaringen på navnet 'maveorm', som præsten Anders Pedersen Perlestikker yndede at kalde sig. Original i Nakskov Lokalhistoriske Arkiv. Foto: TWL.

Om sit mærkelige tilnavn *Mavorm* forklarer Anders Pedersen Perlestikker i familieoptegnelserne i *Perlestikkerbogen*, at der er tale om et ordspil på 'mave-orm', fordi faderen på fædrene side var af tysk slægt, som kaldtes "Maffver", og morfar var af slægten Worm. Anders Pedersen Perlestikker kalder sig derfor Mavorm, og som han videre forklarer, bruger han det desuden som sit signet og våbenmærke, som er det, vi ser på gravstenen. Med den gammeldanske tekst her omsat til lettere forståeligt 'nutidsdansk', beretter Perlestikker således:

"Og efterdi mit fædrene (ophav) er af de Maffver og mit mødrene af de Wormer, da plejer jeg at have udi mit signet en mave [maffue], udaf hvilken en slange udæder sig eller snor sig omkring. Thi ligesom af løvers og oksers [fæs] ådsler bliver bier, af heste og æsler bliver skarnbasser og torbister, således bliver der slanger af menneskets rygbens marv, til et tegn, at vores første forældre blev bedragne ved en slange og der med (har) ført både sig og alle deres efterkommere udi så stor elendighed, som ingen kan frelse os fra foruden Messias, det er Kristus alene. Derfor er mit valgsprog [symbolum] efter mit mærke og navn således: Auxilium Peto Messiæ / Andreas Petrejeus Mavormius, på dansk: Altid Påkald Messiam / Anders Pedersøn Mavorm." [9]

Et hjerte f.eks. brugt som symbol i ikonografien og emblematikken kan jo næsten have organform, men ligefrem en mavesæk brugt som heraldisk symbol, det er helt usædvanligt. Det er formentlig en af de ældste gengivelser i Danmark, muligt den allerældste, af et regulært anatomisk præ-

Anders Pedersen Perlestikker (1586-1629), sognepræst i Nakskov. Udsnit af gravsten i Nakskov kirke. Foto: TWL.

parat, flere årtier før 1600-tallets banebrydende anatomiske studier. Og således i sig selv en bemærkelsesværdig seværdighed.

Hvordan ophavssituationen har været for gravstenen kan vi jo kun gisne om. Anders Pedersen Perlestikker døde under pesten, som hærgede Nakskov i 1629, og som dengang angives at have kostet 441 mennesker livet. Perlestikker var på dette tidspunkt kun 43 år gammel, og det kan vel næppe tænkes, at han selv, med den unge alder, har udtænkt og bestilt sin egen gravsten. Det er jo et ellers ikke ukendt fænomen i 1600-tallet, men i Perlestikkers tilfælde er han jo blevet bortrevet under epidemien i byen, og motivet med Himmelkroningen kan vel også siges at være lidt vel selvforherligende, hvis det var hans eget ønske. Det er vel snarest tænkeligt, at det er enken, der har foranlediget gravstenen sammen med sin nye mand, borgmester Hans Boesen, der selv var blevet enkemand (1625) ved pestens hærgen.

Det bevarede stykke af Anders Pedersen Perlestikkers gravsten er som nævnt i dag opsat på muren i koret i kirken, ikke langt fra det sted hvor det blev fundet. Og det er ikke utænkeligt, at det netop er denne gravsten, der omtales i Saxtrups vers om belejringen i 1659 som ligstenen, der blev knust og sprængt i stykker. Våbenskjoldet og symbolikken gør identifikationen helt sikker, og Skt. Nikolai kirke kan således føje endnu et fint portræt til rækken af præsteportrætter, og tilmed et portræt af forfatteren til den kendte Perlestikkerbog.

Kongelig portrætkunst

Nakskov Skt. Nikolai kirke rummer en meget fornem samling af kunstværker og træskærerarbejder fra 1600-tallet, hovedsagelig fra tiden umiddelbart forud for den svenske belejring og besættelse af byen i 1659. Århundreders kirkebyggeri blev færdiggjort og hele kirkens østende blev nyindrettet, og der blev opsat en ny altertavle. Kirkens sognepræst på denne tid var Laurids Mortensen Vidsted (1614-1674), der kom hertil som ganske ung i 1638, og det var bl.a. Vidsted og hans familie, der stod bag udsmykningen.

Den store nye altertavle blev bestilt hos billedhugger Anders Mortensen i Odense, der netop havde leveret en tilsvarende altertavle til stiftes daværende domkirke, Skt. Knuds kirke i Odense. 1657 blev den nye altertavle leveret til Nakskov kirke. Men kun knap 2 år efter blev kirken som omtalt beskudt under den svenske belejring, og den stor granat beskadigede den nye altertavle og skabte store ravage i koret. Sognepræsten bekostede senere altertavlens bemaling sammen med broderen, Peder Mortensen, der var borgmester i Nakskov, og deres søster og svoger, ved en særlig donation, som havde sin helt egen specielle baggrund.

Altertavlens og korets færdiggørelse

I forbindelse med Skt. Nikolais nylige restaurering blev også altertavlen grundigt gennemgået og fuldstændig istandsat, som den sidste etape af de omfattende arbejder med istandsættelse af både kirkens gulve og vægge og hvælv samt alt det historiske inventar. Ved nedtagelsen af altertavlen viste det sig, at der i fodstykket var gemt en inskription, der fortæller om donationen til bemalingen af altertavlen og udsmykning af koret i midten af 1600-tallet. Ved en tidligere istandsættelse af altertavlen, formentlig i 1896, har man vendt underdelens midterste fyldning og dermed bevaret inskriptionen, gemt inde i altertavlens fodstykke.[10] Det var en stor overraskelse, at denne inskription dukkede op, selv om ordlyden og historien tidligere var kendt, blandt andet gennem en præsteindberetning med beskrivelse af kirken fra 1756.[11] På trætavlen står skrevet således:

Denne Alter Tafle tillige med Chor Structurerne / Hafuer M: Lauritz Mortensøn Oc Borgemester S: Peder Mortensøn, tillige Med Kircke Værgen deris Svoger, Hans Rasmusøn Holm Ladet Staffere / ved en deell aff den Sone som effter deris Begiering af deris Svoger oc Syster, Christen Pedersøn Oc Karen Mortens Datter, Boendis i Aalborg Blef giffuen, oc Hid / till Gudtz Ære Oc Kirckens Prydelse / hen Styret / For Deris Salige søn Peder Christensøn, Som Ved Ulyckelig Hendelse bleff Ihiel Stucken Udi Viborg 1653 den 5 Octobr /

Det handler altså her om en bødestraf, en såkaldt sone, fra en mordsag, hvor Vidsteds søsters søn bliver stukket ihjel. Drabet fandt sted i Viborg, som det nævnes, ved et værtshusslagsmål, og da drabsmanden var en ung adelsmand, flygtede han til udlandet og blev senere retsforfulgt.

Med baggrund i bevarede retsdokumenter er sagen udredt af Haugner i hans Nakskovs Købstads Historie, og det er bl.a. her klarlagt, at den betragtelige bødesum først kom til udbetaling i 1668.[12] Med udsigt til at få pengene var arbejderne med altertavlen og koret blevet sat i værk i efteråret 1665, men indskriften er først senere, hvilket bl.a. ses af, at M. (magister) Laurids Mortensens broder, borgmesteren, var afgået ved døden og derfor anføres som S. (salig) Peder Mortensen. Han døde i august 1667, og sandsynligvis er indskriften da først sat efter arbejdets endelige afslutning året efter. Det kan synes mærkeligt, at man har skullet male den forholdsvis nye altertavle på dette tidspunkt, eller 'staffere' som det nævnes, men det skyldes sandsynligvis, at altertavlen var leveret umalet fra billedskæreren, som det var normal praksis på denne tid, og altså først blev bemalet, når der var råd til det. Og skaderne på altertavlen fra den sprængte granat var tilsyneladende allerede blevet snedkermæssigt udbedret straks efter ulykken i 1659. Færdiggørelsen af koret i øvrigt har sikkert omfattet korgitteret og bagkorets indretning.

Indskrifttavle fra fodstykket på altertavlen i Nakskov kirke, fundet ved restaurering i 1997. Oprindelig indsat i tavlen 1668. Foto efter Stiftsbogen 1999.

Laurids Mortensen Vidsted (1614-1674), sognepræst i Nakskov. Udsnit af portrætmaleri i Nakskov kirke, formentlig malet 1662 af Johan Timm. Foto: TWL.

Portrættet af Vidsted

Også den store tavle ophængt i kirken med fortegnelse over kirkens præster siden Reformationen blev bekostet af Laurids Mortensen Vidsted for dele af bødesummen. Det nævnes her om Vidsted, at han, før han blev sognepræst i Nakskov, havde været huslærer hos den kommende Sjællands biskop, Hans Hansen Resen, og dermed var velbekendt med sønnen, den kendte jurist og historiker Peder Hansen Resen (1625-1688). Senere bidrog Vidsted i 1660'erne med lokale historiske oplysninger til brug for Resens store Danmarks-beskrivelse *Atlas Danicus*. [13] Præsterækketavlen nævner også, at Vidsted, der som sognepræst kom til Nakskov i 1638, havde videreført sine teologiske studier ved universitetet, og 1641 var blevet teologisk magister. Og det er netop som sådan, at Vidsted ses afbildet på det store portrætmaleri, der findes i kirken. Han står her i fuldt ornat og fremviser tydeligt den særlige runde hat, som var forbeholdt teologiske magistre. Hermed har vi altså en tidligste datering af portrætmaleriet, 1641, som det år Vidsted tog magistergraden.[14]

Men mere sandsynligt er det dog, at maleriet må dateres noget senere, til begyndelsen af 1660'erne, hvor Vidsted blev udnævnt til provst over Lolland Nørre herred i 1662. Udnævnelsen til provst ses nemlig flere andre steder at være det mest naturlige tidspunkt for en præst at lade sig portrættere i et større maleri, måske beregnet for en særlig mindetavle eller epitafium, som Vidsted sikkert har set og kendt det fra ældre kolleger i stiftet. På denne måde sikrede præsten sig bevarelse af sit eftermæle og bidrog samtidig til udsmykning af kirken. Formentlig er det derfor mest sandsynligt at sætte årstallet 1662 for maleriet af Vidsted som det år, hvor han blev provst.[15]

Det har dog vist sig, at vi kan få endnu større sandsynlighed for maleriets tilblivelse**,** idet der i kirkebogen findes interessante oplysninger i denne sammenhæng. Den ældste kirkebog fra Nakskov er den tidligere omtalte *Perlestikkerbogen*, der blev ført af præsten Anders Pedersen Perlestikker indtil 1626. Den blev efterfulgt af en ny bog, men den er desværre gået tabt. Først senere blev det ved lov påbudt, at der skulle føres kirkebøger i alle sogne i Danmark med oplysninger om barnedåb, begravelser og vielser. Fra 1638 er det i Nakskov præsten Laurids Mortensen Vidsted, der fører kirkebogen. Heri findes bl.a. flere oplysninger om den svenske belejring og byens befolkning og forholdet til de fremmede soldater, bl.a. ved de offentlige skriftemål i kirken, ved seksuelle sidespring og førægteskabeligt samliv, såkaldt 'lejermål'. Den slags var syndigt og krævedes bekendt ved åbenbart skrifte. Det vil sige, at den syndige, oftest kvinden, skulle stå frem i et offentligt skriftemål i kirken og bekende sin synd i menighedens påhør. Denne syndsbekendelse blev fulgt af præstens syndsforladelse, såkaldt *absolution*. [16]

Syndsforladelser og offentlige bekendelser findes noteret i et særligt afsnit i kirkebogen, og her findes en overraskende og uventet oplysning indført for 27. juni 1662, som er af stor interesse i forbindelse med maleriet af Vidsted. Som offentlig bekendelse står nemlig her i kirkebogen: "Maren Rasmusdatter syndet med Timotheo Contrafejer".[17] Contrafejer er samtidens betegnelse for en professionel portrætmaler, men hvem kan mon denne maler være, som var i Nakskov i sommeren 1662? Navnet Timotheo tyder på, at der må være tale om en person, der har været i Italien og herefter har lavet sit navn om, så det lyder fremmed og eksotisk. Af kendte malere, hvis navn kan komme på tale er Reinhold Timm, der var en af Christian IV-tidens kendteste kunstnere. Men han var død allerede 1639. Den ældre Timm havde en søn Johan Timm (1615-1674), om hvem det vides, at han havde været på studietur og dannelsesrejse i Italien, og at han i 1661 var blevet udnævnt til kongelig maler.[18] Johan Timm er kendt for en række tilskrivninger af portrætter af adelige og kongelige, som dog ikke bærer hans signatur, men som det er det mest sandsynlige, at han har malet. Flere af portrætterne findes på Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg Slot og på en række herregårde. Ved sammenligning med detaljerne i f.eks. den særlige måde at male draperierne på, som indgår i adelsportrætterne, og som også findes på portrættet af Laurids Mortensen Vidsted i Nakskov kirke, ses så stor overensstemmelse, at det er endog meget sandsynligt, at maleriet af Vidsted kan være malet af kongelig portrætmaler Johan Timm. Og navnesammenfaldet mellem Timm og "Timotheo" gør det yderligere interessant og sandsynligt.

Vidsteds begravelse

Det store portrætmaleri af Vidsted, må vi gå ud fra, har oprindelig været tænkt til ophængning som del af et epitafium til markering af Vidsteds begravelsessted i kirken. Og Peder Rhode kan da også i sin *Laalands Historie* i de biografiske oplysninger om Laurids Mortensens Vidsted oplyse, at "hans Effigies ses i hans store Begravelse i Kirken".[19] Effigies (af latin: billede) er samtidens betegnelse for et portræt af en afdød, hvad enten det er malet, eller det er en skulptur. Her altså i betydningen portrætmaleri. Og videre oplyser Rhode, at under billedet har Vidsted sat sin manende mindeskrift med disse ord: *Herren gav, Herren tog, hans Navn være lovet*. Med dette Bibelcitat (Jobs Bog 1,21) henviser Vidsted til sit livs skæbne og har valgt det som sit livs motto og læresætning. Vi genkender citatet fra præsterækketavlen, hvor det også afslutter omtalen af Vidsted i formen: Herren ser, han gav, han tog, Herrens Navn være lovet.

Vidsted var som tidligere nævnt i 1650'erne og 60'erne stærkt involveret i at tjene kirkens ve og vel og bidrog på flere måder til kirkens udsmykning. Men det fik en brat ende, da han i 1666 blev afsat

fra sine embeder, efter at han havde været sognepræst i 28 år, hvoraf næsten 4 år som provst. Vidsted var bl.a. raget uklar med sin personlige hjælpepræst, Hans Andersen Korseberg, og lå i embedsstrid med denne i flere år, efter at Vidsted havde forsøgt at få Korseberg afskediget. To gange i årene 1665-66 kom Vidsted for provsteretten, som var gejstlighedens særlige domstol, og da han ikke ville bøje sig for dens afgørelse, blev han i juli 1666 afsat fra sine embeder efter dom ved Højesteret. Haugner har gennemgået den spegede sag og gengiver dommen i sin byhistorie i et særligt afsnit om Præstestriden.[20] Korseberg forlod byen i 1671 for at blive sognepræst først i Magleby på Stevns og siden 1683 i St. og Lille Fuglede.

Om indretningen af Vidsteds begravelsessted oplyser Poul Rogert i sine bemærkninger til Saxtrup, at det var i det nordvestre hjørne i kirken, hvor døbefonten tidligere stod, og "hvor Mag. Laurids Vidsteds murede Begravelse nu er".[21] Når det hævdes, at Vidsted lod døbefonten flytte "for at bygge der sin Begravelse", er det nok en sandhed med modifikationer, for døbefonten har nok kun stået, og været i brug her, i forbindelse med kirkens ombygning, hvorefter den straks efter er flyttet tilbage til sin plads i koret.

Men det er interessant, at det kan oplyses, at Vidsted faktisk i 1653 fik kongelig tilladelse til at indrette sit begravelsessted "et øde sted allernederst i kirken", og det fremgår af bevillingen, at han vil lave en muret opbygning, formentlig som underlag for kisten, og lade det indelukke med et stakit eller sprinkelværk, som skønnes at ville være til pryd og 'zirat' for kirken.[22] Stedet i kirkens nordvesthjørne er der, hvor det nye kirketjenerrum blev indrettet ved restaureringen af kirken i 1990'erne. Og der blev ved istandsættelsen af den store niche på vestvæggen fundet spor af, hvad man må formode har været et kalkmalet epitafium i grålige farvetoner med en længere inskription på det malede fodstykke.[23] Spor i murværket tydede på, at epitafiets midterfelt har været en ophængt plade, og det er vel nærliggende at tro, at her har portrætmaleriet af Vidsted oprindelig været placeret. Fra bevillingen i 1653 af retten til at indrette begravelsen, og efter at maleriet blev malet, formentlig i 1662, har den kalkmalede dekoration måske været en prøve på det epitafium, som Vidsted kunne ønske sig, i lighed med de øvrige fornemt udskårne epitafier, der er bevaret i kirken. Men Vidsteds afskedigelse i 1666 har velsagtens fuldstændig ændret mulighederne for at kunne fuldføre indretningen. Kirkebogen oplyser dog, at Mag. Laurids Mortensen Vidsted den 16. marts 1674 begraves "i sin egen begravelse", som det hedder. Det vil sige i det begravelsessted, som han selv havde sørget for indretningen af og havde rettigheden til. Og 1687, den 4. februar oplyses det, blev Vidsteds søster fra Aalborg, Karen Mortensdatter, "nedsat i hendes Salige broder Mag. Laurids Mortensens begravelse".[24] Vidsted var gift to gange. Den første hustru, Karen Nielsdatter, som han havde 'arvet' efter begge sine to forgængere som sognepræst i Nakskov, var død allerede i 1653 og blev begravet på kirkegården. Vidsteds anden hustru, Margrethe Thurah, overlevede ham derimod i 21 år og døde i Nykøbing, 63 år gammel. Hun blev den 26. juli 1695 'hidført' og blev om aftenen nedsat i sin og Vidsteds egen begravelse. [25]

Helt præcist hvordan den oprindelige indretning har været, ved vi ikke, men en vis ændring må være sket i 1742, da der blev lavet en tilbygning på kirkens vestside, og en indgang hertil blev brudt igennem muren midt i nichen, som også kunne iagttages ved kirkens restaurering. Det tilbyggede begravelseskapel var for købmand Andreas Riegelsens familie og blev indrettet af enken Karen Holm efter særlig tilladelse. I 1832 var denne tilbygning meget forfalden og blev nedrevet.[26] I den tidligere nævnte Præsteindberetning fra 1756 nævnes det, at præstetavlen, som Vidsted bekostede, fandtes "neden i kirken", og den må således formodes at have været placeret i nærheden af Vidsteds begravelse som en del af et samlet mindesmærke for den tidligere sognepræst og provst. Vidsteds 'svoger', kirkeværgen Hans Rasmussen Holm, er formentlig den, der har værnet om den gamle præsts minder, ligesom Hans Holm har sørget for færdiggørelsen af den store præstetavle, som Vidsted forærede kirken. Holm bestyrede også på familiens vegne den sidste del af bøden fra drabssagen i Viborg og bekostede bl.a. i 1681 en fontehimmel til at hænge over døbefonten. Det må i øvrigt bemærkes, at flere af de ting, som Vidsted bidrog med til kirkens udstyrelse, først er færdiggjort efter hans afsættelse som sognepræst. Og hans portræt møder os stadig i kirken som påmindelse om de mange bidrag til kirkens udsmykning og 'prydelse'.

Den gamle døbefont

Hen over den store altertavle i Nakskov Skt. Nikolai kirke ses den dag i dag markeringen af et sort, rundt hul, hvor den store granat under svenskernes belejring i 1659 blev skudt igennem hvælvingen og ødelagde dele af den dengang helt nye altertavle og skabte stor ravage i koret. Det er en af de mange dramatiske situationer, som stadig fascinerer i forbindelse med historien om den svenske belejring og er alment kendt blandt Nakskovs borgere og byens og landsdelens mange turister. Grunden til, at historien er så kendt, er, at den kuglerunde skal af granaten er bevaret og kan beundres endnu i dag, opsat på en stensokkel i koret i kirken. I mange år stod den lige ovenfor kortrappen i midterskibet, men blev ved kirkens seneste restaurering flyttet til den

Granaten, som under den svenske belejring af Nakskov 1659 blev skudt gennem korhvælvet. Opstillet i koret på et sokkelstykke af kirkens gamle døbefont. Foto: TWL.

nuværende plads ved den nordlige pille i koret. På en lille malet trætavle ovenover ses den forklaring, som tidligere var malet på hvælvet ved hullet, hvor der i midten af 1700-tallet var indsat en stor forgyldt trækugle: "Anno 1659, Søndagen den 19. Juni er denne Granat indskudt af de Svenske, og gjorde paa Altertavlen stor Skade".

Det er da også en spændende historie, der umiddelbart taler til vores frygt for krig og ødelæggelse, og lykkeligvis blev jo ingen af kirkegængerne alvorligt såret eller dræbt ved angrebet. Mindeskriften har været kendt i den historiske litteratur siden 1730'erne, hvor den gengives i Erik Pontoppidans værk med danske indskrif-

ter *Marmora Danica* 1739, og allerede her nævnes også den forgyldte trækugle.[27] Det hele er ligeledes udførligt beskrevet i præstens beskrivelse af kirken fra 1756, der blev udfærdiget til brug for en ny Danmarks-beskrivelse, som arkitekten Laurids de Thurah planlagde. Han var i øvrigt barnebarn af Nakskovs præst under den svenske belejring, Laurids Mortensen Vidsted.[28]

Indskriften på korhvælvet over altertavlen blev genfundet på den nordlige kappe ved kirkens nylige restaurering, og ordlyden af de forskellige historiske afskrifter kunne bekræftes, med den detalje at den kalkmalede indskrift var delt på 4 linjer. Den nuværende malede tavle over 'bomben' er, som det anføres i indskriften, opsat 1902 med teksten fornyet efter afskriften i Marmora Danica. I sine anmærkninger til præsten Niels Saxtrups beretning om den svenske belejring, som Poul Rogert vel har udfærdiget engang i 1740'erne, nævnes det som kommentar til *Granaten.., som gjord' os Ve og bange*, at 'Bomben, som nedfaldt, ligger til evig Amindelse (erindring) endnu bevaret i Choret med tvende sine Stykker (altså i to stykker)'. Den er, oplyser han videre, i diameter 12½ tomme og skallen er 1 ¼ tomme tyk. Også Rogert nævner her den forgyldte kugle 'af samme Diameter' og indskriften på hvælvet ved siden af. [29]

Når historien her igen tages frem, er det, fordi det har vist sig, at den stensokkel, som granaten er placeret på, i sig selv rummer en bemærkelsesværdig historie. Ingen har rigtig været opmærksom på den før, men der er faktisk tale om noget så mærkeligt som et stykke af kirkens oprindelige døbefont! Om døbefonten ved vi, at den i 1572 blev flyttet op i koret, som det oplyses i

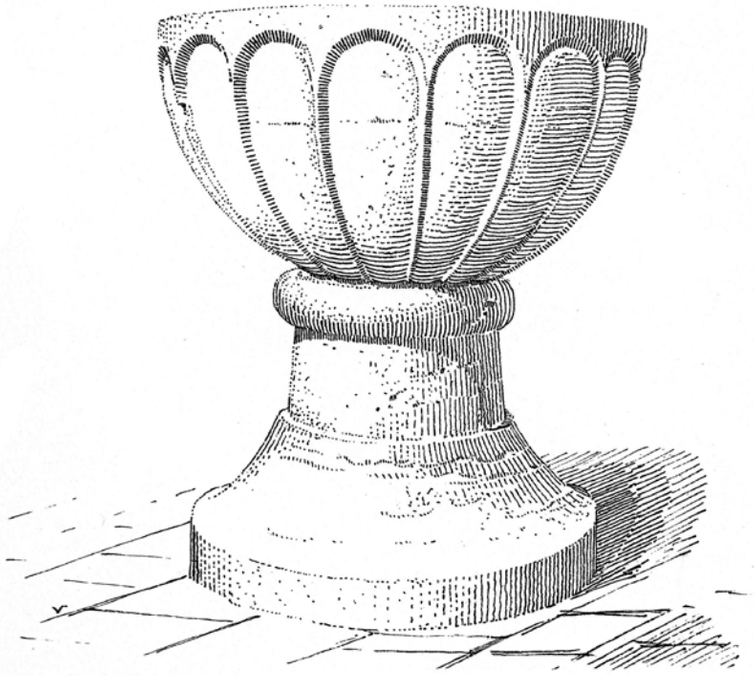

Gotlandsk døbefont fra o. 1250 i Nordlunde kirke. Her tegnet af V. Kock 1892, til brug i værket Danske Teglstenskirker, udgivet 1918.

Perlestikkerbogen, fra den gamle placering i kirkens vestende,[30] og i 1682 betalte kirken for at få den bemalet og udsmykket.[31] Den gamle døbefont har været langt større end den nuværende smukke marmorfont fra 1758, der blev udført af kgl. hofbilledhugger, professor Simon Carl Stanley. Samtidig blev den gamle font kasseret.

Den del af den gamle døbefont af kalksten, der nu er sokkel for den svenske granat, er en del af fodstykket af en døbefont fra tiden omkring 1250, altså mere end 750 år gammel og dermed langt det ældste stykke inventar i kirken. Andre steder på Lolland-Falster findes fuldt bevarede gamle døbefonte af kalksten af samme type som den, der for de mange hundrede år siden blev anskaffet til kirken i Nakskov. For eksempel denne her på tegningen fra Nordlunde kirke. En tilsvarende findes i Horslunde kirke.

For at fungere som sokkel for granaten er stykket vendt på hovedet, og det er blevet fint poleret, så det næsten ligner marmor. Som det tydeligt ses ved at vende tegningen omkring, er der altså tale om mellemstykket fra døbefontens fod. Den store kumme har hvilet på den brede vulst, og den skrå affasning, som nu vender opad, har naturligvis skullet passe ned i en tilsvarende skråkant i det brede fodstykke, således at de enkelte dele af døbefonten ikke kunne forskubbe sig i forhold til hinanden.

Den gamle døbefont i Nakskov kan ses at have været meget stor, og kummens størrelse har vel været omkring 90 cm i tværmål. Til sammenligning måler Nordlunde kirkes døbefont 76 ca. forover, og den i Horslunde ikke mindre end 99 cm i tværmål. Når vi her møder døbefonte af en sådan størrelse, er det, fordi de er skabt til en tid og tradition, hvor dåbshandlingen skete med fuld neddypning af barnet i vandet i kummen. Hertil kommer, at døbefonten i den tidligste romanske kirke sikkert har stået på et stort rundt podium, med et par trin op. Så der har virkelig været tale om et meget imponerende og markant stykke inventar i kirken.

Fælles for alle døbefontene af denne type, der findes på Lolland-Falster, er, at de er fremstillet på Gotland, hvor der middelalderen igennem var store stenbrud, hvor man hentede kalksten, som blev benyttet til kunstværker som bl.a. døbefontene, der var en stor eksportartikel fra øen. I 1200- og 1300-årene var de gotlandske døbefonte meget populære og blev spredt til alle egne omkring Østersøen, hvortil de nemt kunne transporteres med skib. Sådan som også Nakskov fik sin oprindelige døbefont for 750 år siden.

I en anden af sine bemærkninger til Saxtrups beretning, skriver Rogert, at døbefonten er flyttet omkring flere gange, og at den tidligere stod i det hjørne af kirken, hvor Vidsted indrettede sit begravelsessted.[32] Men det har formentlig som nævnt været en midlertidig placering i forbindelse med ombygningen af kirkens østparti i 1650'erne, eftersom vi ved, at fonten i 1572 blev flyttet til det daværende kor, som oplyst i Perlestikkerbogen. I 1659 ved den ulykkelige hændelse med den sprængte granat har den været tilbage på sin plads oppe i det nye kor, ved siden af kapellanstolen. Og om ibrugtagningen af det nye kor har Vidsted i øvrigt selv i kirkebogen noteret, at Niels Albertsens søn Albert var det første barn, der blev døbt i koret, Palmesøndag den 30. marts 1656.[33]

Efter i de følgende par generationer at have stået i koret, blev døbefonten dog permanent flyttet i 1697 til et særligt 'dåbskapel' med et malet gitter, i det nordre sideskib tæt op ved koret. Denne indretning var bekostet af provst Thestrup i forbindelse med indretningen af begravelsen for Thestrups første hustru.[34] Her blev også ophængt en særlig fontehimmel af type som en normal prædikestolshimmel. Denne var

i 1681 skænket af kirkeværgen Hans Holm for den resterende del af den tidligere flere gange nævnte 'sone' for det drab, der blev begået i Viborg. [35]

I en artikel i Historisk Samfunds Årbog 1944 vises et usædvanligt fotografi, hvor granaten er vendt, så man kan se, hvor stort et stykke der er bortsprængt, og man kan se den hule skal, der har rummet sprængladningen.[36] Hvorvidt det rent faktisk er den samme granat, som i 1659 blev indskudt i hvælvet, er det ikke muligt at fastslå, men alt tyder på, at det må være den originale granat. Allerede i Marmora Danica 1739 nævnes størrelse og vægt, og også Rogert nævner i sine kommentarer til Saxtrup beretning, at 'bomben' stadig findes i kirken. Han nævner dog, at den er i to stykker, hvilket tilsvarende bemærkes i en beskrivelse fra 1810, hvor det oplyses, at "Det ene Stykke er indmuret i Hvelvingen" og altså muligt henviser til den indsatte trækugle, "og det andet større ligger i Choret paa en dertil indrettet Steenfod".[37] Det er første gang, vi hører om stensoklen. Når kirkens nye og altså nuværende døbefont er anskaffet i 1758, kan det meget vel være på det tidspunkt, arrangementet er lavet i kirken, med granaten placeret på soklen fra den gamle romanske døbefont. En rest af kirkens allerældste inventar fra 1200-tallets midte.

Thomas W. Lassen (f. 1952) uddannet middelalderarkæolog og historiker fra Aarhus Universitet. Arbejdsmarkedskonsulent ved Lolland Kommune, tidl. museumsinspektør ved Lolland-Falsters Stiftsmuseum. Seneste større udgivelse, in: Maribo Domkirke, Kloster-, by- og domkirke gennem 600 år. Syddansk Universitetsforlag 2016.

Kilder og litteratur:

Litteratur:

Danmarks Kirker, udgivet af Nationalmuseet, Maribo Amt bd. 1--; Kbh. 1948. (Danmarks Kirker)

Danske Præsters Indberetninger til Oldsagskommissionen, udgivet Christian Adamsen og Vivi Jensen, bd. 3; Højbjerg 1997. (Indberetning 1810)

Friis, J.J.F.: *Mindeblade om Nakskovs Fortid*; Nykøbing 1852. (Friis 1852)

Haugner, C.C.: *Nakskov Købstads Historie*, I-II-III; Kbh.1934-36. (Haugner I/II/III)

Jexlev, Thelma og Alfred Larsen – se Saxtrup.

Jørgensen, Rich.: Svenske Krigsminder i Nakskov og Omegn. in: *Lolland-Falsters Historiske Samfund, Årbog 1944*, s. 203-212. (Jørgensen 1944)

Jørgensen, Svend: Hvad de lolland-falsterske Kirkebøger fortæller om Svenskernes Indfald 1658-60. in: *Lolland-Falsters Historiske Samfund, Årbog 1928*, s. 62-75. (Jørgensen 1928)

Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre forhold, 1551-1660, udgivet af Rigsarkivet; Kbh. 1885-2005. (Kancelliets Brevbøger)

Larsen, Karsten: Istandsættelsen af Nakskovs Sct. Nicolai Kirke, 1990-99. in: *Stiftsbog og landemode-akt for Lolland-Falsters stift 1999*, s. 126-136. (Larsen 1999)

Lassen, Thomas W.: Den antikvariske præst. Præsteindberetninger til Resens Atlas: Lolland-Falster. in: *Lolland-Falsters Historiske Samfund, Årbog 2011*, s. 32-46. (Lassen 2011)

Lund, E.F.S.: *Danske malede Portrætter*, bd. IX[2] Lolland-Falster; Kbh. 1908. (Lund 1908)

Nordentoft, Johan: *Nakskov og Svenskerne 1658 og 1659*, særtryk af Militært Tidsskrift; Kbh. 1937. (Nordentoft 1937)

Perlestikkerbogen, udgave ved Hans Knudsen og Albert Fabritius; Kbh. 1954. (Perlestikkerbogen)

Pfeffer, Heidi: Perlestikkerbogen – Nakskovs største klenodie. in: *Stiftsbog og landemode-akt for Lolland-Falsters stift 2003*, s. 139-145. (Pfeffer 2003)

Pontoppidan, Erik: *Den Danske Atlas*, bd. III og VI; Kbh. 1767 hhv. 1774. (Danske Atlas)

- *Marmora Danica* , bd. I; Kbh. 1739. (Marmora Danica)

Rhode, P.: *Samlinger til de danske Øers Laalands og Falsters Historie*, bd. 1; Kbh. 1776. (Rhode 1776)

- udgave ved J.J.F. Friis; Kbh. 1859. (Rhode/Friis)

Rogert, Poul: *Tvende Stykker af den Danske Krigs-Historie*; Kbh. 1775. (Rogert 1775)

Saxtrup, Niels: *Nachskous Beleiring 1659*. in: Rogert 1775. (Saxtrup)

- udgave ved Thelma Jexlev og Alfred Larsen; Nakskov 1959. (Jexlev og Larsen 1959)

Weilbach. Dansk Kunstnerleksikon, bd. 1- 9; Kbh. 1994-2000. (Weilbach)

Desuden benyttet H. Ehrencron-Müller: *Forfatterlexikon*, Kbh. 1914 ff. og *Dansk Biografisk Leksikon*, flere udgaver.

Utrykte kilder:

Kirkebog 1638-1707 for Nakskov Sankt Nikolaj Sogn, i Rigsarkivet: www.sa.dk/brug-arkivet/arkivalieronline. (Kirkebogen)

Præsteindberetning1756 af sognepræst Jacob Ullitz, i Det Kongelige Biblioteks håndskriftafdeling, ms. Kall 377, 4to. (Præsteindberetning 1756)

Noter:

1. Jexlev og Larsen 1959, udgivet af Nakskov Bogtrykkeri.
2. Rogert 1775, siderne 61 til 144. Jfr. også Haugner I, s. 268 ff.
3. Rogert 1775, s. 107ff., svarende til Jexlev og Larsen 1959, s. 26- 30.
4. Nordentoft 1937, s. 67 m.fl.
5. Danmarks Kirker, s. 586 med henvisning til indberetning fra stedets præst 1756.
6. Præsteindberetning 1756, s. 287.
7. Præstindberetning 1756, s. 291. Jfr. Danmarks Kirker, s. 124.
8. Se præsentationsartikel af Pfeffer 2003.
9. Perlestikkerbogen, s. 330f.
10. Larsen 1999, s. 136. Jfr. Danmarks Kirker, s. 104.
11. Præsteindberetning 1756, s. 284f.
12. Haugner I, s. 46f. Jfr. også Kancelliets Brevbøger 1656, 23. december, hvor drabsmanden Otte Urne får frit lejde til at vende tilbage til landet mod at betale den forligte bødesum.
13. Om Vidsteds bidrag til Resens Atlas, se Lassen 2011.
14. Præsterækkens tekst er gengivet hos Haugner I, s. 48-50.
15. Danmarks Kirker, s. 117 med datering omkr. 1650, og henvisning til Lund 1908, s.191, uden videre identifikation.
16. Generelt om kirkebøgernes oplysninger fra svenskekrigenes tid, se Jørgensen 1928, der dog har koncentreret sig om barnedåb og begravelser.
17. Kirkebogen 1662, s. 455.
18. Weilbach, bd. 8, s. 334f.
19. Rhode 1776, s. 120
20. Haugner II, side 22-26.
21. Saxtrup s. 113, vers 120.
22. Kancellites Brevbøger 1653, 4. juni.
23. Larsen 1999, s. 131f.
24. Kirkebogen, s. 400 og s. 413.
25. Kirkebogen, s. 424.
26. Kort omtale i Danmarks Kirker, s. 102, med videre henvisning.
27. Marmora Danica, s. 262.
28. Præsteindberetningen 1756, p. 284v.
29. Saxtrup, s. 114, vers 123.
30. Perlestikkerbogen, s. 34.
31. Danmarks Kirker, s. 108.
32. Saxtrup s. 113, vers 120.
33. Kirkebogen 1638-1707, s. 84. Jfr. Saxtrup s. 113f., vers 120.
34. Danmarks Kirker, s. 108 og 123 oplyser årstallet til 1698, men i Kirkebogen 1697.
35. Danmarks Kirker, s. 109. Indskriften afskrevet i Præsteindberetning 1756, s. 289 r.
36. Jørgensen 1944, s. 208.
37. Indberetning 1810, s. 42.

Sophus Claussen, Stormfloden, Forfatningsstriden og Lolland-Falsters Folketidende

Af Thorvald Bertelsen

I 2015 var det 150 år siden, en af Danmarks største lyrikere, Sophus Claussen, blev født. Utallige nye generationer af danske digtere har hyldet ham som forbillede, bl.a. Thøger Larsen, Otto Gelsted, Tom Kristensen, Thorkild Bjørnvig, Jørgen Sonne, Per Højholt, Thomas Boberg, Simon Grotrian og Signe Gjessing, der netop har udgivet sin anden digtsamling.

Kultegning i Sophus Claussens notesbøger. Formodentlig er det vennen Albert Gottshalck der har tegnet dette protræt af ham og ikke Sophus selv.

Hans digtning er for det meste blevet fortolket som et symbolistisk opgør med realismen og senere som en foregribelse af modernismen med erotikken og kærligheden som det centrale tema. Det er mere sjældent, at hans barndom og første år som nygift på Lolland Falster og hans mangeårige virksomhed som redaktør af Lolland-Falsters Folketidende bliver inddraget i forståelsen af hans værk.

Første gang jeg stiftede nærmere bekendtskab med digteren Sophus Claussen var i gymnasiet, hvor Torben Brostrøm i essaysamlingen Versets Løvemanke gjorde ham til foregangsmand for Klaus Rifbjergs og andres efterkrigsmodernisme. Titlen refererede til hans poetiske trosbekendelse i det sene hovedværk Heroica:

En kølig Ranke og en Bajadere
gaar som en ufødt Tanke frem. Hvad mere?
En Bajadere og en kølig Ranke -
en Dumhed bragt i Form, det er en Tanke…

Naar Verset ryster stolt sin løvemanke.

Dengang blev det taget til indtægt for, at den dynamiske struktur i et digt var det afgørende. Og at digtet skulle læses som en lukket helhed.

Mange år senere fremhæver både Keld Zeruneith og Bo Hakon Jørgensen tværtimod, at dette ikke handler om digtet som selvtilstrækkeligt elfenbenstårn, men om at dumheden eller dårskaben som ur- og livskraft får sand og virkelig mening gennem versets formgivning. De vitale men også farlige livskræfter møder versets formgivning og føder en tredje realitet, hvor en ellers skjult verdensorden kan erfares. Verset bliver sandhedsforkynder og ikke kun et udtryk for det digtende jeg.

Højtravende, måske. Men det understreger, at Sophus Claussens liv og værk er smeltet sammen og belyser hinanden i ekstremt høj grad. Når han stadig giver genklang og inspirerer nye danske lyrikere, skyldes det i høj grad, at hans digtning hele tiden fornyer sig og planter sig midt i skelsættende begivenheder i Danmark og verden som stormfloden 1872, kampen mod Estrups provisorier, parlamentarismens gennemførelse i 1901 og 1. verdenskrig.

Sophus Claussens far Rasmus Claussen. Fotograferet af Niels Bryde i Nykøbing Falster. Det kongelige Biblioteks billedsamling.

Stormfloden 1872

Lad os tage stormfloden som et eksempel. Sophus' far, Rasmus Claussen, var med familien flyttet fra Langeland til Ibgaarden i Sildestrup på Falster og blev i 1872 valgt til Venstres folketingsmand i Maribo Amts 4. kreds, da stormfloden ramte og druknede 1/3 af Lolland og Falster. Sophus Claussen beskriver langt senere det indtryk, den gjorde på ham som 7-årig, i den selvbiografiske Fabius' slægtstavle, som er skrevet, efter at 1. verdenskrig tvang ham til som 60-årig at genoverveje spørgsmålet: Hvem er jeg? Det er den, de fleste forskere refererer til, når det gælder hans barndom m.v. Fabius' slægtstavle bygger imidlertid på Sophus Claussens langt tidligere og mere udførlige artikler i Folketidende om faderen og om barndom og ungdom i Nykøbing. Og hvad stormfloden i 1872 angår, er Sophus Claussens erindringer og samtidens oplevelse af den udførligt beskrevet i 4 artikler i Folketidende den 11., 12., 13. og 14. november 1897 under mærket Proteus i anledningen af 25 året for stormflodens hærgen.

Sophus Claussen husker, at han ikke fik lov til at komme ud at se udenfor Ibgaarden, der blev omgivet af vandmasser, ødelagte nabogårde og omkomne naboer. Han fik ikke engang lov til at se ud af vinduerne. Ibgaarden blev skånet af faderens fremsynede fylden nære vandgrøfter op med halmlæs m.v.

Fra selve stormflodsnatten husker han, at moderen midt i deres pakning for hurtigt at kunne forlade gården havde glemt alt "hendes dyrebare Porcellain, som ellers gik i Stykker for det mindste Stød!" Og da han gjorde hende opmærksom på det, forbavsede hun ham endnu mere. "De holder nok",

sagde hun og lagde sin Haand fladt på Væggen, "naar blot *disse* holder!"

Sophus Claussen husker igen moderens understregning med håndfladen, at det er væggene og murene, der er afgørende for indholdet af et hjem, ligesom formen giver digtets indhold sin virkelige betydning, da han senere "i latin lærte at Huset kaldtes *paries* efter Skillerummene."

Han iagttager også, at der bag stormflodens morads "brød en Barmhjertighedsbølge ind over de falsterske Sind", og at godheden og hjælpsomheden ikke havde nogen grænser; alle ville hjælpe de husvilde og sultne uden ejendele. Og i modsætning til saltvandsødelagte, ufrugtbare jorder bugnede de saltvandsgødede marker "med en aldrig kendt Grøde… Af Stormflodens Ulykke, Nød og Morads fødtes en Tilstand af Fornyelse."

Fra stormflodserfaringen henter Sophus Claussen sin dybtfølte overbevisning om, at en katastrofe, der nedriver det gamle, kan befordre fødslen af det ny, bedre og mere frugtbare både i samfundet og i menneskers mentalitet. Han beskriver den i sit tilbageblik i Folketidende 12.11.1897 således: "Det var Falster og Lolland som led værst. Og det var, som om Østersøen ønskede

'at ride med fygende hovslag ind over Land
og rydde paa Jorden Rum for en
nyskabt Slægt.'
Men Folk har været lidt tungnemme,
inden dette gik op for dem som Alvor."

De 2 digtlinjer er et citat fra ungdomsvennens Johannes Jørgensens digt Ved Havet i debutdigtsamlingen Vers fra 1887.

Denne erfaring bekræftes senere igen og igen i bl.a. Christiansborgs brand i 1884 (som han betragter som en Fugl Fønix, der nu genfødes til "unge Tider" – et forvarsel om systemskiftet i 1901) og 1. verdenskrigs katastrofe. Stormfloden optræder f.eks. i digtsuiten Storm- og Trængselsaar i digtsamlingen Pilefløjter:

Nu rykker Stormens Haand i Jordens Skæg
og river Trær med Rode op i Lunde.
Den gamle Verden aabner sine Læg.[1]

Ny Verdner fødes af dens Kæmpe-Æg
til Vejrets Glam og Fraad af Bølgemunde.
Lad Borgerskabet snorke bag sin Væg!
En Frihedsstund – i Nat kan jeg ej blunde.

Radikal journalist for venstrebladene under provisorierne

Stormfloden er også den afgørende vending for faderens og Sophus Claussens eget liv og værk, hvor deres historie bliver til "Historie i videre betydning".

Sophus Claussen afslutter i de sidste artikler om Stormfloden i Lolland-Falsters Folketidende d. 13. og 14. november 1897 med at mindes faderen Rasmus Claussens indsats. Først beskriver han, hvorledes indsamlingerne til ofrene først kommer i gang, efter at en deputation af Falsters absolutte spidser, bestående af storbonden "Corneliussen, Bøtø, Godsejer Tesdorph og R. Claussen fra Sildestrup, Kredsens nyvalgte Folketingsmand" har henvendt sig til den handlingslammede stiftamtmand Holsten. Artiklerne slutter med at beskrive faderens jomfrutale i Folketinget, hvor han "bad Staten hjælpe de betrængte Provinser med Digeanlæg… og sagde omtrent følgende:

'Naar Fjenden bryder ind i Landet og vil frarøve os en Provins, da finder vi det naturligt at ofre ikke blot Formue, men Blod for at bevare det Land, som er vort. Ved Stormfloden paa Falster og Lolland er det i Virkeligheden en Provins, som trues med at tages fra os. Thi bygges der ikke Diger paa Bøtø, er det kun et Tidsspørgsmaal, naar hele Sydspidsen af Falster forsvinder, og er først den borte, ligger det sydlige Lolland aabent for Østersøen uden Brystværn og Dækning. Da det ikke her som i Krigstilfælde drejer sig om Opofrelse af Blod, men kun om et Pengeoffer, formener vi at Staten bør træde til og sikre dette gode Skatteland mod at gaa tabt.'

Aaret efter kom Digeloven."

Faderen fører derefter an i kampen for bedre erstatning og beskyttelse af parcellisterne og grundlægger Lolland-Falsters Folketidende i oktober 1873, som senere udvides med Nakskov Tidende og opkøb af Nyborg Dagblad. Dermed får hans radikale venstrepolitik en platform, og han genvælges sikkert fra 1874 og de næste mere end 30 år. Han får sæde i finansudvalget, som fører an i striden med Estrups højre, bliver senere statsrevisor og Folketingets formand, men melder sig i 1899 ud af det forhandlende Moderate Venstre uden dog at tilslutte sig Reformvenstre.

For Lolland-Falster er stormfloden også et vendepunkt, der har præget øerne lige siden. Digerne bliver bygget. Året efter, i 1873, står den første sukkerfabrik færdig i Holeby, og den første sukkerkampagne afsluttes i foråret 1874.

Sophus Claussen selv arbejder ved siden af sit efterhånden respekterede forfatterskab som journalist, redaktør, chefredaktør og til sidst eneejer af Folketidende. Hans mening har også vægt. Indenrigsminister Ove Rode, som han har været journalistkollega med på dagbladet København, skriver han jævnligt sammen med og er også personlig bekendt af statsminister Zahle, og Sophus Claussen skriver om fredsforslag og fredsforbund under 1. verdenskrig. Hans til tider storhedsvanvittige spejling af det personlige i det almene og omvendt må ses på denne baggrund.

Mens Rasmus Claussen gik over til Det Moderate Venstre og stemte for forliget i 1894, blev Sophus Claussen ved med at hylde den mere radikale del af Venstre, Reformvenstre, under Hørup og brødrene Brandes. Under Estrups diktatur med ulovlige, foreløbige bevillinger uden finanslov gik både Sophus Claussen, svogeren Aage Jordan og faderen ind for skattenægtelser og riffelskytteforeninger til forsvar mod Højres kup. Selvom Sophus ikke som svogeren og faderen kom i fængsel, så var han som journalist af den observans absolut ikke tandløs. I tiden ved Horsens Folkeblad og Nyborg Dagblad pådrog han sig Højres vrede og 15 retssager for injurier m.v., som han alle vandt.

Det begyndte efter ansættelsen som redaktionssekretær ved Horsens Folkeblad i januar 1886. Her blev han introduceret til venstrejournalistikken af den navnkundige redaktør Emil Bojsen, der lagde stærk vægt på at forene det politiske med et praktisk arbejde for økonomiske og sociale opgaver. Emil Bojsen var sammen med formanden for Horsens Landbrugsforening, broderen Peter (også tidligere rigsdagsmand), førende i arbejdet for oprettelsen af det første andelsslagteri, for andelsbyggeforeninger og lignende. I øvrigt var deres søster Jutta forkæmper for kvinders rettigheder og stemmeret og blev 1894 valgt til formand for Dansk Kvindesamfund. Så det var et politisk slagkraftigt trekløver, Sophus Claussen kom i lære hos i Horsens. Emil Bojsens rettesnor for journalistikkens relevans og det væsentlige var "Hvad siger æ Bønder". Især når værdipolitikkens intellektuelle bølger gik højt blandt Brandes' tilhængere i hovedstaden og Grundtvigs på landet.

Claussen arrangerer sammen med Bojsen mødet mellem den lokale befolkning og Studentersamfundet i juni 1886, hvor Georg Brandes er hovedtaleren. Sophus Claussen stifter personligt bekendtskab med ham, som han på Københavns Universitet var blevet inspireret af, og som bliver en af polerne, imellem hvilke Claussens forfatterskab udvikler sig. Den anden pol er faderens og Emil Bojsens jordnære seje

kamp for bondens og husmandens bestemmelse over eget liv og hverdag og gennemførelsen af et virkeligt parlamentarisk demokrati.

Sophus Claussen skrev om stort og småt, teater og litteratur, Estrups forhadte lyseblå gendarmer og storpolitik. Og han viste sig at have talent for underforståede, drillende, halvkvædede viser, der undgik de mange sorte huller som censurens stempel ellers prydede venstreaviser med. I midten af februar meddelte han læserne, at borgerskabets fine forening i Horsens havde udelukket ham. Som protest søgte han herefter medlemskab i Horsens øvrige selskaber og foreninger. Altid med det resultat, at han blev afvist. Prikken over i'et var hans offentliggørelse i Horsens Folkeblad den 26. februar af noveletten om en skarpretter med honette ambitioner om medlemskab af byens konservative inderkreds. Skarpretteren var et vellignende portræt af kommandanten for de stedlige forhadte lyseblå gendarmer, som blev oprettet i 1885 af Estrup og var tidens skatteopkrævere og statspoliti med den primære opgaver at indkræve skatter uden hjemmel i en finanslov under Estrup-tidens ulovlige diktatur. Alt for vellignende efter byens højrespidsers mening. Borgmesteren lagde sag an og krævede fængsling. Folkebladet fulgte sagen med udførlige referater og kommentarer, og Sophus Claussen vandt sagen med bravour.

Sophus Claussens underforståede, drillende, halvkvædede viser, der undgik censurens stempel, tog for alvor til i tiden ved Nyborg Dagblad.

Den 1. marts 1888 overtog faderen Nyborg Dagblad, hvis redaktion herefter foregår "ved Medvirken af Cand. Phil. Sophus Claussen." Bladet viste sig kun at have 53 abonnenter, et chok der satte sig så fast, at det indgår som et omkvæd i historien *Mellem Landets Børn* fra novellesamlingen *Mellem to Kyster*, der er baseret på tiden i Nyborg. Han får dog snart oparbejdet en solid skare abonnenter ved at fortsætte med sine halvkvædede viser. Under mærkerne Horatio, Lucifer og Yorick skrev han i Nyborg Dagblad så muntre satirer over Højres skalten og valten med Nyborg, at det ligesom i Horsens faldt byens højreborgerskab for brystet. Kun 3 uger efter han startede på bladet, lagde borgmester og byråd i raseri samlet og hver for sig sag an mod bladet. 12 sager på en gang, som alle blev vundet af Sophus Claussen, da dommen faldt et halvt år senere.

På Skanderborg Station

Det var i øvrigt i Horsens, han startede, og i Nyborg han færdigskrev sit berømte digt *Rejseminder*, der ekkoer af ungdomsforelskelsens brusen i blodet i en senere eftertænksom tid, og som i vor tid både har lagt navn til et radioprogram og genrebetegnelsen for Thomas Bobergs rejsebøger. Det indgår senere i gennembrudssamlingen *Pilefløjter*. Ernst Frandsen fortæller i sin Sophus Claussen biografi, at Sophus rejste tilbage til Horsens i julen 1887 og der fik "et helt lyrisk gennembrud". Der skulle være byrådsvalg den 3. januar, og Venstres 2 oppositionelle mandater var i fare. Da Claussen besøgte sin tidligere arbejdsplads, Horsens Folkeblad, fandt han det på gloende pæle, og redaktør Emil Bojsen bad ham give en hånd med. Han gik villigt i gang med en satirisk science fiction artikel om en sørgelig fremtid, efter at Højre har sejret ved valget. "Lad os forestille os, hvorledes Byraadet da kom til at se ud. Og lad os gøre det med det gode Haab – som alene gør Tanken udholdelig, at saa slemt kan Vor Herre ikke mene det med vort kære Horsens." Frandsen fortæller herefter: "Men pludselig løber så disse to vers ind mellem linjerne:

Og nu vil jeg synge en Ungdomssang,
hvad enten I ler eller piber.

Artiklen fortsættes endnu med nogle sætninger, så fortrænger Ungdomssangen den; og nu følger vers efter vers af Rejseminder, digtet om Skanderborg station, nu kan han skrive det. De ni første strofer står i omtrent færdig form, derefter ni andre, af hvilke digtets slutning let lod sig uddrage."

REJSEMINDER
Og det var paa Skanderborg Station,
der blev mine Tanker forfløjne.
Jeg saa en nydelig ung Person
med nøddebrune Øjne.

Kokette Øjne, men tavs og bleg
med Ansigtstræk saa skære,
en nittenaars Barm til en fin Figur,
spinkel og Hofterne svære.

Et kysk og forvovent Borgerbarn
med rastløse Sommerfugl-Lemmer.
Af Gangens og Holdningens æggende Kraft
endnu jeg et Gentryk fornemmer.

Thi det er et Minde fra sorgløse Aar,
før Hykleriet og Vaaset
fik trykket vor unge Lyst ihjæl,
om ej det vor Mund fik laaset.

Da lidt blev favnet, men meget nydt
og alt og alle begæret,
da Sindet laa aabent og Blodet frit
som Sommerhavet og Vejret.

Jeg husker de brune Øjne, hvor trist
hun blev, da hun saa' os drage;
thi det var paa Skanderborg Station,
der stod hun alene tilbage.

Men jeg drog mod Nord, over Land og Sø,
og sommerberust mig kendte,
og da jeg sov ind paa Himmelbjærget,
de brune Øjne mig brændte.

De brændte saa sødt, de brændte saa hedt.
Jeg drømte, jeg tog hende med mig.
Hun dufted af Blomster, Viol og Reseda,
og kyssede Lindring og Fred mig.

Saa stærke Kys fra en ærbar Mund.
Var Kaffen ej bleven serveret,
den unge Frøken fra Skanderborg
vist havde sig kompromitteret.

Aa disse ærbare Borgerbørn,
de maa deres Hjærter ave,
pyntelig blomstrer den stærke Reseda
i Faderens lille Have.

Der findes saa mange Borgerbørn,
som gør vore Tanker forfløjne.
(Jeg mindes vel tyve med himmelblaa
og ti med brune Øjne).

Der findes saa mange sirlige smaa,
som gav os en Dans og en Rose,
Rejseminder og Alfe-Bedrag,
der svinder for Dag over Mose!

Men disse Blomster fra unge Aar,
dem sankede jeg til Dynge;
og naar jeg mærker den flygtige Duft,
begynder mit Blod at synge.

De smægter saa sødt, saa hjærtebeklemt
mod Solskin og luftblaa Dage.
Men det er paa Skanderborg Station,
der staar de alle tilbage.

Fra den hede Himmelbjergsdrøm bevæger digtet sig nu over i en mere generaliserende tale om borgerskabets pigebørn. Skanderborgpigen er ikke enestående, men blot én blandt mange. Ja, for at fortsætte Claussens blomstermetaforer, så er hun bare en blomst af buketten, og jeg'et mindes da også hele 30 piger, der har sat griller i hovedet på ham med deres Alfebedrag. Men selvom bedrag jo må karakteriseres som et negativt begreb, er det faktisk dem, der

i digtets slutning sammenføjes til noget positivt – for idet alle disse flygtige minder samles i deres mangfoldighed og med den stadigt opretholdte blomstermetafor begynder at dufte, så vækkes poesien til live i digteren – og når alle fortidens piger står tilbage i Skanderborg, så frigør de som en anden flok muser den skaberenergi hos jeg'et, der gør, at han fra sin skrivende stund netop kan mindes, erindre og drømme om en pige, som han i og for sig slet ikke har mødt, men kun set fra togets vindue. Det erotiske højdepunkt, som altså slet ikke opstod i selve situationen, erstattes nu af en erindrings formgivning i et poetisk højdepunkt, og de mange frustrationer og fascinationer af yndige, ærbare kvinder bliver altså en katalysator for en poesi, som slet ikke kunne opstå uden dem.

I disse Nyborgår vokser hans lyriske gennembrud støt frem. Den direkte politiske tendens træder i baggrunden, han lytter til sit indres toner fremkaldt af erindringerne fra Horsens. "En mere højtidelig Kærlighed var bristet for mig, og fyldte mit Sind med en Mindepragt som jeg dyrkede med frivillig Tungsindighed", skriver han i sine notesbøger. Dødsfjende – Hjertenskær, skrev han i sommeren 1888 om sin Anna fra Horsens. Og digtene, der gennemspiller denne inspiration fra den lille Eros til den store eros, vælder frem: *I en Frugthave, Solskinsvise, I en Park, Balaften, Efteraaret* m.v.

Lolland-Falsters Folketidende

Den ikke ufarlige bekæmpelse af Estrup-højrediktaturets censur og politistatsmetoder fortsætter, da Sophus Claussen den 1. juli 1895 bliver ansat som fast medarbejder ved Lolland-Falsters Folketidende, som han har skrevet for med ujævne mellemrum, siden han var 17 år. Borgmesteren og byfogeden i Nysted, højremanden Holck, havde arresteret 5 mennesker i landsbyen Sløsse som sigtede for mened og falsk forklaring i deres vidneudsagn i en sag om nogle formodede injurierende udtalelser om lokale højrefolk på en keglebane. Sophus Claussen tog i sine Folketidende-reportager deres sag på sig så energisk, "at den meget sundt dømmende Landstingsmand, Borgmester, By- og Herredsfoged Holck i Nykøbing blev udnævnt til Sættedommer, hvorefter han løslod Arrestanterne og frifandt dem fuldstændigt."[2] Undervejs lagde Nystedborgmesteren også sag an mod Folketidende. Claussens modsvar i Folketidende var artiklen Den frie Presse af 5. marts 1896. Her kritiserer han ikke bare presseprovisorium og tvangsforholdsregler og er også fortaler for pressefrihed som garant mod embedsmisbrug, "der ikke syntes at stemme ganske overens med de almindelige principper for lov og retfærdighed". Hvilket også kun kunne "tjene til at styrke den Tillid, Øvrigheden nyder". Han kræver også, at pressen af staten får fri proces, så den ikke alligevel bliver gjort tavs ved hjælp af konstante sagsanlæg, som den selv skal betale dyre sagsomkostninger for, og som derfor nemt får nedlagt de mindre aviser. "Det er en meget kinesisk Fremgangsmåde. Og denne Procesforfølgelse er ikke Midlet til at skaffe Statsmyndighederne en upartisk og loyal Presses Bistand. Derfor er dette vort sidste Ord: i Sager som den mellem Hr. Holck og Folketidende bør Pressen have fri Proces. Før vil man ikke komme ud over det Kineseri, der bestandig klæber ved vort offentlige Liv". Folketidende blev frifundet. Men de ulige økonomiske ressourcer og fri proces er stadig et brændbart emne i dagens domspraksis i injuriesager. Senest i sagen mellem Jørgen Dragsdahl og Bent Jensen. Disse konfrontationer og en kampagne i Folketidende for at redde "det skæve Hjørne", Czarens hus, hvor Czar Peter den Store havde spist og boet, i Nykøbing fra nedrivning spores tydeligt i digtet Foraarsrim fra en Købstad, der senere indgår i Pilefløjter:

I Arkadien

FORAARSRIM FRA EN KØBSTAD
Flade Egne og lave Skyr,
toppede Brosten og smaabitte Byr.
Som Spejlglas-Kugler, man vandrer forbi
og øjner sit bredeste Ansigt i.

Foraars-Enge og Piletrær!
Findes der grønnere Land end her?
Solen lidt søvnig, Stranden lidt sur.
Intet forhastet – Alting Natur.

FORAARSRIM
Det tørre Foraar i Skoven,
førend det Grønne kommer,
er egenlig *min* Skærsommer.

Der er saa lydt overalt,
kun Kragens Skrat foroven
og Karlen ude bag Ploven.

Jeg finder i Kragens Tale
mer nøgen Vaar end hos tyve
bestilte Nattergale.

Kællinger sanker Kvas;
ved alle Veje og Skrænter
staar Bukkar-Børn og venter.

En Promeneren og Gaaen.
Jeg staar for at sole min Hud
paa Broen og stirrer i Aaen.

Den gamle Herredsfoged
smiler og sagtner noget:
"Min Gud, vil De styrte Dem ud?"

Jeg sidder, hvor Grøften løber
bag Skoven. Der vaagner paa ny
i mig en Kandestøber.

Her sad jeg tro mod min Rolle
i Fjor og skrev en "Satire
ved en forladt Kasserolle".

Det er mig en Vane at lure,
hvad Købstaden siger paa Ture,
hvor Damerne stadse og kure.

Med Roe-Industri, Ølbryggeri,
en By med syvtusind Sjæle
og tre Avisers Drøvtyggeri.

Jeg læser fra Byraadets Møder
hvert Ord, som er sagt deri ...
Jeg er glad for vort Andels-Slagteri.

Nu er her for megen Fred,
Kommunen savner sin gamle
og fyrige Kobbersmed.

Hvor fordum Czar Peter har spist,
staar endnu *det skæve Hjørne*
omvaklet af Markedets Bjørne.

Hvor Venstre og Højre holdt Valg
og sloges om Rigsdagsmanden,
mens Drengene tamped hinanden -

er Jærnene taget af Essen
og Dommeren hensynsfuld,
hver Gang han dømmer Pressen.

Dog kender jeg Falsters Bønder,
naar Venstrekuglerne piber,
naar Valget er nær og det kniber.

Imens jeg gaar og lytter
paa mine lokale Ture,
og Damerne stadse og kure -

der byttes med Gaarde og Gods,
der tales om nye Partier.
Jeg elsker mit fjorgamle Mos.

Ja, takket en genfunden Lykke
fra mine helt mosgrønne Dage
er Mos og er Vers vendt tilbage:

Hun smiler – naar Lærkerne slaar -
ømt, med Violer i Hatten,
som var det i Gaar, hun var atten.

Hun samler sin Dragt og kommer
og ser – naar i Grøftens Vand
jeg øjner en hankeløs Spand.

De skov- og mosklædte Kyster
er blevne – hvad end de hedder -
for mig som Arkadiens Bredder.

Og hjemkommen hører jeg fjærne
Lærker fremdeles kvidre
i Hjørnerne af min Hjærne.

Nu planlægger København
de nye Teatersæsoner;
man omstyrter Troner og Konger.

Den nyeste Digter, som brænder
af trodsig Tro paa sin Bog,
gaar høflig og trykker Hænder.

O, glade Foraars-Haab!
De største Malere bener
omkring til de mindste Mæcener.

I Fald København var Rom,
og var Mæcenas min Ven,
og laante Horats mig sin Pen -

jeg tror ej mere, jeg kom,
om selve Augustus mig vinked,
og Julia ventede sminket.

Der sidder min Ven X. X.
og modtager hundred om Dagen
og bliver saa bleg som et Lagen.

Der sidder min Ven X. X.
og rækker Poeterne Kransen
og fælder mod X. X. Lansen.

Der vandrer min Ven X. X.
bekymret for det, der skal tros
for at opnaa en hinsidig Ros.

Der ganger min Ven X. X.,
som i Fjor havde Digterlegatet.
I Aar har Ven X. X. ta'et 'et.

Jeg ser mig *staa* saa trist
og more en næppe vaagnet
indflydelsesrig Journalist.

Dog frygter jeg endnu mer
de Hjærte-plukkende *Fem-Te'*ers
Idé-Damer med Orkidér.

Nej, sid ved en vissen Græstørv
med smaabitte Myrer og Krybere
om Vaaren – naar alt bliver dybere.

Her kan du aande, begære.
(Aa dette Foraars-Begær!
- "min eneste Grund til at være").

Her kan du tænde din Pibe
og følge i Skyggen paa Jorden
Tobaksrøgens hvirvlende Stribe -

og svare dem, der søger
Fremtidens Tro, de Vises Sten:
at *Bøge* er bedre end *Bøger*,

at Kunst ej maler den Skygge,
som hist en Pige kan slænge
paa Bondens solhvide Længe.

Den sorte Ramme af Skove
er Helligdomme, hvis Blaanen
i Skumringen venter paa Maanen.

Saa tag mod dit Liv og dets Maal
begærlig som Vandringsmanden,
der griber den vinfyldte Skaal.

Sophus Claussen og hustru Anna, født Christensen. Det kongelige Biblioteks billedsamling.

Sophus Claussen i Paris. Foto af René Boivin fra maj 1891. Det kongelige Biblioteks billedsamling.

Digtet blev betragtet som så betegnende for Folketidende og lokalområdet på den tid, at det blev genoptrykt i Lolland-Falsters Folketidende i det store jubilæumsblad i anledning af Folketidendes 50 års fødselsdag den 1. oktober 1923 med følgende manchet:

I tilknytning til Sophus Claussens Artikel "Da Provinserne vaagnede til Liv", bringer vi et Digt, forfattet i Nykøbing for 26. Aar siden – Sophus Claussens Kærlighedserklæring i 'Pilefløjter' til Provinsen.

Skribentvirksomhed i Nykøbing Falster

Som journalist og redaktør af Folketidende havde Sophus Claussen mange forskellige opgaver og slog også til lyd for lokalområdet i hovedstaden og resten af landet. Stormflodserfaringen vender tilbage i KANTATE VED INDUSTRI-OG LANDBRUGS-UDSTILLINGEN I NAKSKOV I SEPTEMBER 1898 – her citeret i uddrag:

Se, Købstanden hejser
sit Flag som fordum,
da modige Bymænd
mødte Svenskens Hast.[3]
I Tidernes Stormflod,
naar Digerne brast,
der kendtes en Slægt,
som med Hænder og Tænder holdt fast.

…

Rigdom her gemmes. Her blunder en Skat.
Men hvem kan den hæve og nævne?
Den straaler fra Dybet en maaneklar Nat,
hvor frem vi med Baadene stævne.
Og Døgnet var aldrig saa mørkt og forladt
– den styrked din Haand og din Evne.
Den dufter fra Kornet, den synger fra Krat,
den skinner fra Skyernes Revne.

Sundhed og Lykke – saa hedder en Høst,
som voxer trods skiftende Sole.
Den spirer ved Hverdagens rolige Bryst og
pryder en tarvelig Kjole.

Sophus Claussen var også selv maler, tegner og grafiker, især efter 1. verdenskrig. Her har han afbildet konen og døtrene.

Lad Storstæder lokke med stærkere Lyst,
med Blomster, som hurtig forødes!
I ejer ved Hverdagens graalige Kyst den
Ro, hvor det Store kan fødes.

Selvom Sophus Claussen er verdensborger og i mellemtiden har været bosat i København, Paris og Italien, mærker man tydeligt den jordnære provinsbo. Den virkeligt skabende kraft er i hverdagens provins. Og bondeafstamningen og venstrebondens stolthed under forfatningsstriden med Estruphøjre mærkes ligeså tydeligt i digtet Udenlands, der er skrevet 1886 i Horsens og senere kommer til at blive indledningsdigtet i gennembrudssamlingen *Pilefløjter*:

UDENLANDS
Udenlands, paa et fremmed Sprog,
blev jeg spurgt om Navn og Stand,
hvorfra jeg kom, hvorhen jeg drog -
"Danmark kalder vi selv vort Land."

"Hav-indlullet ligger mit Land,
fladet i Øer og tunget i Næs.
Hvor Bølgerne dør i det hvide Sand,
begynder det frodige, grønne Græs."

…

"En Sommerdags Bølger, der sagtelig slaa,
saaledes er Øjnene ganske blaa.
Ved Maj bliver Løvet grønt over Land,
saa paa Grønt og Blaat har vi bedst
Forstand. "

"Bor vi end fjærnt i det taagede Nord,
vi kaldes det frieste Folk paa Jord;
i den mørke Muld, bag den skarpe Plov,
gaar Bønder, som værger om Ret og Lov."

I 1896 bliver han den 12. september efter den lange udlandsrejse til Paris og Italien gift med sin forhenværende forlovede fra Horsens, Anna Christensen. Det er hans fødselsdag og 10 årsdagen for deres første forlovelse. De bosætter sig i Nykøbing Falster, hvor han er fastansat journalist og kulturredaktør ved Folketidende. Andre kilder mener, at Sophus Claussen først flytter til Nykøbing på det tidspunkt. Men Frederik Graae fastholder som den nærmeste og primære kilde, at han og Sophus Claussen vender tilbage til Nykøbing med få måneders mellemrum i løbet af første halvår af

1895, og at de kom "ganske naturlig daglig sammen… fordi vi begge følte os noget fremmede under de nye Forhold. Vi hørte begge til den akademiske Ungdom, der havde sluttet sig til "Studentersamfundet", "Politiken" og "København", og efter Forliget [1894] var Faderens Blad blevet moderat, mens min Svoger alle Dage havde været ivrig Estrupper og en af de ledende Mænd blandt Byens Højre ".[4] Graae fortæller også, at han var en meget hyppig gæst hos Sophus Claussen i vinteren 1895-96. Om aftenen "ved et Glas Bourgogne plejede han at læse for mig sine sidste Digte, endnu inden Blækket var tørt."[5] Det underbygges af nytårsdigtet Saa vandrer vi over Aarets Bro, der første gang blev trykt i Folketidende d. 1. januar 1896 og senere blev indarbejdet i Valfart. Det stod i Sophus Claussens artikel Et Nytårseventyr om Taalmodighed, der som baggrund for digtet har nytårsnatten: "Fra Gedser til Femø, fra Orehoved til Rødby, fra Nysted til Sakskøbing og fra Nykøbing til Maribo mindes jeg Venner, som i denne Nytaarsnat Kl. tolv vil rejse sig med Glasset i Haanden og ønske hinanden Tillykke med det nye Aar." I eventyret svigtes poeten af en ung kvinde og bliver træt af at vente, men kommer på vejen hjem til at huske, at de en dag havde gået over en bro, og hun havde været foran ham i selskab med slægtninge og veninder, men midt på broen lod hun, som om hendes skobånd var gået op. Og hun standsede for at binde det, indtil han var ved siden af hende. Da rejste hun sig og spadserede med ham:

Saa vandrer vi over Aarets Bro
én for én og to og to.
Har du en Ven, da bi ham efter,
stands i Trængslen og bind din Sko.

Forhast dig ikke. Erfaring bekræfter:
Lykken er god mod den, som har Ro
til at binde sit Skobaand, at smile, vente
og omgaas skikkelig sine Bekendte.

Sophus Claussen læser sit digt Imperia for Helge Rode og J. F. Willumsen. Maleri af J. F. Willumsen på kunstmuseet Aros. Det kongelige Biblioteks billedsamling.

I Valfart optræder digtet som et nytårsdigt, Silvio alias Sophus Claussen skriver i Paris til Célimène, som flirter men undviger ham.[6] I 1898 får Sophus Claussen og Anna deres første datter, Ilse, som langt senere bliver gift med Sophus Clausens franske oversætter Guy-Charles Cros. Ægteskabet med Anna varer i over 30 år og er trods Claussens vidtløftigheder den vigtigste underliggende spænding mellem erotik, kærlighed og den højere fuldbyrdelse af det sammen med enheden af jord og sjæl, der er central i hele forfatterskabet.

Det er i Nykøbing Falster han skriver, færdiggør og får udgivet de 2 hovedværker, Valfart (1896) og Pilefløjter (1899), der fører til anerkendelsen som digter. Han er meget produktiv i disse år og skriver en lang række digte, som indgår i senere udgivne digtsamlinger, især Djævlerier, men også i den sidste udgivne inden hans død, Hvededynger fra 1930.

Valfart

Til Valfart skriver han i 1895 sit vel nok mest berømte digt Ekbatana, hvor barndommens 1872 stormflod igen optræder som fornyende syndflod. I modsætning til det meste af Claussen-forskningen fastholder Frederik Graae, at Ekbatana er skrevet i Nykøbing Falster, efter at Sophus Claussen flyttede dertil i 1895, og ikke i Jægersborg, hvor Rasmus Claussen havde købt en villa. Frederik Graae beskriver, hvordan Sophus standser roningen midt i en tur på Guldborgsund med ham og hans nygifte kone efter en våd frokost i Lindeskovens Skovløberhus og med stort engagement reciterer digtet, med det resultat at de går på grund.

"Hin Aften var den [Guldborg-solnedgangen] eventyrligere end nogensinde før eller siden. Genskinnet fra Himlen farvede Vandet blodigrødt, og mens Baaden, roet af Sophus, styret af mig, langsomt og tyst gled frem i det smalle Sund mellem de overdaadig frugtbare Øer, følte man sig som hensat til et Eventyrland.

Pludselig trak Sophus Aarerne indenbords, slog ud med Armene og begyndte paa sit blide langelandske Maal at nynne:

… Jeg husker den Vaar, da mit Hjerte i Kim
undfangede Drømmen og søgte et Rim,
hvis Glans skulde synke, jeg véd ej hvorfra,
som naar Solen gik ned i Ekbátana.

En spotter – det er dig Frederik –
gav mig med Lærdom at ane,
at Vægten på Ordet var Ekbatáne.
Du traurige Tosse. Du véd ej da,
at Hjertet elsker Ekbátana.

Bums! Vi stod paa Grund …

Den ulykkelige unge Københavnerinde var alt andet end glad ved Situationen med disse to gale Mennesker i det blodrøde Vand, hvor Aalen snoede sig omkring Baaden, medens Rotteøjne inde fra Bredden lyste ud imod os. Endelig fik vi Baaden klar af Grunden. Sophus greb atter Aarerne, idet han med høj Røst forkyndte:

…Lad Syndflodens Vande mig bære herfra
– jeg har levet en Dag i Ekbátana."[7]

I digtet kombinerer Claussen også hans egen forlovelses forlis, kærlighedstabet, med den genopståede drøm (vakt af Karen Topsøe i Paris) om at forene Livets Vellyst og kærligheden i en dybere og visere Verden.

Og netop verden, fordi kærligheden i denne Claussenske forstand er en sammensmeltning af realitet og drøm, den ideelle og reelle kærlighed og virkelighed til en helhed, der giver mening. Men ikke en mening, der kan fastholdes i virkeligheden udenfor digtet. Den både findes i og forsvinder igen i digtets rytmer og rim:

Hin fjærne Vaar, da min Sjæl laa i Kim
og drømte umulige Roser og Rim,
er svunden, skønt Luften var lys ogsaa da,
som den Sol, der forsvandt bag Ekbátana.

Men Drømmen har rejst sig en Vaar i Paris,
da Verden blev dyb og assyrisk og vis,
som blødte den yppigste Oldtid endda …
Jeg har levet en Dag i Ekbátana.

Med slutningen af digtet præciserer han sin poetik, der sigter på, at erindringens billeder og Vanvid i Kileskrift skal renses for det overfladiske virkelighedsindhold og ved digtets formgivning smelte drømmen ind i et poetisk øjebliks sandere virkelighed:

Men Folkets Sæder? den stoltes Bedrift?
hvad nyt og sælsomt skal levnes derfra?
En Rædsel, et Vanvid i Kileskrift
paa dit Dronningelegem – Ekbátana.

Men Rosen, det dyreste, Verden har drømt,
al Livets Vellyst – hvad var den da?
Et Tegn kun, en Blomst, som blev givet
paa Skrømt
ved en kongelig Fest i Ekbátana.

Da blev jeg taalmodig og stolt. Jeg har
drømt
en dybere Lykke, end nogen har tømt.
Lad Syndflodens Vande mig bære herfra
- jeg har levet en Dag i Ekbátana.

Der er ingen tvivl om, at den basale livskraft, som også er et rædselsvækkende vanvid, bliver renset ud af stormfloden eller syndfloden. Men om den højere, sandere virkelighed kun kan tænkes tilstede i digtets formgivning, der sammensmelter drøm og virkelighed, er dog mere tvivlsomt, når man ved, at Sophus Claussen få måneder efter gifter sig med sin tidligere forlovede Anna Christensen.

Overretssagfører Frederik Graae. Falsters Egnshistoriske Arkiv.

Graae hævder også, at digtet I Ligurien i Valfart ikke er skrevet til den italienske Clara, som han boede sammen med i nogle måneder i 1894 i den lille by St. Margherita di Ligure. "Da jeg i Foraaret 1896 blev gift, sendte han (Sophus Claussen) paa Bryllupsdagen den unge Brud et lille Digt begyndende: 'Et Billed paa min Væg, en Engel i min Stue'". Det blev senere anbragt som motto for Valfarts slutafsnit I Ligurien:

I LIGURIEN
Et Billed paa min Væg,
en Engel i min Stue,
en Røst, som fylder Rummet,
en blussende Drue
paa Bunden af mit Glas,
en Glæde ved min Dug,

en Skammel for min Fod
– som elsker mig i Smug.

Ja det er det, jeg vilde:
paa Ovnen lidt Flamme,
paa Muren et Portræt
i sin rolige Ramme,
der sidder ganske fladtrykt
og længes, forgaar,
men aabner som et Forhæng
sit udslagne Haar.

Pilefløjter

Sophus Claussen skriver adskillige nye digte og færdiggør andre, som tilsammen kommer til at udgøre digtsamlingen Pilefløjter, i perioden fra han bliver journalist ved Folketidende, gifter sig og igen bosætter sig i Nykøbing Falster og senere bliver redaktør af Folketidende i 1895-1899. Hans falsterske barndomsminder dukker selvfølgelig op i de nutidige oplevelser, der udløser nogle af digtene. F.eks. gælder det digtet Landsby-Veje. Hans barndomsven, senere overretssagfører Frederik Graae, som han genoptager forbindelsen med i denne periode, beskriver i sine Erindringer fra Sydhavsøerne Sophus Claussens skoletid: "Forstanden var der ikke noget i Vejen med hos den lille Sophus, derimod var Fliden ikke overvældende, dertil havde han for mange andre Interesser end Skolen. Bladet og Trykkeriet, alt det ny og eventyrlige, som Faderen og Svogeren Redaktør Aage Jordan arbejdede med, optog ham stærkt, og saa var han et udpræget Natur- og Friluftsmenneske, der ikke kunne finde sig i at sidde inde og hænge over Bøgerne, naar Solen skinnede og Fuglene sang." Den nutidige baggrund for digtet er, at hans mor er død samme år, og han har netop "foretaget en Køretur til min Moders Grav og til min Barndoms Piletræer… som, da jeg var syv otte Aar, syntes saa store og var saa fulde af Fuglereder, og som jeg aldrig siden havde genset… Men Piletræerne paa begge Sider… bliver nu ryddede, og man vil komme til at føle sig rigtig forladt i den fede, flade Egn. Du kan forstaa hvor underligt den Tanke plyndrer én, at man har givet sin Moder tilbage til Jorden. Og nu kommer tilmed ivrige Menneskehænder og plyndrer de sidste idylliske Skjulesteder, hvor et Menneske kunde gemme sit Hoved for den store Tomhed", som han skriver i et brev til Johannes Jørgensen den 4. januar 1898:

LANDSBY-VEJE
De gamle Landsby-Veje,
som tyve Gange dreje,
hvor sorte Snegle krybe
og Hjulenes Spor er dybe,
de rummer Skjulesteder,
hvor alskens Fugle bygger
ind under de tætte Piles
silkefligede Skygger.

Her gik jeg syv Aar gammel
og stirred op i Vejret
imellem Rødpil, som dryssed
Dug over mig og Gærdet,
vandred med Lærebogen
om Foraaret, tidlig vaagnet,
omkap med den bibelfaste
Skoleungdom i Sognet.

Men ingen Jordbær findes
saa røde i Himmerige
som under to Pilerækkers
skærmende Silkeflige.
Lad Pile staa langs Vejen
og Jordbær voxe røde,
med mindre I vil kede
den kommende Slægt til Døde.

Der fandtes Skjulesteder,
som ingen mere freder.
Kun Landsbyens mindste Knægte
løb da og stjal Fuglereder.

Men disse smaabitte Fyre
er ganske uberegnet
bleven til voxne Karle,
der rydder hele Hegnet.

"Og alligevel… Jeg følte mig helt nedsænket i en saadan ufattelig frisk Verden – Mulden var helt sort, Græsset helt grønt, Vintersæden violet og Skovene vaade og brune", fortsætter brevet, og det slutter med Sophus, der nedsænker sig i digte med mangfoldige tonesammenstillinger, bløde og varme belysninger. "Det er for mig at give det Liv fra mig som jeg har modtaget – det Liv i mig, som har bestaaet evig, og som vi laaner videre til Slægt fra Slægt". Denne redaktør af hans fars politiske bannerførende blad, Folketidende, sætter i fuld alvor poesiens videregivelse af liv op imod udviklingen og dens doktrinære nødvendige politik, "der fælder Pilene – tætte, dejlige Rødpile var det – for at spare sig lidt Snekastningsarbejde." Han supplerer dette livs- og kunstsyn med følgende udbrud i digtet Træerne fra suiten Storm- og Trængselsaar i Pilefløjter, der er skrevet i samme periode:

Jeg elsker det, som gror og gror igen
og spørger næppe Vind og Vejr om Lov:
Græsmarken og den stormopfyldte Skov!
Jeg synes, Træerne er Adelsmænd…

De kan den Kunst at gro og gro igen.

Nu skal man jo ikke gøre Sophus Claussen alt for forudseende og visionær – digtet Atomernes oprør fra 1925 er slemt nok – men det er lige før, man kan høre nutidens modsætninger mellem miljø- og klimaforkæmpere og såkaldte realpolitikere, der underordner hensynet til natur og klima under en kortsigtet økonomisk vækst.

Om naturen skriver han også i et brev til Viggo Stuckenberg den 7/3 1899 under forberedelsen af digtsamlingen Pilefløjter. Det afsluttes med 2 vers af digt om Lolland-Falster, der slutter Fra Rødby til Bøtø Alting Natur.

De bliver senere indledningen til Forårsrim fra en Købstad:

Tvi! Man skal adlyde Gud mere
end Mennesker!
Flade Egne og lave Skyr,
toppede Brosten og smaabitte Byr.
Som Spejlglas-Kugler, man vandrer forbi
og øjner sit bredeste Ansigt i.

Foraars-Enge og Piletrær!
Findes der grønnere Land end her?
Solen lidt søvnig, Stranden lidt sur.
Intet forhastet – Alting Natur.[8]

Det er også i hans tid som kulturredaktør her, at der bliver virkelig højt til loftet i kulturlivet. Herman Bangs Nytårsbrev til en ven – Er Danmark et fattigt land? stod på forsiden af Folketidende 1. januar 1896. Sophus Claussen skriver om og trækker en lang række af tidens største forfattere og enkelte malere til Folketidende og Nykøbing Falster, f.eks. Bjørnstjerne Bjørnsson, Jonas Lie, Henrik Ibsen, Georg Brandes, Edvard Brandes, Ove Rode, Henrik Pontoppidan, Amalie Skram, Viggo og Ingeborg Stuckenberg, Johannes Jørgensen, Helge og Edith Rode, Jeppe Aakjær, Johan Skjoldborg, Johannes V. Jensen, Agnes Henningsen, Sophus Schandorph, Holger Drachmann og Albert Gottschalck.

Bjørnstjerne Bjørnson læste op sammen med datteren, sangerinden Bergliot Ibsen, på Teatret i Nykøbing F. den 18. november 1897, hvor også Sophus Claussens erindringsartikel om besøget hos Bjørnsson i Rom stod i Folketidende.[9] Folketidende var faktisk i hans tid som kulturredaktør fra 1895-1899 sammen med Politiken Danmarks førende avis, hvad kulturstoffet angår.

Men det er også i Nykøbing Falster, han skriver sin største fiasko, Arbejdersken. Her forsøger Claussen at opnå den højeste enhed af erotik og kærlighed med jord og sjæl i en religiøs anarkistisk socialisme, personificeret i hovedpersonen, arbejdersken Jenny, og inspireret af den ledende italienske socialist Claudio Treves.[10] Teaterstykket blev kun opført 1 aften i København i 1898 og blev gjort til grin i både København og Nykøbing Falster.

"Lolland-Falsters Folketidendes lokale Konkurrenter havde selvfølgelig skyndt sig med at udbasunere Fiaskoen, og Rasmus Claussens uforsonlige Modstandere blandt Byens Højrebefolkning, der paa Grund af Forliget havde maattet stikke Piben ind overfor den Gamle, lod atter en Gang deres Galde gaa ud over den Unge. En Skoggerlatter slog imod den stakkels Digter fra alle Døre og Vinduer, naar han gik gennem den lille Bys snævre Gader."[11]

Det er kun blevet opført en enkelt gang senere. Denne manglende forståelse for hans store arbejde med en syntese af alle hidtidige politiske og poetiske erfaringer ramte Sophus Claussen virkelig hårdt, og den påvirkede i lange perioder hans produktivitet helt frem til 1. verdenskrig.

Sophus Claussen, Bernerkonventionen og ophøret som redaktør af Folketidende

Han stredes også med svogeren Aage Jordan om Folketidendes linje. Endelig fører en uenighed med faderen om Bernerkonventionen og hans dækning af den i Folketidende til, at han stopper som fast medarbejder ved avisen og flytter tilbage til København med familien i 1899.

Den 21. januar 1899 offentliggjorde Sophus Claussen sin artikel 'En dansk Skribents Retsløshed' i Lolland-Falsters Folketidende. Den handlede om sikringen af danske forfatteres juridiske ophavsret ved oversættelse gennem tilslutning til Bernerkonventionen og var inspireret af en artikel, Georg Brandes havde offentliggjort i Politiken.

Sophus Claussen skrev blandt andet: "Der er ved disse Drøftelser (i Folketinget) fremført mange mærkelige Grunde. Meninger og Opfattelser, som man i høj Grad ville fordømme, hvis det gjaldt Gaarde, Pengeværdier og andet jordisk Gods, hævder man med radikal Dristighed, saa snart det gælder om at ophæve en Mands Ejendomsret til aandelige Frembringelser. Hans Bøger maa enhver oversætte, hans Kunstværker maa enhver reproducere. Danmark skal ikke lukkes for den frie Tilstrømning af udenlandske Aandsprodukter. Toppunktet er – saa vidt huskes – Hr. Alberti naaet til. Det var ham, som i Folketinget sammenlignede Sikringen af den literære Ejendomsret med en Toldbeskyttelse. Der findes ikke den svageste Lighed mellem de to Ting."

Og senere i artiklen hed det: "Staten maa tiltræde Bernerkonventionen og skaffe vore Skribenter en retslig sikret Stilling, hvis de ved deres Talent formaar at trænge igennem udenfor vore Sproggrænser."

Kritikken af folketingsmand A. P. Alberti, en af førerskikkelserne i det Venstre-parti, der greb magten ved systemskiftet i 1901, virkede på Rasmus Claussen som et bagholdsangreb fra sønnens side. Her var et af de tilfælde, hvor digterens mangeårige afhængighed af faderens støtte førte til en pinlig konfrontation mellem hans naturlige selvstændighedstrang – og den politiske håndfæstning, Rasmus Claussen i realiteten præsenterede sin søn for ved denne lejlighed.

Faderen skriver fra Colbjørnsensgade d. 21/1 1899*:*
"Kære Sophus!
Din Artikel i Dag skal altsaa være Takken for Forskudet paa de 600 Kr.? Du vil underminere eller rettere sagt modarbejde min politiske Stilling som Rigsdagsmand. Alverden ved jo, at Slaget til Alberti er ogsaa rettet imod mig. Det manglede bare, at jeg skulde finde mig i at blive modarbejdet af min egen Søn i mit eget Blad! Nej det finder jeg mig ikke i.

Saa længe jeg er Rigsdagsmand, skal Bladets Redaktion ikke føre anden politisk Mening end min. Jeg har indrømmet Eder begge fuldstændig Frihed, Jordan i social og lokal Henseende og Dig i æstetisk Henseende, skulde jeg da ikke saa have lov at forbeholde mig Retten til at bestemme Bladets Stilling i politisk Henseende? Jeg er vant til at høre af Dig: 'Maa jeg da ingen Mening have!' og jeg svarer dertil: Nej, ikke paa min Bekostning! Er Du ikke fornøjet med den Frihed for dine Meninger, Du har, saa søg at skaffe Dig en anden mere fri og uafhængig Stilling – hos mig kan du ikke faa en saadan, og jeg beklager i allerhøjeste Grad, at Du har kunnet lade Dig henrive til, for saadan en aandelig Skryders Skyld, at stille os begge i Gabestokken.

Din R. Claussen"[12]

Det fører dog ikke til et fuldstændigt brud med faderen, og Sophus Claussen skriver da også i de kommende år, hvor han bl.a. er tilknyttet Politiken og Aftenbladet, mange artikler i Lolland-Falsters Folketidende.

Redaktør igen

I 1911 rejser Sophus Claussen efter flere længere udenlandsophold hjem til Danmark for at overtage Folketidende og blive "Overredaktør" for den, efter at svogeren Aage Jordan har solgt sin andel af Folketidende til bogtrykker Chr. G. Odense, der udelukkende varetager det udgivelsestekniske og holder sig uden for avisens indholdsmæssige redaktion. Sophus Claussen ansatte Holger Bork som redaktør, i øvrigt med en meget fri og frisindet jobbeskrivelse. I praksis friere end fader Rasmus' håndtering af hans egen funktion som redaktør:

"Jeg vil ikke læse et Blad, der er skrevet for Idioter. Man behøver ikke hver eneste Dag at gentage de aller almindeligste Ting. Jeg vil gærne læse gode retsindige Ord af en grundtvigiansk Mand, som har noget bestemt at sige – og jeg behøver ikke Bladets højlydte Bifaldstilkendegivelse. Der er saa mange Mænd af den Retning i Landet, at man ikke behøver at gentage deres mest hverdags Ytringer og endnu mindre naturligvis deres Udbrud af Partilidenskab.

Af det Blad, som jeg læser, forlanger jeg, at alle gode Ord refereres med reelt Frisind. Derved viser jeg selv reelt Frisind.

Forstaar De dette? Jeg mener, at det er rigtigst at spørge Dem derom, da De jo ikke kan kendes gennem det, der nu staar i Folketidende.

Jeg vil, at de flest mulige skal tilfredsstilles, naar de læser deres Blad, og jeg ønsker, at Bladet skal være alvorligt og tilforladeligt og selvstændigt uden Hensyn til smaa Kliker og Fraktioner. Saaledes var det i min Faders Tid. Der er gode Traditioner.

'Kan De det? (jeg citerer Aladdin) 'Sig oprigtig, om De kan?'"[13]

Det var starten på deres samarbejde, og samarbejdet mellem Sophus Claussen og Holger Bork om Folketidende varede herefter til Claussens død i 1931, så noget må jo have fungeret tilfredsstillende for begge parter.

I de første par år tog han nogen del i den politiske debat, tvunget dertil af en konservativ smædekampagne, som også nogle venstrefolk på Lolland-Falster tilsluttede sig. Den gik ud på, at det gamle venstreblad med ham som 'Overredaktør' var blevet talerør for Det radikale Venstre. Baggrunden var hovedsageligt, at Sophus Claussen havde deltaget i Det Radikale Venstres stiftelsesmøde i Odense i 1905, hvor han i øvrigt

fik deres program galt i halsen og senere forsvarede gammelmoderate venstreideer i Politiken til de hovedstadsradikales store forbavselse. Da denne smædekampagne mod Folketidende udarter til, at avisens redaktører ikke bliver indbudt, da Venstre på Lolland-Falster holdt sit første delegeretmøde, tog Sophus Claussen til genmæle i Folketidende den 23.12. 1911 i artiklen Organisation:

"Et Blad, der har vundet sin væsentligste Udbredelse som Organ for Landbodemokratiet, kan naturligvis ikke tænke sig at forlade den Politik og de Venner, hvortil det har været knyttet igennem mange Aar. Det er derfor temmelig unyttigt, naar man giver sig til at drøfte vidt og bredt, hvilke politiske Meninger dets Udgivere kan have haft eller ikke haft i Fortiden – Bladet er knyttet til sin egen, ikke til Udgivernes Fortid … Folketidende betragter sig som Organ for det samme Parti som Organisationen. Den støtter den samme Regering. Den vil ikke af de radikale lade sig puffe over i Højre eller af Højre omvendt lade sig trænge ud mod de radikale. Det er vor Overbevisning, at man paa Venstres gamle Grund vil finde det Muldlag, hvoraf Fremskridt og Fremtid kan vokse. Der behøves ikke bedre Grundvold".

Han understreger her sit varige og oprindelige standpunkt, at Venstre skulle være det store, rummelige parti i midten, som samlede alt frisind. Den regering og politik, han her støtter, er venstrestatsministeren Klaus Berntsens. Og Sophus Claussen gentager denne støtte til Venstre (i modsætning til Det Radikale Venstre og selvfølgelig Højre) den 14. januar 1913, da det trækker op til det valg, hvor borgmesteren i Stege, den radikale Zahle, bliver statsminister eller Konseilspræsident, som det hed, og hvor hans gamle kulturpolitiske kampfæller Edvard Brandes og Ove Rode bliver ministre.

1. Verdenskrig

Sophus Claussens mening har også vægt efter parlamentarismens gennemførelse, da han efter faderens død overtager udgivelsen af Lolland-Falsters Folketidende. Den radikale indenrigsminister, Ove Rode, skriver han jævnligt sammen med og er også personlig bekendt af statsminister Zahle. Samtidig er han også nært forbunden med Venstrestatsministrene Klaus Berntsen og N. Neergaard. Claussen ønsker et samlet stærkt Venstre til sikring af det folkelige demokrati. Under 1. verdenskrig vender han sig mod, " at denne Race-Rabies, dette fornærmelige Paahit af en godtkøbs Videnskab, har kunnet besætte Menneskeheden og fylde Europa med Løbegrave", og han skriver om fredsforslag til en folkelig og ikke en kejserlig fred og fredsforbund og foreslår også en plan med kreditter, en slags Marshall hjælp til genopbygningen efter krigen.

Under verdenskrigen dukker Stormfloden op igen i forening med krigen bl.a. i digtet *Digteren og Daarskaben* i digtsamlingen *Fabler*

…
med Rusken og Hvin af den yderste Dag,
naar alle Porte gaar op med et Brag,
med Vindstød og Tuden af vaade Hunde
med Stormflod og Skibbrud i alle Sunde.
…
Om der aabnes for Viddets for
Vanviddets Spjæld
de slaar atter ihjæl, de slaar atter ihjæl.

Heroverfor sætter Claussen i samlingens sidste digt den skabende Pan (på græsk alt), som også er digteren selv og os for 'alt er i alle':

Skal alt gaa under? Nej Pan og Jorden
forliges nok.
Men som en Skaber i Rimnøds Knibe
han har en Fabel, som han skal slibe…

Rundt om Sophus Claussen – i spejlkabinettet. Det kongelige Biblioteks billedsamling.

Vi tror ej altid paa "Kraft" og Kabler.
Vi tror at Verden er dyb af Fabler.

Han tvinges under krigen til at overveje, hvem er jeg? og til at skrive sin poetik i *Jord og Sjæl,* der først holdes som foredrag i 1917 og siden trykkes i essaysamlingen *Løvetandsfnug*. I det forsøger han at finde et ståsted ved at forene sin personlige udvikling som digter med verdens udvikling trods den øjeblikkelige katastrofe. Han hævder i modsætning til andre symbolister, at symbolismen er en videreudvikling af realismen, der føjer sjælens indre kendsgerninger til de ydre i digtet, der er en "Grotte bygget paa Ord og Rytmer til Opbevaring af Klange og Lysglimt, Storme og Anelser, der ellers gaar Mennesket goldt forbi". Og efter det nuværende kaos skal klokkerne engang ringe, "naar Broen bygges mellem Realisme og Identitet, mellem Jord og Sjæl. Jeg tror, at uden at elske Realitet kan man ikke forstaa nogen Idealisme. Jeg tror at uden Idealisme er der ingen Realitet." I modsætning til Johannes Jørgensens idealisering af kærligheden i den religiøse kærlighed henviser Claussen til, at han kender kærligheden og er "trolovet med Folket".

Da Helge Rode i slutningen af krigen udgav *Krig og Aand,* gik Sophus Claussen i rette med hans mistillid til demokratiet, der deltes af mange af samtidens Nietzsche-påvirkede kulturkoryfæer som Georg Brandes, Karl Larsen, Harald Nielsen og Johannes Jørgensen, i Folketidende d. 16. 1. 1918:

"Mistvivlen overfor de mange og overfor det raadende Flervælde lurer hos ham og gør ham vagtsom indtil Bitterhed". I betragtning af den demokratiske udvikling i Danmark og Europa, der jo netop er ved at afsætte forældede enevoldsherskere, mener Claussen, at det var bedre, om "de havde haft en instinktmæssig Tillid til et sundt, nyt Europa, som længe har været Virkelighed… at disse frygtelige Blodaar ikke blot maa hilses som den fortvivlede Tilbagevenden til Slægtens tusindaarige Fornedrelse, men som Gyset, før Morgenrøden gaar op over Europa."

Senere i 1918, da han er eneejer og chefredaktør af Folketidende, ansætter han Otto Gelsted og i 1926 Hans Kirk, begge kommunister, som kulturjournalister og anmeldere. Så Folketidende har været med til at

finansiere og uddanne de kommende ledende medarbejdere på den danske kommunistiske avis, Arbejderbladet, der udkom fra 1921 til 1941, hvor Otto Gelsted og Hans Kirk blev fastansat fra starten af trediverne.

Nekrologerne over Sophus Claussen

Ved Sophus Claussens død den 11. april 1931 udkommer Lolland-Falsters Folketidende med nekrologer om ham og hans betydning både som lokal kraft og dagbladsejer og som Falsters og Danmarks store digter. Om den lokale indflydelse skriver redaktør af Folketidende Holger Bork, der ellers ikke gerne indrømmede, at han havde politisk indflydelse på bladets linje, bl.a.:

"I Aarene efter 1911, som politisk stod i den nye Grundlovs Tegn, skrev Sophus Claussen ikke sjældent under Navn Artikler af Politisk Indhold i Folketidende, og det tjener hans politiske Instinkt til Ære, at han den Gang saa fuldkommen rigtigt og var med til at hjælpe det lolland-falsterske Venstre fri af en Indflydelse, som en tid truede med at demoralisere Venstre paa disse Øer."

Baggrunden var, at Claussen støttede op om konseilspræsidenten fra det nye samlede Venstre, den moderate Klaus Berntsen, der som Rasmus Claussen havde indgået forlig med Højre i 1894 i modsætning til både Det Radikale Venstre og Reformvenstre, og ikke tog parti for Det Radikale Venstre, fordi han ønskede et samlet bredt liberalt Venstre-styre i Danmark og mente, at socialdemokraterne var overflødige, da tilgodeseendet af arbejdernes behov i forvejen var indeholdt i Venstres politik. Og så var han ikke pacifist som det Radikale venstres P. Munch, men gik ved flere lejligheder positivt ind for forsvaret og argumenterede efter 1. verdenskrig for, at man måtte koncentrere sig om et kraftigt luftforsvar.

Om Sophus Claussen som bladudgiver og arbejdsgiver skrev journalisten Sigvald Mørch, at han utrætteligt opmuntrede og støttede sine medarbejdere i selvstændigt arbejde, så de turde give udtryk for deres meninger trods modstand. En meget liberal holdning, "som han havde taget i Arv fra sin Fader", og som han understregede ved Folketidendes 50 års jubilæum, "da han sagde, at 'han var af den bestemte Opfattelse, at hver den, der skriver, skal være fri og have Lov til at give Udtryk for sin Mening i Bladet'… hvormed han sigtede til, at den Redaktion, der er bundet på Hænder og Fødder, vil stivne i Cliché til Skade for den journalistiske Helhed ved et Blad.

Sophus Claussen glemte aldrig, at han selv havde været ung Journalist, og han var de unge Journalister, der kom ind i hans Skygge, en god og frisindet Bladudgiver."

Både Hans Kirk og Otto Gelsted hylder i deres nekrologer hans digtnings betydning for dansk litteratur og sprog. Hans Kirk mener, at fremtidens litteraturhistorie ikke vil placere ham sammen med hans samtidige Johannes Jørgensen og Viggo Stuckenberg, men sammen med det nye århundredes store lyrikere, Johannes V. Jensen og Thøger Larsen. "Hvor meget han end færdedes ude glemte han aldrig hjemmets egne. Det var en gang sagt om ham, at han på en vidunderlig måde i sig forenede den danske folkevise og Mallarmé, og det er rigtigt set."

"Med årene nåede han…til den fuldtonende manddomsdigtning, der vil gøre hans navn uforglemmeligt, så længe det danske sprog tales… Når Claussen i et af 'Heroicas' store hexameterdigte lader Pan og den lidende Kristus sidde tilbords hos Madonna, er det ikke en tilfældig lyrisk fantasi, men et sindbilledligt udtryk for hans tro på en evig sammenhæng og en høj fornuft gennem alle modsætninger."

Den falsterske hjemegn og kampårene for grundloven og et demokratisk flertalsstyre var bestemmende for hans orientering i sin samtid og politikken, hvor det var de store demokratiske linjer og folkets sammenhæng der interesserede ham. "Hans 'Venstreafstamning' betød altid meget for ham, og man var ikke i tvivl om, at han regnede de gode bønder på Falster, som havde været faderens politiske kernetropper, for de bedste mennesker i Danmark…hans politiske standpunkt hindrede ham ikke i at se det berettigede i andre samfundsklassers krav. Sagen var, at Sophus Claussen også i samfundslivet stolede på en sammenhæng. Han brød sig ikke om at hæfte sig ved de sociale modsætninger, men troede også her fuldt og fast på livets stærke harmoniske kræfter."

Det er imidlertid Otto Gelsted, der mest rammende sammenfatter Sophus Claussens politiske grundholdning og livssyn og deres betydning for hans kunstneriske livsværk. En demokratisk dybt folkelig holdning, der vender sig mod "overmenneske" ideologier og klasse og racehad og religiøs intolerance. Det er i 1931 en uhyggelig fremsynet sammenfatning, der rækker frem mod 2. verdenskrigs Holocaust og helt frem til dagens fremmedhad. Gelsted beskriver de 2 mennesker der har været brændpunkter for Sophus Claussens udvikling som menneske og digter: hans far, Rasmus Claussen, og den franske symbolistiske digter Verlaine:

"Hvor de to brændpunkter falder sammen til et centrum og det fremmede og hjemlige hos Claussen bliver ét, naaede han som menneske og kunstner sin rigeste udfoldelse og skabte sine varigste værker…

Hans nære samhørighed med provinsen hindrede ham i at blive en københavnsk Asfaltier…Inderst inde var han altid bondesønnen og provinsboen fra Lolland-Falster…

Claussens dybe folkelighed gjorde ham også uimodtagelig for den aristokratiske hovmodsfølelse, der i Georg Brandes' fodspor gjorde sig bred i 90'ernes litteratur og skabte en række 'Overmennesker', der i de fleste tilfælde nærmest var undermenneskelige, i al fald samfundsmæssigt set. Og den virkelighedssans, han havde tilegnet sig i

Den ældre Sophus Claussen.

en jordnær barndom og en realitetsmættet ungdom, skyldte han, at han aldrig kunne tænke sig at følge ungdomskammeraten Johannes Jørgensen på den religiøse Flugt fra virkeligheden…"

LOLLAND OG FALSTER
Østersøen her i Syd,
hvor de danske Øer fremrinder
gennem tusindaarig Lyd
af vor Oldtids Minder.

Her laa Udgaard paa dens Bund,
før vi lærte Paternostret,
her var Udgaardsloke fostret,
Fenris var hans Lænkehund.

Det er Eddasagnets Jord,
hvor de gamle Sagn fortælle,
at den stærke Asathor
stred med Konen *Ælde*.

Det blev Fædres Kæmpehøj,
Yduns rige Æblehave,
Møer i Fuglehamme fløj,
Barder kvad paa Fædres Grave.

Det var Verdens Oldtidsdag,
hvormed Thurserne gik under.
Nutids Sprog og Folkeslag
af hin Urtids Kraft udmunder.

Liflig lyder Bølgens Røst
over vaade Rullestene,
Næs og Sund og Land og Kyst
under Træer og høje Grene.

Alt, som dyrked her sin Gud,
før det slettes ud og ødes,
vil i gyldne Solskinsskrud
stræbe at genfødes.

Aftryk af en Skaberhaand,
hvorfra Støberanden og den gamle Aand
peger hen paa Jordens Urmodeller.

Hele Verden opstaar her
af Normannerstemmers Malmklang lokket,
hele Verdens Kunst staar endnu flokket
om Normanners Bannere og Sværd.

Efter Sophus Claussens død d. 11. april 1931 bragte Folketidende den 14. april 1931 digtet Lolland og Falster under hovedoverskriften: *Sophus Claussens sidste Digt* og tilføjer følgende oplysning: *Faa Uger før sin Død skrev Sophus Claussen dette Digt til et Værk, som skal omhandle de danske Landsdele. Sophus Claussen var opfordret til at skrive et Indledningsdigt til Afsnittet om Lolland og Falster.* Digtet blev dog aldrig benyttet i det pågældende værk: *Danmark,* Redigeret af H. V. Clausen (1930-1935). Det blev ironisk nok i stedet et digt af Valdemar Rørdam, hvis ekstreme had til kommunismen i 1941 fik ham til at hylde Hitlers angreb på Sovjetunionen i *Så kom den Dag som vi har ventet længe*.

Thorvald Berthelsen (f. 1948) er fagbogsforfatter og lyriker. Han laver også collager, der illustrerer hans bøger. Han har udgivet 4 digtsamlinger siden 2010, senest Sakskøbing Blanding fra 2014. Han har været formand for den lokale forfatterforening StORDstrømmen fra 2012-2015 .

Anvendt litteratur:

Sophus Claussen: Samlede digte I-IV, ved Jørgen Hunosøe, Gyldendal 2000. Alle digte er citeret fra denne udgave.
Jord og Sjæl. Erindringer, Noveller og litterær Journalistik ved Stig Krabbe Barfod 1961.
Sophus Claussen. Notater og skitser, ved Keld Zeruneith 1993.
Sophus Claussen og hans kreds. En digters liv i breve i-II ved Frans Lasson 1984.
Om Sophus Claussen:
Ernst Frandsen, Sophus Claussen I-II, 1950.
Bo Hakon Jørgensen, Maskinen, det heroiske og det gotiske 1977.
Bo Hakon Jørgensen, Symbolismen – eller jegets orfiske forklaring 1993.
Bo Hakon Jørgensen, Frihed og Rim, 2015
Frederik Graae, Erindringer fra Sydhavsøerne 1934
Tom Engelbrecht og René Herring, Sophus Claussen. En bibliografi 1882-1981, 1982.
Keld Zeruneith, Fra klodens værksted, 1992.
Dan Ringgaard, Den poetiske lækage, 2000.

Noter:

1. Folder, hvirvler.
2. Byfogeden var enedommer i byen. En sættedommer er en dommer, der af højesterets- eller landsretspræsidenten beskikkes til at behandle en sag i tilfælde, hvor en dommer pga. inhabilitet ikke kan behandle sagen.
3. *Svenskens Hast* referer til, at Nakskovs borgere i 1659 holdt heltemodig stand under en langvarig svensk belejring.
4. Frederik Graae: Erindringer fra Sydhavsøerne, s. 14.
5. Frederik Graae: Erindringer fra Sydhavsøerne s. 15.
6. I 1893 traf SC i kredsen omkring Herman Bang og maleren J.F. Willumsen den unge Karen Topsøe, datter af den afdøde forfatter Vilhelm Topsøe. Det er erindringen om den udsigtsløse forelskelse i hende, der inspirerer ham til den ene af de to kvindelige hovedpersoner i romanen Valfart, Célimène.
7. Frederik Graae: Erindringer fra Sydhavsøerne s. 16
8. Frans Lasson SC og hans kreds Bind I, s. 337.
9. Frans Lasson SC og hans kreds Bind I, s. 219.
10. En af de to ledere af Det Italienske Socialistparti, indtil han bliver tvunget til at flygte af Mussolinis fascister. Ham havde Sophus Claussen mødt i Italien i 1894. Han besøgte Claussen i Nykøbing F 2 gange og er baggrunden for, at Folketidendes udenrigsdækning af Italien og landene omkring Middelhavet er så utrolig velinformeret i disse år.
11. Frederik Graae: Erindringer fra Sydhavsøerne, s. 20.
12. Frans Lassons bog: Sophus Claussen og hans kreds – En digters liv i breve – bind I, Gyldendal.
13. Frans Lassons bog: Sophus Claussen og hans kreds – En digters liv i breve – bind II s. 156.

Mediehøsten 2015

Bibliografi over lokalhistoriske udgivelser om Lolland-Falster-egnen i 2015

Af Dorte Tissot Hansen & Erik Elkjær Koch
Guldborgsund-bibliotekerne

Bibliografien bygger på et udvalg af registreringer fra *Dansk Lokalbibliografi: Storstrøms Amt* og *Danbib* suppleret af indeksering af artikler fra bl.a. en række årspublikationer. Kommentarer om fejl og mangler modtages med tak på: dth@guldborgsund.dk

Mediehøsten 2014: bibliografi over lokalhistoriske udgivelser om Lolland-Falster-egnen i 2014 / Dorte Tissot Hansen & Erik Elkjær Koch. I: Årbog / Lolland-Falsters Historiske Samfund, 126-135: ill.
DK5: 01.764 Lolland-Falster

12 tanker om tro: en postil fra Lolland-Falsters Stift / Steen Skovsgaard (red.); Anna Marie Aagaard (bidrag) ... [et al.]; Esbern Gauer Vernersen (foto), Nils Roland (foto) & Thomas Roland (foto). Nykøbing F.: Stiftsrådet for Lolland-Falsters Stift, 30 sider: ill.
DK5: 24.2

Ny vin på gamle flasker: Livet i Maribo Kloster efter reformationen / Kaare Rübner Jørgensen. I: Kirkehistoriske Samlinger, 31-66. Med litteraturhenvisninger.
DK5: 27.62

Fra Gedser til Skt. Petersborg: et studieår i Sovjetunionen / Kim Grützmeier. I: Jul på Lolland-Falster, 60-63: ill.
DK5: 30.2797 Sankt Petersborg. Forfatteren fortæller om dagliglivet i Skt. Petersborg i 1970-1971

Kvindernes valgret 1915, Kvindeegene / Karin Suhr Rasmussen. I: Årsskrift / Lokalhistorisk Arkiv Stubbekøbing, 5-6: ill.
DK5: 32.5

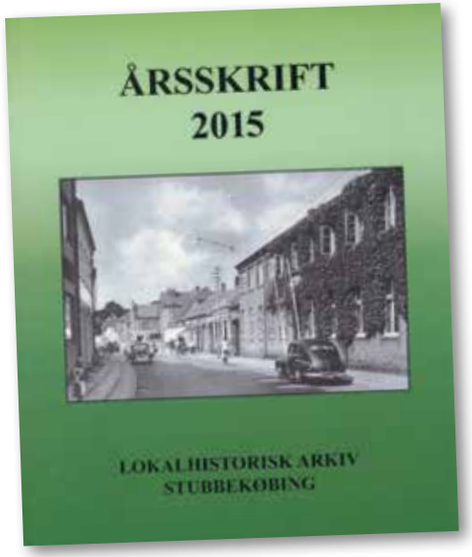

Dividende for mærker på Falster / Jens Skovly. I: Numismatisk rapport, (126), 5-10: ill. Med litteraturhenvisninger og links
DK5: 33.43. Om dividende-mærkerne fra brugsforeninger på Falster

Den uskyldige præstedatter fra Gunslev: om Helene Stranges forsøg på at opklare et mord fra 1755 / Lene Vinther Andersen. I: Årbog / Lolland-Falsters Historiske Samfund, 66-80: ill. Med litteraturhenvisninger.
DK5: 34.796. Folkemindesamleren og forfatteren Helene Strange (1874-1943) skrev flere gange om et giftmord på en præst på Nordfalster i 1755. Hun satte spørgsmålstegn ved højesteretsdommen, der dømte præstedatteren Karen Birgitte Mossin til døden for mordet.

Så snak da sammen først / H. Grøndahl Hansen. I: Jul på Lolland-Falster, 10-17: ill.

DK5: 37.363. Tidligere skolelærer og -inspektør gør status over folkeskolen, navnlig den i Nykøbing Falster siden 1955.

Landsbysladder og andre former for datidig underholdning / Thorkild Buch. I: Jul på Lolland-Falster, 52-58: ill.
DK5: 39.43. Eksempler på sladder, rygter og nyheder i 1940'erne og 1950'erne på Sydfalster.

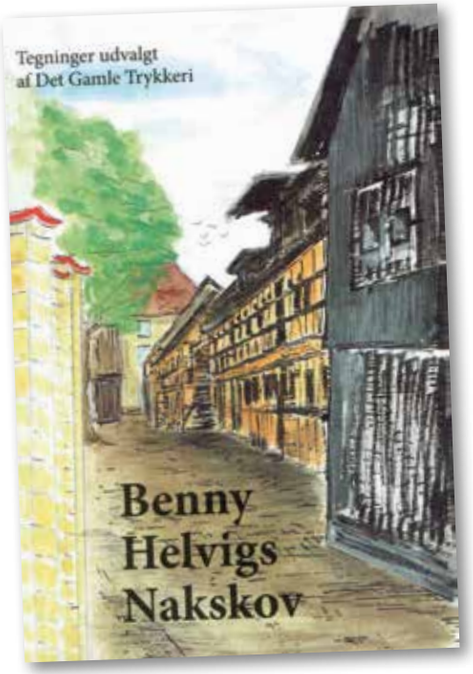

Benny Helvigs Nakskov / Ole Benny Helvig; Henning Bech Johansen (red.) ... [et al.] Nakskov: Det Gamle Trykkeri, 46 sider: ill.
DK5: 46.4 Nakskov

Fuglsang 1885-1959: billedkunst, musik og friluftsliv / Tine Nielsen Fabienke (red.), Anne Højer Petersen (red.) & Tine Niel-

sen Fabienke (red.). Toreby L.: Fuglsang Kunstmuseum, 135 sider: ill.
DK5: 46.4 Fuglsang

Den gamle færgegaard / Axel Petri. I: Årsskrift / Lokalhistorisk Arkiv Stubbekøbing, 45-51: ill.
DK5: 46.4 Grønsund Færgegaard

Livet i Havebyen / Jytte Bistrup. I: Lokalhistorisk årsskrift, 4-12: ill.
DK5: 46.4 Havebyen (Lolland Kommune)

Et 75 års minde: spredte træk fra året 1940 / Hans Christian Bentsen. I: Lokalhistorisk årsskrift, 39-45: ill.
DK5: 46.4 Lolland. Spredte klip fra egnens aviser.

Befrielsen var i farver: Aage Bodings billeder fra 1945 / Niels Thal Jensen & Peter Foersom; Niels Thal Jensen (red.), Peter Foersom (red.) & Katha Qvist (red.); Aage Boding (foto) ... [et al.]. [Nykøbing F.]: Kulturmindeforeningen i Nykøbing F.: Museum Lolland-Falster, 76 sider: ill. Med litteraturhenvisninger.
DK5: 46.4 Nykøbing Falster

Juletræet på Lilletorv / Erik Berth. I: Jul på Lolland-Falster, 86-88: ill.
DK5: 46.4 Nykøbing Falster

Rundt om gadekæret i Skovby / Valborg Volsing. I: Årsskrift / Lokalhistorisk Forening for Nordfalster, 35-43: ill.
DK5: 46.4 Skovby (Falster)

Sådan fik vi det dejlige anlæg / Hans Erik Rostrup. I Årsskrift / Lokalhistorisk Arkiv Stubbekøbing, 58-63: ill.
DK5: 46.4 Stubbekøbing

En tur gennem Vestergade i 1958 / Karin Suhr Rasmussen. I: Årsskrift / Lokalhistorisk Arkiv Stubbekøbing, 67-77: ill.
DK5: 46.4 Stubbekøbing

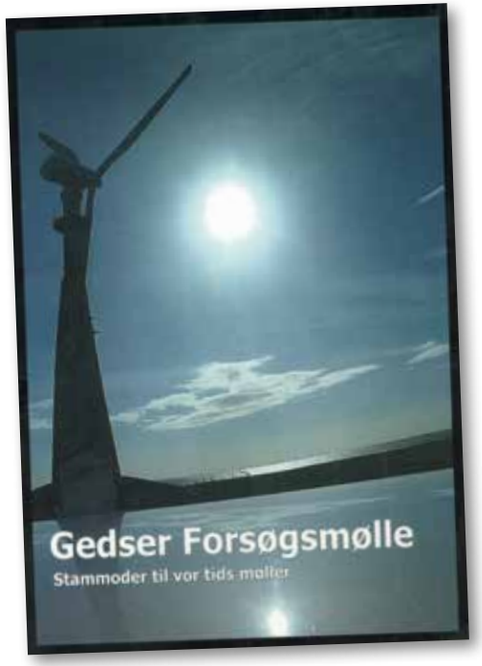

Gedser Forsøgsmølle: stammoder til vor tids møller: en erhvervsorienteret bog, turistbrochure / Gitte Ahrenkiel ... [et al.]. Kbh.: Books on Demand, 44 sider: ill. Med litteraturhenvisninger og links.
DK5: 62.28

Stammøllen til dagens vindmøller / Gitte Ahrenkel. I: Jul på Lolland-Falster, 38-43: ill.
DK5: 62.28. Historien om ingeniør Johanne Juul (1887-1969) og Gedser-møllen, som er blevet optaget i den danske kulturkanon.

En åledrivkvase ved navn Karen / Tine Perlt. I: Årsskrift / Lokalhistorisk Arkiv Stubbekøbing, 64-66: ill.
DK5: 62.8

Tre skibe fra Rødby Havn Jernskibsværft / Chr. Løye. I: Lokalhistorisk årsskrift, 32-38: ill.
DK5: 62.81

Bådebyggeriet der forsvandt / Christina Mia Vinter. I: Bådnyt, (502), 46-53: ill.
DK5: 62.83. De byggede både med sjæl, men i dag er der ikke mere plads til den samme æstetiske og praktiske tilgang til det gamle håndværk som dengang.

Åledrivkvaser – Bygning af en traditionel fiskebåd fra Fejø / Morten Gøthche. Roskilde: Vikingeskibsmuseet i Roskilde, 80 sider: ill.
DK5: 62.83

Kastager Nor / Kjeld Hansen. I: Jul på Lolland-Falster, 75-77: ill.
DK5: 63.13. Inddæmning af 22 hektar havvig eller strandsø på nordkysten af Lolland fra omkring 1865 samt omfattende renovering af dæmningen i slutningen af 1956 med betydelig statsstøtte.

Derfor rykker vi sammen sydpå / Sten Kjelstrup & Erik Berth. I: Jul på Lolland-Falster, 4-9: ill.
DK5: 63.18. Virksomheden Hardis historie fra starten i 1957 til i dag at være ledende virksomhed inden for sprøjteteknologi.

Fiskehandlerne på Nordvestfalster / Lonnie Petersen. I: Årsskrift / Lokalhistorisk Forening for Nordfalster, 18-22: ill.
DK5: 63.9

Lolland-Falsters frugtbare herlighed / Else-Marie Boyhus. I: Mad og regionalitet – dansk madhistorie. Auning: Dansk Landbrugsmuseum, 126-139: ill.
DK5: 64.101

Freys hotel – et samlingssted / Finn Carl Sørensen. I: Årsskrift / Lokalhistorisk Arkiv Stubbekøbing, 12-34: ill.
DK5: 64.909

"Klintegaard"s historie / Else Andersen. I: Årsskrift / Lokalhistorisk Forening for Nordfalster, 69-70: ill.
DK5: 64.909

"Klintegaard" og dyrene / Bodil Henriksen. I: Årsskrift / Lokalhistorisk Forening for Nordfalster, 71-72: ill.
DK5: 64.909

En sommerferie på "Klintegaard" i 1945 / Kathe Torp Jensen. I: Årsskrift / Lokalhistorisk Forening for Nordfalster, 73-76: ill.
DK5: 64.909

Sommerpensionatet "Klintegaard" / Bodil Henriksen. I: Årsskrift / Lokalhistorisk Forening for Nordfalster, 62-68: ill.
DK5: 64.909

Uden mad og drikke / Erik Berth. I: Jul på Lolland-Falster, 78-81: ill.
DK5: 64.909. Historier fra marketenderiet på Nakskov Skibsværft, hvor der var kapløb ved frokosttid.

Indkøbstur i Nakskov i 1910 / Anka Lyderick Andersen. I: Jul på Lolland-Falster, 30-33: ill.
DK5: 65.57. Beretning om hvordan julehandlen så ud i starten af 1900-tallet set med en lille piges øjne.

Jernbanen ved Vordingborg og Storstrømmen / Jens Bruun-Petersen. Smørum: Banebøger, 167 sider: ill.
DK5: 65.841

Til og fra Maribo i 1963 og 1964 / Hans Gerner Christiansen. I: Spor og baner, (23), 6-11: ill.
DK5: 65.841

Grønært kom til verden – med mange hjælpere / Karen Fich. I: Årsskrift / Lokalhistorisk Arkiv Stubbekøbing, 40-44: ill. Piet Hein stod fadder til Bogø-færgen "Grønært"
DK5: 65.9

Smedjen i Errindlev / Jørgen Martinson. I: Lokalhistorisk årsskrift, 19-22: ill.
DK5: 68.2

Et spændende liv men til tider barsk / Knud Vægter. I: Jul på Lolland-Falster, 18-22: ill.
DK5:69. Knud Vægter ser tilbage på oplevelser i sit liv i entreprenørbranchen.

Den store bro / Niels Aage Jensen. I: Årbog / Lolland-Falsters Historiske Samfund, 27-41: ill. Med litteraturhenvisninger.
DK5: 69.79

Nørre Alslev Vandværk i hundrede år / Ejner Jensen. I: Årsskrift / Lokalhistorisk Forening for Nordfalster, 83-86: ill.
DK5: 69.84

Et billede af æbler: om æblemosaikkerne på Fejø 2002-2014 / Lotte Rosenkilde; Hans Christian S. Nielsen (foto). Stokkemarke: Æblets Dag-gruppen på Fejø, 47 sider: ill.
DK5: 70.96

Her har været nogen før os..: om restaureringen af Horbelev kirke i 2014-2015 / Mette Marie Trankjær. I: Årsskrift / Lokalhistorisk Arkiv Stubbekøbing, 35-39: ill.
DK5: 71.864 Horbelev

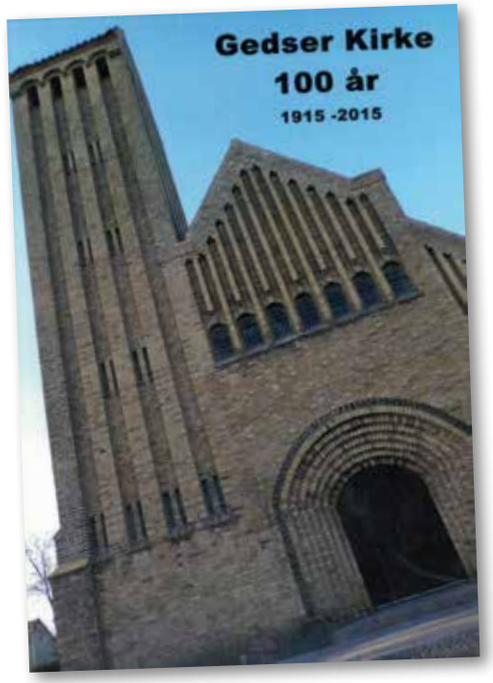

Gedser Kirke 100 år: 1915-2015 / Kim Grützmeier, Søren Winther Nielsen & Gitte Ahrenkiel. Kbh.: Books on Demand, 44 sider: ill. Med litteraturhenvisninger og links.
DK5: 71.864 Gedser

Skørringe Kirke, Fuglse Herred / Keld Nielsen. I: Jul på Lolland-Falster, 96-98.
DK5: 71.864 Skørringe

Fugleflugtslinjen / Berit Stage. I: Årbog / Lolland-Falsters Historiske Samfund, 14-26: ill. Med litteraturhenvisninger og links.
DK5: 71.965. Fugleflugtslinjen er den populære betegnelse for en direkte forbindelse for trafikken fra Stockholm over København og Hamborg til Paris. Linjen er den mest effektive transportvej gennem Skandinavien og der er med jævne mellemrum blevet fremsat forslag om dette omfattende trafikprojekt.

Et cembalo af Moshack på Pederstrup / Erik Kristiansen. I: Årbog / Lolland-Falsters Historiske Samfund, 104-125: ill. Med litteraturhenvisninger.
DK5: 78.22:2

Borcher Madsen. Musik af Væggerløse-spillemændene 1984 / Borcher Madsen. Dannemare: Højreby Spillemandslaug, 70 sider: ill.
DK5: 78.76

Seniordans i 25 år / Eva Laugesen. I Lokalhistorisk årsskrift for Sydlolland s. 29-31: ill.
DK5: 79.2

Midtlollandske folkedansere / Karin Ditlefsen. I: Lokalhistorisk årsskrift, 13-18: ill.
DK5: 79.296

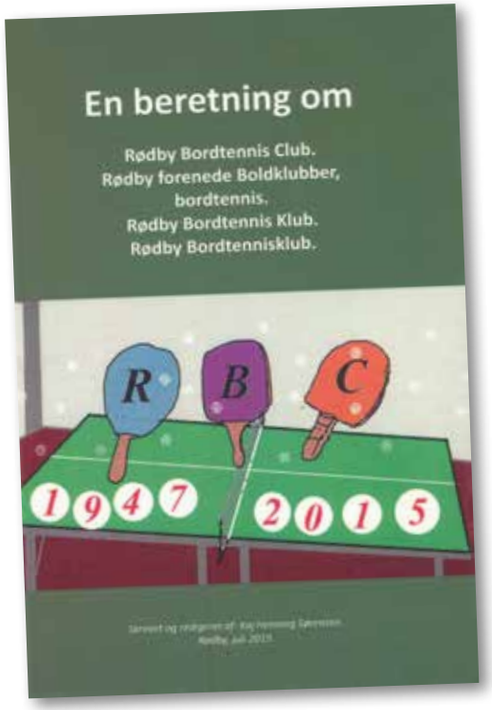

En beretning om Rødby Bordtennis Club, Rødby Forenede Boldklubber, bordtennis, Rødby Bordtennis Klub, Rødby Bordtennisklub: 1947-2015 / Kaj Henning Sørensen. Rødby: KHS Forlag, 50 sider: ill.
DK5: 79.72

En fortælling om Rødby Bordtennis Klub / Kaj Henning Sørensen. I: Lokalhistorisk årsskrift, 23-28: ill.
DK5: 79.72

Fire badmintonmusketerer fra Sydhavsøerne / Bent Vedsø. I: Jul på Lolland-Falster, 82-84: ill.
DK5: 79.78. Fire badmintonspillere fra Nykøbing Falster, Jørn Skaarup, Preben Dabelsteen, Poul-Erik Nielsen og Knud-Aage Nielsen, og deres bedrifter på banen i 1940'erne, 1950'erne og 1960'erne.

Syltholm / Inger Bech Hebelstrup…[et al.]; Anne-Lotte Sjørup Mathiesen (red.) & Søren Anker Sørensen (red.); Vibeke Knöchel Christensen (ill.) & Peter Wilcken Hacke (ill.) ... [et al.]. Nykøbing F: Museum Lolland-Falster, [24] sider: ill.
DK5: 91.157 Syltholm

Fejøbægrene – en hyldest til detektorfolket! / Kasper Høhling Søsted & Anders Rasmussen. I: Årbog / Lolland-Falsters Historiske Samfund, 81-90: ill. Med litteraturhenvisninger.
DK5: 96.15

De tyske flygtninge på Lolland-Falster 1945-47 / Jan Bodholdt. I: Årbog / Lolland-Falsters Historiske Samfund, 51-65: ill. Med litteraturhenvisninger.
DK5: 96.71

H.C. Andersens "Psychen" på Knuthenborg: historien om et fund og dets betydning / Ejnar Stig Askgaard & Johs. Nørregaard Frandsen. I: Årbog / Lolland-Falsters Historiske Samfund, 5-13: ill. Med litteraturhenvisninger.
DK5: 99.4 Andersen, H. C., f. 1805

Pastor Johanne Andersen / Tine Perlt. I: Årsskrift / Lokalhistorisk Arkiv Stubbekøbing, 7-11: ill.
DK5: 99.4 Andersen, Johanne

Da Brodt så sin egen nekrolog / Erik Berth. I: Jul på Lolland-Falster, 28-29: ill.
DK5: 99.4 Brodthagen, Viggo

Ungkarlens drøm / Preben Dabelsteen. I: Jul på Lolland-Falster, 44-49: ill.
DK5: 99.4 Dabelsteen, Rita. Forfatteren fortæller om sin søster Rita Dabelsteen (f. 1916), om hendes opvækst i Nykøbing Falster og arbejde i tøj- og modebranchen i København.

"Et jævnt og muntert virksomt liv på jord" / Johannes Andersen, f. 1926. S.l.: Johannes Andersen, 140 sider: ill.
DK5: 99.4 Andersen, Johannes, f. 1926

Erindringer fra Hospitalsvej og andre steder i Nykøbing / Niels Chr. Devantier. I: Jul på Lolland-Falster, 24-27: ill.
DK5: 99.4 Devantier, Niels Chr.

Dagens nyheder – min avisrute / Anne-Lise Svarre Elgaard. I: Årsskrift / Lokalhistorisk Forening for Nordfalster, 29-34: ill.
DK5: 99.4 Elgaard, Anne-Lise Svarre

Den stridbare købmand fra Nakskov / Peter Heiberg. I: Årbog / Lolland-Falsters Historiske Samfund, 42-50: ill. Med litteraturhenvisninger.
DK5: 99.4 Fogh, C. P. J.

Erhard Friis – gentlemanrytter og jagerpilot / Peter Heiberg. I: Jul på Lolland-Falster, 34-37: ill.
DK5: 99.4 Friis, Erhard. Erhard Friis blev dræbt i luftkamp i februar 1940 som frivillig ved det finske luftforsvar i vinterkrigen mellem Sovjetunionen og Finland 1939-1940.

Gårdejer Markus Hansens erindringer: en odyssée gennem Nordlangeland, Vestlolland, New Brunswick (Canada) og Sydfalster fra 1880 til 1958: del 1 – min barndom og ungdom på Nordlangeland og Vestlolland / Markus Hansen & John A. Rosenhøj. I: Jul på Lolland-Falster, 99-111: ill.
DK5: 99.4 Hansen, Markus, f. 1880-11-13

Jeg gi'r aldrig op: et portræt af Per Jørgensen / Jens-Christian Borre Larsen; Jens Eichler Lorenzen (red.); Flemming Keith Karlsen (foto) ... [et al.]. [Odense]: mellemgaard, 214 sider: ill.
DK5: 99.4 Jørgensen, Per, f. 1968-06-24

Breve fra emigrationsrejsen til Amerika i foråret 1889 / Just Knudsen Justesen. I: Årsskrift / Lokalhistorisk Forening for Nordfalster, 45-61: ill.
DK5: 99.4 Knudsen Justesen, Just

Min barneskole i Ønslev / Bent Krag. I: Jul på Lolland-Falster, 90-95: ill.
DK5: 99.4 Krag, Bent. Bent Krags erindringer om sin skoletid på Ønslev Kommuneskole fra 1941 til 1945.

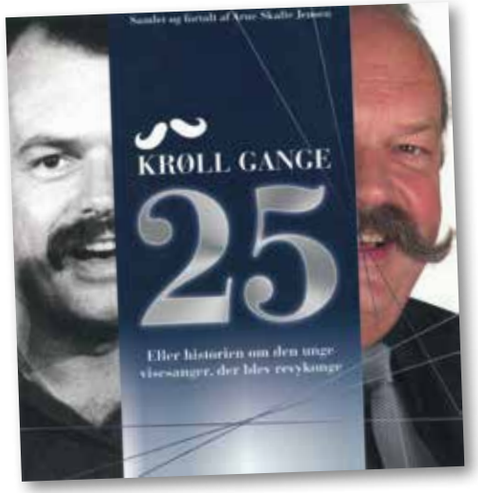

Krøll gange 25: eller historien om den unge visesanger, der blev revykonge / Arne Skafte Jensen. Nykøbing F.: Nykøbing F. Revyen, 61 sider: ill.
DK5: 99.4 Krøll, Flemming

Monrad: vilje, tidsånd og tro: en biografi / Henrik Gade Jensen. Kbh.: Kristeligt Dagblad, 346 sider: ill. Med litteraturhenvisninger.
DK5: 99.4 Monrad, D. G. Portræt af filologen, journalisten, teologen og politikeren D.G. Monrad (1811-1887), der af eftertiden mest kendes for at have været konseilspræsident under krigen i 1864.

Da Kraghede havde hele 4 købmænd / Jens Nielsen. I: Jul på Lolland-Falster, 113-118: ill.
DK5: 99.4 Nielsen, Jens, f. 1940. Barndomserindringer fra 1940'ernes og 1950'ernes Kraghave.

Fra bænken ved gavlen / Axel Petri. I Årsskrift / Lokalhistorisk Arkiv Stubbekøbing, 52-57.
DK5: 99.4 Petri, Axel

Alle tiders Tange: Tange Rasmussens livshistorie / Tange Rasmussen & Gro Madsen. Ærøskøbing: Bakkelandet, 127 sider: ill.
DK5: 99.4 Rasmussen, Tange

Hvad er det egentlig det der med Askø?: det vil Kaj fortælle noget om / Kaj Rejnhold Nielsen & Inge Madsen. S.l., s.n., [24] sider.
DK5: 99.4 Rejnhold Nielsen, Kaj

Sprunget i Nordsøen: erindringer fra en sømands liv, del 2 / Rasmus Marius Rosenhøj & John A. Rosenhøj. I: Jul på Lolland-Falster, 119-127: ill.
DK5: 99.4 Rosenhøj, Rasmus Marius, f. 1884-02-20

"Vor moder fru Stampe Feddersen": amtmandinden og kvindevalgretskampen på Lolland-Falster / Jytte Larsen & Jytte Nielsen. I: Årbog / Lolland-Falsters Historiske Samfund, 91-103: ill. Med litteraturhenvisninger.
DK5: 99.4 Stampe Feddersen, Astrid

Hilsen til Helene / Hans Bille. I: Årsskrift / Lokalhistorisk Forening for Nordfalster, 33-34: ill.
DK5: 99.4 Strange, Helene

Knud Vægter fortæller om Helene Strange / Erik Hansen. I: Årsskrift / Lokalhistorisk Forening for Nordfalster, 29-32: ill.
DK5: 99.4 Strange, Helene

Fra kongens tjener til skomagerdreng: forsøg på en slægtshistorie / Finn Widriksen. [Them]: Kahrius, 129 sider: ill.
DK5: 99.94 Hansen

Magdalene – jordemoder på Femø og Askø / Ellen Rasmussen. I: Lokalhistorien / Årsskrift for Ravnsborg Lokalhistoriske Forening, 6-13: ill.
DK5: 99.4 Søndergaard, Magdalene

Et besøg hos Else Victor / Poul Schjelde & Kathe Torp Jensen. I: Årsskrift / Lokalhistorisk Forening for Nordfalster, 11-17: ill.
DK5: 99.4 Victor, Max

Et spændende menneske, Valborg Volsing / Erik Hansen. I: Årsskrift / Lokalhistorisk Forening for Nordfalster, 77-82.
DK5: 99.4 Volsing, Valborg

Kaldenavne og myter / Ellen Rasmussen. I: Lokalhistorien / Årsskrift for Ravnsborg Lokalhistoriske Forening, 22-27: ill.
DK5: 99.94 Bjørn

Historien om en gravsten / Sonja Svendsen Møller. I: Lokalhistorien / Årsskrift for Ravnsborg Lokalhistoriske Forening, 14-19: ill.
DK5: 99.94 Krøll

Lollandsonetter / Bent Christensen. Holeby: Luskebakken, 178 sider (heri et omfattende noteafsnit om Lollands topografi og historie).
DK5: Skønlitteratur

Årsberetning for 2016

Til årsmødet 2017

Af Ole A. Munksgaard

Lolland-Falsters Historiske Samfunds årsmøde i 2016 blev afviklet den 28. april, og denne gang på "Café Lysemose" ved Maribo.

Traditionen tro begyndte årsmødet med et foredrag. Denne gang var det tidligere museumsinspektør Thomas W. Lassen, der i anledning af Maribos 600 års købstadsjubilæum på glimrende vis fortalte om birgittinerne, klostret og byens grundlæggelse. Foredraget blev understøttet af en række interessante fotos og illustrationer.

Parallelt med det obligatoriske kaffebord afvikledes generalforsamlingen under ledelse af Hans Chr. Bentsen, Rødby. På generalforsamlingen aflagde formanden sin beretning, og årsregnskabet for april 2015 til marts 2016 blev vedtaget. Det blev desuden besluttet at bibeholde det årlige kontingent på 235 kr. inklusiv forsendelse af årbogen.

Gennem 2015-16 har Samfundet tilbudt og afholdt enkelte arrangementer. Tilbuddet har ikke blot været arrangementer, som Samfundet har været tilrettelægger og afvikler af, men har også været arrangementer afviklet i samarbejde med andre foreninger. I 2015-16 har der været tilbudt to arrangementer. Det drejer sig om foredragene: "Helene Strange – fra gårdmandsdatter til populær forfatter" ved arkivar Lene Vinther Andersen, Dansk Folkemindesamling. Lene Vinther Andersen fortalte om Helene Stranges liv og den personlighed, der gemte sig bag et tillukket ydre. Trods sin begrænsede skolegang lykkedes det Helene Strange at kunne leve af sit forfatterskab og sine foredrag i ind- som udland. Lene Vinther Andersens foredrag blev kombineret med en præsentation af årbogen for 2015. Det andet foredrag ved professor og centerleder Johs. Nørregaard Frandsen om H.C. Andersens manuskript til "Psychen", der ved et tilfælde blev fundet på Knuthenborg under en større oprydning, måtte desværre aflyses i sidste øjeblik, da foredragsholderen måtte melde afbud på grund af deltagelse i en begravelse.

Mindestensudvalget har gennem året synet de mindesten, som Samfundet har ansvaret for. Der er flere inskriptioner, der trænger til at blive trukket op, hvilket der er indhentet tilbud på. Det vil blive ret dyrt, så det undersøges, om det er muligt at få udført arbejdet via frivillig arbejdskraft.

Hvad angår årets økonomi kan det oplyses, at den fortsat er yderst sund, og at medlemstallet er ret stabilt. Bestyrelsen har derfor besluttet, at medlemmers deltagelse i arrangementer prismæssigt skal ligge på et yderst fordelagtigt niveau, mens ikke-medlemmer til gengæld må yde mere.

Samfundets hjemmeside er blevet moderniseret og anvendes i langt højere grad end tidligere som medium for informationer til medlemmerne. Desuden har web-masteren påbegyndt en løbende offentliggørelse af tidligere årbøgers artikler på hjemmesiden. Facebook anvendes ligeledes flittigt som kommunikationsmiddel.

I forbindelse med valgene til bestyrelsen genvalgtes Ole Munksgaard, Palle Sørensen og Inge Hedal. Som nyt bestyrelsesmedlem indtrådte Jan Bodholdt. Sonja Rasmussen, Maribo, valgtes som bestyrelsessuppleant, og Henning Bjørn og Ina Antonsen valgtes som henholdsvis revisor og revisorsuppleant.

Afslutningsvis gjorde formanden opmærksom på, at Samfundet havde haft et godt år, hvor Samfundets flagskib, årbogen, var blevet godt modtaget af medlemmerne og pressen. Han rettede derfor en stor tak til redaktøren og de øvrige bestyrelsesmedlemmer for deres store og frivillige indsats for Samfundet. Desuden rettede han en stor tak til Ina Antonsen for hendes store indsats for Samfundet. Efter 52 år som medlem, heraf 31 år i bestyrelsen, havde hun valgt at takke af som bestyrelsesmedlem.

Bestyrelsen for Lolland-Falsters Historiske Samfund

Oprettet 27. juni 1912

Æresmedlem
Fhv. skoleinspektør Arne Heyn, Nykøbing F.

Formand:
Ole A. Munksgaard, Mågevej 8, Langø,
4900 Nakskov, tlf. 54 94 81 43.
olearpe@gmail.com

Næstformand:
Palle Sørensen, Skolevej 1, Frejlev,
4892 Kettinge, tlf. 54 87 36 40.
ericapalle@gmail.com

Sekretær:
Inge Hedal, Tornskadevej 583,
4900 Nakskov, tlf. 62 21 44 16
ij-hedal@mail.dk

Kasserer:
Kim Hansen, Vestensborg Allé 57,
4800 Nykøbing F., tlf. 20 14 85 33.
kimh@tdcadsl.dk

Regnskabet føres af:
Bo Mejer Hansen/Museum Lolland-Falster
Frisegade 40, 4800 Nykøbing F.
bmh@museumlollandfalster.dk

Redaktør:
Heidi Pfeffer, Peter Freuchensvej 21 E st. 1
4800 Nykøbing F., tlf. 23 67 69 49.
heidipfeffer@mail.dk

Bestyrelsesmedlem:
Jan Bodholdt, Kystvej 5
4800 Nykøbing F., tlf. 20 12 64 69.
jan-bodholdt@mail.tele.dk

Bestyrelsesmedlem:
Christian Frederiksen, Pandebjergvej 115,
4800 Nykøbing F., tlf. 28 96 93 43
chr.frederiksen69@gmail.com

Suppleant:
Hans Christian Bentsen, Kløvervænget 3,
4970 Rødby, tlf. 54 60 15 14.
chi.bentsen@live.dk

Suppleant:
Sonja Rasmussen, Møllers Vej 11, 4930 Maribo,
sonjarasmussen@live.dk

Revisorer:
Henning Bjørn, Degneallé 14, 4990 Sakskøbing.
Bent Munck Hansen, Sønderhøj 20,
4960 Holeby

Revisorsuppleanter:
Steen Aarup, Sjælstoftevej 4, 4895 Errindlev
Ina Antonsen, Nykøbingvej 65, Nr. Kirkeby,
4863 Eskilstrup

UDVALG
Redaktionsudvalg:
Heidi Pfeffer, Ole A. Munksgaard, Inge Hedal,
Kim Hansen og Jan Bodholdt.

Arrangementsudvalg:
Christian Frederiksen, Kim Hansen,
Ole A. Munksgaard, Inge Hedal, Jan Bodholdt
og Sonja Rasmussen.

Tilsyn med mindesten:
Palle Sørensen og Kim Hansen.

Bestyrelsen for Museum Lolland-Falster:
Ole A. Munksgaard.

Se også Lolland-Falsters Historiske Samfunds hjemmeside: **www.lfhs.dk**

Vi er også på facebook

Vedtægter for Lolland-Falsters Historiske Samfund

§1
Lolland-Falsters Historiske Samfund har hjemsted i Maribo i Lolland Kommune.

§ 2
Foreningens formål er:
At styrke den lokalhistoriske interesse og kendskabet til Lolland-Falsters historie.
At udgive en årbog med historiske emner fra Lolland-Falster eller relation dertil.
At arrangere medlemsaktiviteter af almen historisk interesse.

§3
Medlemskab er åbent for enhver, der tilmelder sig foreningen og betaler et årligt kontingent. Kontingentet fastsættes af generalforsamlingen. Medlemmerne modtager årbogen mod betaling af forsendelsesomkostningerne.

§4
Samfundets bestyrelse består af 7 medlemmer, hvoraf 4 vælges i lige årstal og 3 i ulige årstal. Bestyrelsesmedlemmerne vælges ved simpelt flertal for 2 år ad gangen. Desuden vælges 2 bestyrelsessuppleanter, hvoraf 1 afgår hvert år. Der vælges ligeledes 2 revisorer samt 2 revisorsuppleanter, hvoraf halvdelen afgår skiftevis hvert år.
Bestyrelsen konstituerer sig efter hver generalforsamling med formand, næstformand, kasserer og sekretær, og disse udgør samfundets forretningsudvalg. Bestyrelsen vælger en redaktør af årbogen i eller uden for sin midte. Kassereren kan ligeledes vælges i eller uden for bestyrelsens midte.
Bestyrelsen nedsætter udvalg til at arbejde med samfundets aktiviteter, således redaktionen af årbogen, arrangementer med mere. Bestyrelsen kan om nødvendigt vælge interesserede medlemmer til udvalgene.

§ 5
Foreningen tegnes af formand og et bestyrelsesmedlem i forening.

§6
Generalforsamlingen indkaldes via meddelelse på foreningens hjemmeside www.lfhs.dk eller ved direkte indbydelse, hvilket sker mindst 14 dage før generalforsamlingens afholdelse. Forslag, der ønskes behandlet på generalforsamlingen, skal være formanden (bestyrelsen) i hænde senest 1 uge før generalforsamlingen.
Den årlige generalforsamling afholdes i april måned. På denne aflægger bestyrelsen (formanden) sin beretning om samfundets aktiviteter i det forløbne regnskabsår, der løber fra 1. april til 31. marts, og kassereren fremlægger det reviderede regnskab. Endvidere afholdes valg af bestyrelsesmedlemmer, bestyrelsessuppleanter, revisorer og revisorsuppleanter.
På generalforsamlingen fremlægges en orientering om samfundets kommende aktiviteter, som udsendes til medlemmerne.
Ekstraordinær generalforsamling kan indkaldes, når bestyrelsen finder grund til dette.
Ligeledes skal ekstraordinær generalforsamling indkaldes, såfremt mindst 25 medlemmer skriftligt kræver dette. Indkaldelse skal ske som ved ordinær generalforsamling. Den ekstraordinære generalforsamling skal afholdes senest 1 måned, efter at kravet er rejst.
Alle afgørelser på generalforsamlingen træffes ved simpelt stemmeflertal. Vedtagelse af ændringer af lovene og om samfundets opløsning skal dog finde sted på 2 umiddelbart på hinanden følgende generalforsamlinger. Tidsrummet mellem de 2 generalforsamlinger skal være mindst 14 dage.
Ved beslutning om samfundets opløsning skal de midler, som samfundet måtte være i besiddelse af, gives til almene, velgørende formål.
Det besluttes på generalforsamlingen hvilke formål, der skal tilgodeses.

Vedtaget på generalforsamlingen 12. april 2011 og på den ekstraordinære generalforsamling 28. april 2011.

Person- og stedregister

A
Aakjær, Jeppe 147
Aalholm. 7, 65
af Holsten, Gerhard. 65
af Holsten, Johan. 65
af Mecklenburg, Henrik . 64ff.
af Reval, Torkil 61
af Sachsen-Altenburg, Friederich Wilhelm 93
af Schauenburg, Adolf. 59
af Schwerin, Henrik 60
Agnes, enkedronning 61
Alberti, A. P. 148
Albertsen, Albert. 129
Albertsen, Niels. 129
Albuen. 67
Alexander III. 74, 90
Andersdatter, Johanne. . . . 120
Andersdatter, Karen 93ff., 101
Andersen, Hans Christian . . 31
Andersen, Jesper Munk. 5
Angel. 70

B
Bandholm 7, 13, 22
Bang, Herman 147
Bardowick 59
Bendtsen, Knud. 94
Berekow, Hermann 64
Berntsen, Klaus. 150, 152
Bertelsen, Thorvald. 132
Bierregaard, Søren Christian 15
Birket. 69
Bjørnsson, Bjørnstjerne. . . 147
Bjørnvig, Thorkild 132
Boberg, Thomas 132
Boesen, Hans. . . . . 120ff.
Bojsen, Emil . . . . . 135ff.
Boppenhausen, Johan 116
Bork, Holger 149, 152
Branderslev 118
Brandes, Edvard 147, 150
Brandes, Georg . 135, 147, 151
Bregninge 68
Breyde, Otto 67
Brockdorf, Kreje 67
Brostrøm, Torben 132
Bulgar 58
Buntzen, Johan Jacob 13
Bøtø. 134

C
Calmer, Conrad Georg 15
Caroline Amalie . . . . . 5ff.
Cathrine, fyrstinde. 111
Christensen, Anna . . . . . 141ff.
Christensen, Hanne 74
Christensen, Jakob . . . . . 90ff.
Christensen, Peder. 123
Christian IV. 5
Christian IX. 74
Christian VIII . . . . . 5ff.
Christian, udvalgt prins 83, 92ff., 98
Christiansborg. 134
Christianssæde 20
Claussen, Ilse 144
Claussen, Rasmus . . . . . 133ff.
Claussen, Sophus . . . . . 132ff.
Clausen, stadshauptmand . . . 8
Cros, Guy-Charles. 144

D
Dagmar, prinsesse 74
Dahlerup, Edvard 8
Dalum Kloster. 65
Daniel, provst 64
Danmark . . 29, 32, 42, 53, 60, 64, 67, 109, 132, 151
Dannevirke 65
Danzig. 55
DDR 29, 35, 42
de Thurah, Laurids 128
Drachmann, Holger. 101
Drachmann, Holger. 147
Dragsdahl, Jørgen 138
Dyrlund, Ole Ferdinand 8

E
Ejderen 53, 58
Ellenboghen 67
England. 58, 68, 109
Erik Ejegod 108
Erik Klipping 61, 63
Erik Menved . . . . . 64ff.
Erik Plovpenning 61
Estland. 110
Estrup, statsminister 136
Europa. 30, 57, 151

F
Falster 28, 58, 62, 65, 106, 132, 134
Falsterbo 64
Fasting, Laurits Gerhard 9, 10, 15, 19
Femern 39
Femern Bælt 39
Femerndund 67
Finland 42
Flårup 61
Fogh, købmand 9
Frederik VI 5, 13
Frederiksen, Jørgen. 17
Fribrødre Å 112
Friess, student 13
Frisland 55, 58
Føhr. 6

G
Gedesby. 37, 54
Gedser 28, 32, 41, 67
Gedser Odde 28, 33, 41
Gelsted, Otto . . . . . 132, 151ff.
Gerhard V 66
Gjessing, Signe 132
Glahn, H. C. . . . . 80, 85ff.
Godskalk, fyrste 109
Godskalk, præst. 65
Gorbatjov, Mihail 29
Gotland 69, 70, 129
Gottschalck, Albert 147
Gram, Hans Arboe 89
Grathe Hede 109
Greifswald. 63, 66
Grotrian, Simon. 132
Graae, Frederik 142, 144ff
Guldborgsund 28
Gøje, Marcus. 96
Gøye, Ellen 112

H
Hage, købmand 9
Halsted Kloster 8
Hamburg 60, 61, 66, 110
Hammerich, byfoged. . . . 9, 17
Hansen, Carl 80
Hansen, Christen 80
Hansen, Dorte Tissot. 156
Hansen, H.. 10
Hansen, Niels 17
Hansen, Th. J. 17
Hedeby . . . . . 53, 58, 108ff.
Heikendorp, høvedsmand . . 67
Henningsen, Agnes 147
Henrik, fyrste 64, 110
Henrik, Prins 5, 99
Henriksen, N. P. . . . 80, 90, 97
Herredskirke 69, 118
Holck, borgmester. 138
Holeby. 135
Hollingsted 53, 58
Holm, Hans Rasmussen 123, 127, 130
Holm, Karen 127
Holst, Jens Christian 83, 84, 98
Holsten 55
Hominde . . . . . 108ff.
Horsens 142
Horslunde 69, 128
Højholt, Per. 132

I
Ibsen, Bergliot. 147
Ibsen, Henrik. 147
Italien 142

J
Jensen, Bent 138
Jensen, Chr. Axel. 84ff., 96, 98
Jensen, Johannes V. . . 147, 152
Jensen, Lars Ewald 105
Jensen, Niels 97
Johan den Milde 66
Jordan, Aage 146, 148
Juelinge . . . . . 8, 12, 20ff.
Jylland. 65
Jørgensen, Bo Hakon 133
Jørgensen, Chr. 17
Jørgensen, Johannes . . . . . 134, 147, 151ff.
Jørgensen, Laurits 13, 16

K
Kettinge. 68
Kiel 63, 70
Kiev. 58
Kirk, Hans. . . . . 151ff.
Knud den Store . . . . . 108ff.
Knud VI. 60
Knuth, greve 13
Koch, Erik Elkjær 156
Konstantinopel 58
Korseberg, Hans Andersen 118, 126
Kragsnapp, L. 75
Kranz, Herman 67
Krenkerup 91
Kristensen, Tom 132
Kristianssæde 113
Kristoffer I. 61
Kristoffer II 65
Kule, Bertram 67
Købelev. 69
København . . 92, 95, 135, 148

L
Landet 69
Langeland 133
Larsen, Karl. 151
Larsen, Thøger 132, 152
Lassen, Thomas W. 115
Laub, Vilhelm 17
Lehmann, Orla 15, 17
Lie, Jonas 147
Lille Løjtofte. 118
Liubice 59
Lolland 24, 60, 65, 69, 74, 106, 109, 116, 134
Lolland-Falster . 5, 23, 29, 49, 53, 60ff., 112, 128, 132
Ludvig den Hellige 69
Lundqvist, Søren. 84, 91
Lundt, Oluf Nickelsen. 94
Lübeck. . . . . 55, 60ff.
Lüneburg. 59, 60, 62
Løjtofte 69, 118
Løve, Henrik. 59

M
Mads, hr. 61
Magdalena Sibylla, prinsesse 83, 92ff., 98
Magnusson, Birger 69
Malmø. 67
Margrethe II 5, 23, 24, 99
Maribo. 7, 20
Marienleuchte 39
Mecklenburg 55
Melchior, Frederich Christian 10
Mortensdatter, Karen. 123, 126
Mortensen, Laurids 93
Mortensen, Peder . . . . . 122ff.
Mortensen, Anders 122
Mortensen, Lauritz 123
Munksgaard, Ole A. . . 53, 166
Music, Alen. 100
Music, Nelli. 100
Møller, Mathias. 17
Møn. 19, 61, 65, 67
Mørch, Sigvald 152

N
Nakskov 8ff., 53ff., 115ff., 141
Nakskov Fjord. 24
Neergaard, N. 150
Nieldorf, Eler 67
Nielsdatter, Karen 126
Nielsen, Harald 151
Nikolaj II. 75
Nordeuropa 60, 63
Nordfrankrig 55
Nordlunde 69, 128
Nordtyskland. 67ff., 114

Nykøbing F. 5, 7ff., 14, 17, 20, 62ff., 74ff., 126, 133, 142, 144
Nykøbing Slot 91
Nysted 5, 7, 138

O
Odense, Chr. G. 149
Orekhov, Yuri 80, 100

P
Pallerup 106, 112
Paris. 142, 144
Peder, bisp 69
Pedersen, Christen. 123
Pedersen, Thomas Tram . . . 28
Pedersen, Thor 29
Pederstrup 24
Perlestikker, Anders Pedersen . . . . 115ff.
Peter den Store 74ff., 90, 97, 101
Polen 32, 35, 47
Pommern. 55
Pontoppidan, Henrik 147
Pritzlav, fyrste 111
Pritzlavsen, Knud . . . . . 111ff.

Q
Qvist, Katha 100

R
Rantzau, Frederik Wilhelm . 16
Rasmusdatter, Maren 125
Ravnsborg . . . . . 66ff.
Resen, Hans Hansen 124
Resen, Peder 117, 124
Reval 55
Reventlow, Christian Detlev. 20
Rhode, Peder 125
Ribe 109
Riegelsen, Andreas 126
Rifbjerg, Klaus 132
Riga 55
Ringnis, Jørgen 93
Rode, Edith 147
Rode, Helge. 147, 151
Rode, Ove 135, 147, 150
Rogert, Poul . . . . . 115ff.
Rosenfeldt, Iver . 74, 89, 96, 101
Rosenkrantz, Palle. 91, 92
Rostock . . 28, 42, 51, 55, 61ff.
Rudbjerggård. 69
Rumohr, Aleksander 94
Rødby Fjord . . . . . 105ff.

S
Sachsen 60
Sakskøbing 61ff., 65
Saltholm 67
Sandby. 65
Saxtrup, Niels Pedersen 115ff.
Schandorph, Sophus 147
Schierning, catecht 7
Schierning, Eschild 78
Schmidt, Michael 32
Schrøder, Casper 97
Schultz, Johan Reimar 80
Seidelin, Claus 74, 96
Sigrid, fyrstedatter. 109
Sildestrup 133
Skanør 64
Skjoldborg, Johan 147
Skram, Amalie. 147
Skriver, Jakob Christensen . 98
Skytte, Anders 94
Skåne. 64
Slesvig. . . . . 8, 53, 58, 60, 70, 109ff.
Sløsse 138
Sofie, enkedronning . . . 91, 99
Sonne, Jørgen 132
Sorgenfri 6
Sovjet 29
Staberhuk 39
Stanley, Simon Carl 129
Stephani, Johan 64
Storebælt 32, 36, 39
Stralsund . . . . . 55, 62ff.
Stubbekøbing . . . . . 7, 12, 14, 20, 62ff.
Stuckenberg, Ingeborg . . . 147
Stuckenberg, Viggo. 147
Stuckenberg, Viggo. . 147, 152
Svend Estridsen. . . . . 108ff.
Svend III 109
Svendborg 119
Sverige 42, 69, 70
Sydhavsøerne 5, 14
Sydvestlolland. 69
Sydvesttyskland 83
Søllested 69
Søllestedgård. 13

T
Teste, Dietrich 64
Thestrup, provst 129
Thomsen, gæstgiver 21
Thomsen, lærer 8
Thuesen, Inger. 78
Thuesen, Ole 78, 97
Thurah, Margrethe 126
Timm, Johan . . . . . 124ff.
Timm, Reinhold 124
Tirsted 107
Tjekkoslovakiet. 29
Topsøe, Karen 144
Treves, Claudio 148
Tyskland 34, 55, 68

U
Ungarn. 29
Utterslev 116

V
v. Sconenborne, Herman . . . 65
v. Stove, Markvard 67
Valdemar Atterdag . . . . . 65ff.
Valdemar den Store . . . . 109ff.
Valdemar Sejr 60, 61
Valdemar, hertug 65
Vedsø, Mogens 76, 82
Vejleby . . . . . 105ff.
Vejleby Hestehave. 113
Vestenskov 69
Vesterhavet 6
Vesteuropa. 53, 58, 60, 63, 68, 109
Vestlolland. . . . . 18, 53ff.
Vesttyskland 31, 39
Viborg 109, 123
Vidsted, Laurids Mortensen . . . . . 115ff.
Vindeby 69
Visby 69
von Jessen, Mathias Reinhold . . . . 7, 9, 12, 17ff.
von Levetzau, Joachim Godsche. 7
Vordingborg 67

W
Warnemünde 31, 45
Westfalen. 59, 60
Wichmand, Caspar . . . 76, 78, 93ff.
Wiese, Anton 94
Wismar . . . . . 55, 61ff.

Z
Zahle, statsminister . . 135, 150
Zeruneith, Keld 133

Ø
Øresund 32, 39
Østersøen. . . . 31ff., 53ff., 108, 114, 129, 134
Østeuropa . . 29, 53, 58, 60, 63
Østtyskland 31, 45

Å
Ålsbøl, Helle 28